

Душан Баранић
ИЗАБРАНА ДЕЛА У СЕДАМ КЊИГА
ДУШАН БАРАНИЋ
ИЗАБРАНА ДЕЛА Књига прва
СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
ДУШАН БАРАНИЋ
ЦАРИЦА МАРА
ДРУГО ИЗДАЊЕ
БЕОГРАД, 1987.
ЦАРИЦА МАРА
КАТАЛОГИЗАЦИЈА У ПУБЛИКАЦИЈИ (СР)

886.1/2-31 БАРАНИЋ, Душан

Царица Мара / Душан БАРАНИЋ. — 2. изд. — Београд: Српска књижевна задруга, 1987 (Београд: Нови дани). — 145 стр.; 21 см. — (Изабрана дела / Душан Баранић; књ. 1)

I Baranin, Dušan ТИТ: а. Бранковић, Мара (тури

УД ISBN 86-379-0019-4

—1487) — У литера-

Обрађено у Народној библиотеци Србије, Београд

1

ДЕО ПРВИ

1

Месеца јула 1421. године, после изненадне смрти султана Мехмеда I, на престо Османског Царства дошао је његов старији син Мурат, о коме су се на За-паду проносили гласови да је слабић, огрезао у алко-холу и предан уживањима са дечама, које у вели-ком броју држи уза се. Такве склоности су у хришћанском свету сматране не само мекуштвом него и изопаченошћу безвољног и ограниченог човека. По-готову ПШТО су султани држали велике хареме и задо-вољавали своје страсти најлепшим женама, поку-пљеним широм пространог им царства, и робињама племените крви, отетим при освајањима у Византији и на Балкану. Али се о Мурату на европским дворима, па и на српском двору у Смедереву, тврдило и да је благ и благонаклон према хришћанским по-даницима, да воли ред и штити законитост у својој зе-мл>и, а нема никаквих ратоборних намера било према ком суседном владару.

Међутим, ствари су стајале друкчије. Мурат је, живећи у сенци свога снажног, суровог и властољу-бивога оца, вешто скривао своје намере приказујући се мекушцем и човеком више склоним раскалашном животу у оргијама, лову и уживањима него држав-ним пословима. Али, када је у седамнаестој години сео на престо као Мурат II, одмах се видело да је то смео и далековид владар. Схватио је оно што је бит-но за сваког самодршца - да мора првенствено завес-ти ред и законитост у својој држави, како би се ос-лободио утицаја моћних анадоличких породица и вер-ских секти, које су за владавине ранијих султана биле подстрекачи и организатори честих побуна.

Памтећи добро какво је стање завладало у Царе-вини после пораза Османлија у бици код Ангоре,

[7]

када су се Бајазитови наследници међусобно крвили око престола, млади султан се с великом преданош-ћу и енергијом бацио на решавање унутрашњих др-жавних проблема. Пред великим задатком да успо-стави јединство у држави, Мурат II се најпре посве-тио јачању султанске власти и завођењу унутрашњег реда. При том је знао да се моћна империја не може стварати без поуздане и одане војске, која ће му по-моћи да оствари своје циљеве, скрши унутрашње непријатеље и постане независан од моћних и углед-них турских породица, које су играле значајну улогу у смењивању султана за владавине његових предака.

Мада је војнички ред јаничара постојао и раније, Мурат II је донео одлуку да се у јаничарске корпусе убудуће примају само хришћански дечаци робови. Они су, по његовом наређењу, прикупљани по осво-јеним хришћанским земљама као данак у крви, дово-ђени у Једрене и ту турчени. Затим су учени новој вери, ропској оданости султану и војничким вешти-нама. Међу дечама који су довођени као робови бирани су за јаничаре физички снажни, здрави и ле-пога изгледа. Учени да цео свој живот посветс ода-ној служби султану, постајали су фанатици. У њима је Мурат имао одабрану, дисциплиновану и привр-жену војску, која је представљала ударну снагу сул-танске моћи и помоћу које се обрачунавао са свим противницима у земљи. Уз подршку јаничара и сам Мурат је био устоличен, затим је потукао стрица и млађег брата Мустафу, који су му оспоравали пре-сто, с безобзирном бруталношћу смакао и њих и бунтовне намеснике провинција, учврстио јединство у држави и подстакао њено снажење. Међу најдари-внијим робовима потурчењаша, који су посебно школовани, бирао је способне и одане државнике и војсковође - стубове Царства. Тако је

Мурат II отворио врата овим ренегатима да се, служећи му беспо-говорно, попну до најугицајнијих положаја на двору, у војсци и јавним службама.

Што се тиче спољне политике, Мурат II се у почетку своје владавине трудио да попуштањем и уговорима обезбеди мир са суседима. Благодарје својим обавештајцима и извештајима турских изасланика на дворовима западних земаља, знао је поуздано да се моћ расцепкане Византије истопила, да су западни владари сувише обузети ситним међусобицама око престижа и да у локалним ратовима исцрпљују своје ударне снаге. Да би заварао хришћанске владаре, султан је преко својих изасланика огласио да не жели рат и да нема никаквих освајачких намера ни према коме, док је у потаји ковао планове да се што пре докопа Цариграда, загосподари преосталим деловима Византије и учврсти се на Средоземљу. Зато је одмах склопио трговачки уговор с Венецијом, а са Угрима и Србима обновио уговоре о миру које је био склопио његов отац. Ова, на изглед помирљива, Муратова политика одагнала је сваку сумњу да нови султан смера било шта против Запада и католичанства, а њему је остављала одрешене руке да се у погодном тренутку баци на Цариград и остатке Византије. За то време, Турска се постепено обнављала. Унутрашњи мир, ред и законитост утицали су да се трговина разгранала, развију се занати и уздигне земљорадња, па се царска хазна брзо пунила. Пошто је ојачао централну власт, учврстио се на престолу и средио унутрашње прилике, Мурат II се одлучио да окуша ратну срећу походом на Цариград. Као повод за напад узео је то што је у Цариграду нашло уточиште неколико његових противника и што византијски цар Јован VIII Палеолог није уредно плаћао с његовим оцем уговорени данак од 1 000 дуката годишње.

Опсада Цариграда трајала је од 2. јуна до 6. септембра 1422. године. У свакодневним борбама, град на Босфору показао се довољно јак да одолева Муратовим нападима, и султан је изигао опсаду не освојивши га. Али је у честим нападима отимао комад по комад остака Византије, и после извесног времена освојио Солун, који је као политички и трговачки центар на Егејском мору одавно био такмац Цариграду. Из освојеног Солуна, Муратов војсковођа Си-нан-бег, један од првих јаничара потурчењака, упао је у Епир и заузео Јањину са околином.

Турска освајања по Грчкој узнемирила су Запад, нарочито Венецију, али и Угарску, која је сматрала да јој по снази и праву припадају све земље на Балкану до Цариграда. Да смири духове на Западу, Мурат II обнавља поново уговор о трговини с Венецијом, дозвољавајући Сињорији да несметано тргује по Средоземљу и целом његовом царству, и обавезује се

[8]

[9]

да ће свуда поштовати неприкосновеност млетачких трговачких колонија, а Угрима поручује да нема никаквих претензија на Балкану изван Грчке и Бугарске.

Тако је у борби за учвршћење власти, у освајању делава суседних земаља и сталном ратовању у Грчкој, па, опет, у преговорима о примирју или трајнијем миру с Венецијом, Угарском и балканским владарима, протекло десет година од ступања на турски престо Мурата II. А онда се, 1431. године, султан повукао у свој летњиковач у Чеки.

Та година је била посвећена размишљању, потајном ковању освајачких планова ради ширења граница Царства и исламског утицаја, и разматрању општег стања у европским државама, а нескривено оргијама, пијанкама у друштву весељака и лову. Хришћанском свету се чинило да се Мурат задовољио ратовања и определио за смирен живот сладострасника.

Мада је, по утврђеном дворском обичају, још као шеснаестогодишњи престолонаследник био оженио, и у првој години брака добио сина Али-Челеби-ју, чијим је рођењем обезбеђен наследник османске династије, Мурат се, по рођењу детета, потпуно одвојио од Фатме-хануме, своје прве жене. Отада је путовања задовољства налазио код пробраних харемских лепотица и дечака, које је, чим би их се заситио, шкопио и постављао као евнухе за чуваре харема и послугу у сарају. Међутим, на запрепашћење свих, де-сило се нешто неочекивано, што се понекад дешава многим сладокусцима - млади султан се први пут заљубио. Једнога дана, обилазећи Једрене прерушен у трговца, Мурат је на тргу робља угледао неког остареог Турчина морнара, крај кога је седела млада робиња, бледолика и складно грађеног тела. Крупним црним очима равнодушно је посматрала шта се око ње догађа. Мурату је девојка одмах запала за око, и он је застао пред њом. У том тренутку, и девојка је нехотице скренула поглед на султана. а затим га је по-дуже посматрала нетремице. Њене тамне очи, пуне неког несхватљивог бола и дубоког очајања, као да

[10]

су га преклињале да је купи. Мурат је за тренутак стајао као прикован, а онда га је нешто неодољиво подстакло да се обрати старцу:

- Је ли ти робиња на продају?

- Јесте, честити ефендија, али, ето, за њу ничије око не приања. Крхка је и нежна, а трговци купују само снажне девојке.

- Знаш ли откуда је?

- Баво га знао! Моји некадашњи другови морнари заробили су је на једној млетачкој галији, па су је да-ровали мени не могавши је продати. Сиромах сам чо-век, стар и немоћан, једва могу и себи да смогнем кору хлеба. А нити она мене разуме, нити ја њу, јер говори неким чудним језиком. Уза све то, тврдоглава је као мазга, неће да се продаје за новац, па сад муку мучим, нити је могу продати нити држати и хранити. Укратко, ничим не показује да би се с њом могло жи-вети мирно.

Мурат је поново добро одмерио робињу, чији дроњци нису скривали његовом погледу чврсте, за-обљене груди и складно грађена бедра, фина колена и мала стопала. Старац је то искористио па је зади-гао хаљину на девојци, и потпуно је обнажио пред султаном.

- Алаха ми, ефендија, робиња је још девица, купи је. По свему судећи, ти си богат човек, али ћу бити задовољан колико год ми даднеш за њу.

Мурат се машио руком у џеп и старцу просуо пуну шаку сребрњака на прекрштене ноге. Затим се окренуо свом пратиоцу и рекао:

— Води је у сарај и предај Даје-хатуни. Нека је на-храни, окупа и пресвуче, па нека је држи код себе.

По повратку у двор, Мурата су опет чекале за-морне владарске дужности, саветници с новим пред-лозима, изасланства западних владара, нови извеш-таји његових ухода. Сав уронуо у државне послове, потпуно је заборавио на младу робињу с једренског трга. Једног пролећног поподнева, пошто је провео неколико часова на заседању Дивана, изашао је у врт да се прошета и надише свежег ваздуха. Одмах-нувши руком, у знак да се сви уклоне из врта, јер је желео да буде сам, закорачио је једном цветном ста-зом, и истог трена угледао на њеном крају две жен-ске прилике како заливају цвеће. Рад да сазна ко то не поштује његову жељу, примицао им се полако. На

[11]

шум његових корака, обе жене су се брзо окренуле и застале, изненађене. Видевши султана, дубоко су се поклониле, и тек тад схватиле да осим њега и њих двеју никога другог нема у врту. Старија жена је била Даје-хатун, угледна дворкиња, султанова поверени-ца и неговатељица његовог сина. Крај ње је стајала дивно обучена девојка, препланула од сунца, радос-на лица, са косом расплетеном низ плећа. Стајала је као омађијана и посматрала Мурата с дивљењем и чежњом. Загледавши је добро, Мурат је у тој лепој и примамљивој девојци познао робињу коју је недавно сам купио у Једрену. Обрадовао се томе, пришао Даје-хатуни и тихо јој рекао:

- Припреми ми је за вечерас, доћи ћу послс јације. Све до вечери, Мурат је мислио на младу робињу, а увече је пошао да је види и дозна нешто о дотадаш-н>ем њеном животу, иако се раније никада није инте-ресовао за жене које су му доводили у харем. Даје--хатун га је пресрела на вратима и позвала у според-ну одају да му исприча све што је могла да дозна од ове робињице. Мудра и вешта, Даје-хатун је успела да из тврдоглаве и ћутљиве девојке извуче да. је Ита-лијанка јеврејског порекла и кћи богатог трговца из Венеције, који је имао велика складишта робе у Дра-чу. Будући да је рано остала без мајке, и да јој је отац много времена проводио у путовању ради свога по-сла, живела је код родбине у Венецији све донедав-но. Тамо је расла и васпитавала се у хришћанском духу, јер су јој и родитељи, још у младости, примили хришћанство. Када је ушла у седамнаесту годину, отац је одлучио да је доведе к себи у Драч и уда за богатог власника златарских радионица, познатог по изрази накита како на Средоземљу тако и на свим европским дворовима. Несрећа је хтела да једна гу-сарска турска лађа нападне на пучини и опљачка млетачку галију којом су она и њен отац пловили за Драч, да Турци побију сву посаду, и њеног оца, а њу као робињу доведу у Једрене. Рекла је да се зове Сте-ла.

- Честити падишаху, девојка је врло отмена и уче-на али је и велика хришћанка - додала је Даје-хатун. - Зато се са њом мора пажљиво и благо поступати. Штавише, глава јој је пуна заблуда о телесном греху.

- Мудра Даје-хатуно, кад сам ти могао поверити васпитање свога сина Али-Челебије, надам се да ћеш умети да припитомиш убрзо и ту ђаурку, да је силом не узимам, а у двору ћеш је представити као кћер Аб-дулхатову из Бресе.

Затим се догодило оно што се увек догађа када се моћан човек заљуби у лепу, младу и чудесну жену која схвата да јој се изненада указала срећа да живи у сјају и изобилју, поштована и изузетна у свему. Сте-ла се брзо снашла као султанова миљеница. Живећи у раскоши, окружена највећом пажњом дворана, а руковођена саветима Даје-хатуне, лако се привика-вала на разбуђену страст султана Мурата, који је, предавши се сав љубави, заборављао сада све др-жавне и војне послове и управу Царства препуштао свом великом везиру, потурчењаку Халил-паши.

У великој султанској палати на Тргу платана, где су харемске жене, ушкопљеници, шејхови и много-бројни

достојанственици сплеткама, дошаптавањи-ма и удвориштвом стварали атмосферу зависти, зло-бе и сурових потискивања, сви су се сада кретали не-чујно, говорили полугласно, као да су се бојали да не пробуде султана из најлепшег сна. Заљубљени Му-рат био се одрекао и својих негдашњих уживања: де-чака, пића и лова. Потомак снажних, необузданих Османлија, у чијим је жилама текла анадолска, тур-ска, српска крв, занет Стелином лепотом, проводио је најсрећније дане дотадашњег свога живота. Није био у стању да схвати шта се то дешава с њим, јер су му дани и ноћи изгледали као рајски сан. Осећао се срећан, помаман и незасит љубави. С необузданом жудњом посматрао је Стелине сјајне тамне очи, по-жудом набубреле усне, дивне груди, бедра и нежне руке, које су се као сплет змија свијале око његова тела. У љубавном заносу докраја исцрпен, само би за тренутак клонуо крај ње у постељи, да под њеним пољупцима и миловањем у њему поново букне жел>а.

Само је с времена на време, сморен, блед и исцр-пен, Мурат напуштао Стелине одаје остављајући је да се окрепи сном. Даје-хатун му је тада позивала ве-ликог везира Халил-пашу, и крепила га напицима. Били су то часови кад би се сетио да је владар само-држац, па се кроз тужан смешак обраћао Халил--паши:

- Је ли у Царству све у реду, верни мој везиру?

- Узвишени падишаху, све је у реду, али је свима доста беспослице и мировања.

[12]

[13]

- Нека се још мало сви стрпе. Пустите ме да по живим још који месец у задовољству и срећи.

Халил-паша се, дубоко повијен, натрашке повла-чио ћутке, остављајући свог владара са срећним ос-мехом на лицу.

Султан је и даље проводио дане и ноћи са Стелом. Наредио је да се на Принчевском острву сагради са-рај који ће служити само њему и Стели за одмор и љубав. Када је Стела, после неког времена, затрудне-ла, објавио је да ће је узети за закониту жену. За ову прилику припремљене су велике свечаности. У свем Царству најбољи песници, певачи и играчице, нај-ученије муле и шејхови позвани су да се такмиче -једни у песми и игри, други у мудрости. Новцем из царске хазне подигнуте су многе болнице и ханови за путнике, у свим једренским махалама отворене су кухиње за сиротињу. Многе медресе и џамије добиле су богате прилоге. Мурат је хтео да и његови подани-ци осете колико им је владар срећан.

Тако је Стела постала султанија Химе-хатун и од робиње друга Муратова жена. Кад је иови сарај на Принчевском острву био саграђен, Химе-хатун је смештена у њега, и ту је ускоро родила сина.

У међувремену, Муратова страст се постепено га-сила. Још у првим месецима Стелине трудноће, по-чео је да запажа знакове промена на младој жени. Видео је како је изгубила ранију гипкост тела и како се са сваким новим даном попуњава у струку. Очи су јој добиле некакав водњикав сјај, а на лицу се појав-љивале пеге и гнездио изванредан страх и замишље-ност. Лепота која га је толико заносила готово је не-стала. Мада ју је још увек волео, почео је да је зане-марује све више, све дуже. Све више се посвећивао владарским пословима, а време доколице проводио у раскалашном друштву, пијанкама и лову. Када му је, у зору 30. марта 1432.

године, Даје-хатун саопшти-ла радосну вест да је Химе-хатун родила сина, лице му се озарило и очи засјале срећом. Али је породиљу посетио тек после недељу дана, пољубио је скоро хладно у чело, и рекао само:

- Нека се детету да дедино име, Мехмед. Везаност Муратова за Химе-хатуну потрајала је

све док је мали Мехмед растао у мајчином крилу и док многим својим особинама није показао да у себи носи више материног него очевог. Сећање на љубав

[14]

коју је раније гајио према младој робињи, коју је у том заносу уздигао до царског достојанства и узви-сио изнад осталих жена, сада му је доносило некакав бол, ојађеност. Радост што је добио још једног сина мутило је сазнање да је Османова крв подбацила. Није испољавао шта га мори, али је знао да ова љубав већ припада прошлости.

II

За све то време, разједињени Запад, који је своје снаге трошио у локалним ратовима, преотмицама и необузданим амбицијама кратковидих феудалаца, мало је водио рачуна о томе шта се дешава у Турској и на двору Мурата II. Једино су византијски цар Јо-Ван VIII Палеолог и српски деспот Бурађ Бранковић знали да се широм Турског Царства вежба и припре-ма велика војска, чије ће фанатизоване чете акинџи-ја једнога дана навалити на њих.

Бурађ Бранковић, последњи српски деспот, још у првој младости осетио је трагичност судбине, која често уме да буде сувише сурова. Његов отац, Вук Бранковић, успео је да у току косовске битке сачува своју војску, а када је кнегиња Милица, после трагич-не погибије свога мужа, кнеза Лазара, на брзу руку склопила мир с Бајазитом и дала му за жену кћер Оливеру, Вук се томе успротивио тражећи да се на-стави борба с Турцима. Оваква Вукова ратоборност изазвала је код кнегиње Милице и преосталог срп-ског племства

сумњу да охоли Бранковић сматра себе наследником свога таста и изумрле династије Немањића, од које је по женској линији водио порек-ло. Када се деспот Стефан Лазаревић, после битке код Ангоре, осамосталио, такође је у Вуку гледао ве-ликог супарника, па је једва дочекао да га Турци на превару одвуку и заточе у Софији. Доцније, пошто је деспот остао без порода, узео је к себи на двор сест-рића Бурђа, како би га што боље припремио за свога наследника и будућег владара Србије. Нешто млађи од свог ујака, Бурађ је у Стефану гледао не само муд-ра, храбра и вешта владара, већ исто тако филозофа и даровита песника, па му је до краја живота остао привржен, настојећи да га у свему следи и подржава. Ујаков утицај испољио се чак и приликом Бурђево

[15]

женидбе, јер је Стефан одлучио да Бурађ узме Јери-ну Кантакузину, младу и образовану Гркињу, која му је од првог дана заједничког живота постала ве-ран друг и поуздан сарадник у породичним и држав-ним пословима.

У часу смрти деспота Стефана, Бурађ Бранковић је био више него зрео човек, а Србија, захваљујући привредном, војном и политичком снажењу Деспо-товине у раздобљу мира под Стефаном, прилично опорављена. Рудници Новог Брда, Сребрнице, Раса на Лиму давали су у то време велике количине среб-ра. Дубровачке ковнице новца, под вештим рукама Саса, даноноћно су ковале сребрни новац. У градо-вима су напредовали занатство и трговина, на кме-товским и црквеним имањима повољно се развијали земљорадња и сточарство. У свету, како на истоку тако и на западу, проносио се глас да је Србија земља у којој се, где год се закопа, открива злато, сребро и олово, а остало богатство је такво да просто тече мед и млеко. Приче о богатству Србије у много чему су биле оправдане, а потврђивао их је и раскошан жи-вот на деспотовом двору, вођен по узору на визан-тијски.

Сам Бурађ је био врло уман човек, од ране мла-дости васпитаван на двору свога ујака деспота Сте-фана Лазаревића, који се уз владарске послове ба-вио писањем песама и окупљао око себе учене Србе и Грке тога времена. Бурђево жена Јерина, одрасла и васпитавана на византијском двору, врло ош-троумна и даровита а славољубива, настојала је да живи на великој нози и да љена деца добију образо-вање какво је одговарало владарској деци.

Синови су одгајани у витешком духу, вежбали се у јахању, руковању мачем, стрелом и копљем. Уз ис-торију и грчку филозофију, учили су грчки, латин-ски и мађарски језик. Кћери Мара и Катарина при-премане су, по обичају тога времена, да удајом по-стану владарке и ојачају породичне везе, како би њи-хов отац, у невољи, могао рачунати на помоћ својих будућих зетова. Одмалена навикнуте на раскошан живот, Мара и Катарина васпитаване су као све кне-гињице на ондашњим средњоевропским дворовима, училе стране језике и грчку филозофију, упознавале се с тековинама ренесансе и дворским церемонија-лом. При том им је у свакој прилици говорено да ће,

116]

као добре кћери и хришћанке, морати, после удаје, да се својим положајем и утицајем на мужеве корис-те само на добро своје породице, а по погреби се чак и жртвују за Србију. А како су младе кнегињице биле обдарене не само лепотом и физичким здрављем него и способношћу брзог схватања, још у раној мла-дости појмиле су у каквој се тешкој ситуацији налазе њихов отац и Деспотовина. Стално присутне на вр-зином колу многобројних српских, византијских и угарских племића, који су на двору деспота Бурђа налазили уточиште, хлеб и вино, слушале су њихове фантастичне планове о прогоњењу Турака из Европе и враћању Деспотовини угледа и снаге Србије из вре-мена Милугина и цара Душана.

Међутим, налазећи се између Турске, која се опо-рављала пошто је пуних тридесет година трошила своје снаге у грађанским ратовима, изазваним динас-тичким борбама између Бајазитових наследника, и Угарске, која је у то време представљала најјачу хришћанску државу на југу Европе и на Балкану имала своје интересе, деспот Бурађ је знао да је са-дашњи мир привидап и да се опасност опет примиче границама Србије. Хришћански Запад је сматрао да Србију треба препустити угарским краљевима јер би они с тих позиција могли успешно сузбијати најезду ислама. Бурађ Бранковић, привржен православљу, и под утицајем своје жене Гркиње, нити је могао нити хтео да се веже за Запад и католичанство, а ослабела Византија није била у стању да му ичим помогне.

Испољавајући своје освајачке намере, Угри су, чим је умро деспот Стефан, узели Мачву и српску престоницу Београд, па се Бурађ нашао у невољи и упрегао све снаге да сазиди и утврди нову престони-цу - град Смедерево. Да се што боље осигура од Уга-ра, склопио је савез са грофом Улрихом Цељским, који је гледао да се докопа угарске круне. А да тај споразум учврсти и родбинском везом, обећа Улри-ху за жену своју млађу кћер, Катарину, рачунајући ла старију, Мару, уда за босанског крал-а или за неког угледног велможу, како би тим политичким брако-вима подигао углед Деспотовини и стекао савезнике У борби против Угара и Турака.

Осећајући, на другој страни, велику опасност од Турака, Бурађ је утврђивао и своју југоисточну гра-ницу, према софијском и скопском санцаку, па је

2/1

[17]

тако трошио највећи део прихода које су му доноси-ли Ново Брдо и остали рудници, као и добре приходе од Дубровчана, који су једини имали повластице за трговање у Деспотовини. Тако је Бурађ мостио по длаци настојећи да води политику незамерања ни-једној страни.

Међутим, ма колико да је био вешт политичар и промишљен у прорачунима и просуђивању, дешава-ло се да се догађаји развијају неповољније него што је очекивао, поготову са турске стране.

Не успевши да освоји Цариград, Мурат II се све више припремао за поход на запад, што је значило да му је у новим освајачким плановима прва мета била Србија. Намере новог султана нису могле остати тајне староме деспоту, који је добро знао да све ње-гове припреме за одбрану нису гаранција миру. На-лазећи се између чекића и наковња, страховао је да се судбоносног дана не нађе у положају да га исто-вре-Мено нападну Угри и Турци, па је све чешиће раз-мишлГао о томе како да политичким преговорима за-добије милост и поверење султана Мурата II.

Уз витезове скитнице и дангубе, на деспотовом двору живела су три врло умна човека као стални Бурђеви саветници: Богдан Будисављевић, канце-лар, митрополит Атанасије Фрашак и челник Стојко Гизданић. Ова тројица и деспотица Јерина сачиња-вали су најужи круг људи с којима се деспот Бурађ договарао и доносио судбоносне одлуке.

Канцелар Будисављевић је као младић провео многе године у Венецији и Бенови, у проучавању тр-говине. Као дубровачки представник, једно време је живео у Новом Брду и одатле је доспео на деспотов двор за канцелара. Митрополит Атанасије у младос-ти је био калуђер и потуцао се по манастирима у Приморју, а боравио је и у Риму проучавајући като-личанство. Затим је као монах провео три године у Светој Гори и двапут је, преко Цариграда, одлазио на Христов гроб. У лутању по Малој Азији научио је грчки, арапски и турски језик. Стојко Гизданић је припадао високом племству, баштинио поседе у По-нишављу, и уз оца је често водио борбе с Турцима. О њему се знало да је као млад провео неколико го-

[18]

дина заточен у Једрену. Некако пред саму своју смрт, Стефан Лазаревић га је откупио и задржао на двору као саветника у питањима односа с Турцима.

После пада Солуна у руке Турака, деспот Бурађ је, неспокојан и морен бригама за будућност Србије, сазвао у смедеревском двору своје саветнике на ве-черу и договор. Извештаји којима је деспот распола-гао, прибирајући их преко својих тајних обавештава-лаца, калуђера и дубровачких трговаца, казивали су му јасно да Мурат прикупља велику војску, да се број јаничарских корпуса непрестано повећава, и да из граничних области чете турских акинџија упадају често преко границе на српску територију, пљачкају и одводе народ у ропство.

Уз поменуте великаше, вечери су присуствовали и деспотов шурак Тома Кантакузин, сва три деспо-това сина и старија кћи Мара. По српском обичају, митрополит Атанасије је прво читао молитву, а за-тим су сви сели за трпезу. Уз јело и пиће, водили су невезане разговоре о свему што се збивало у свету. Митрополит Атанасије, као познат ортодоксни пра-вославац, навео је разговор на папино и мле.тачко уцењивање цара Јована VIII Палеолога, који је вапи-јући тражио помоћ западних владара.

- Папа и Латини желе да искористе тешко стање у коме се налазе Византија и православље. Што се мене тиче, радије бих да видим на Босфору Турке него Латине, јер нам они бар у веру не дирају.

- Мислим да си у праву, свети оче - сложио се с њим канцелар Богдан. - Папа и млетачка Сињорија знају у каквом се тешком положају налази Србија као гранична држава уз Турско Царство, па уместо да приволе Угаре и Германе да нам указују помоћ, они их туткају против нас.

- Турци су ипак највећа опасност - умешао се сад У разговор Тома Кантакузин. - По моме мишљењу, ма шта ми учинили, они нас неће оставити на миру. Стога сам ја за то да се пронађу неки могући начини за стварање једног хришћанског савеза са Западом против Турака.

- Слажем се с ујаком Томом. Држава се ствара и одржава мачем - ратоборно је изјавио најстарији Бурђев син, Гргур.

- У томе бих се и ја сложио да нам од Угара не прети исто тако велика опасност - одвратио му је

[19]

отац. - Мудрост нам, међутим, налаже да покушамо све што је у нашој моћи да за извесно време остане-мо у миру с Турцима. Према извештајима обавешта-јаца, султан Мурат ће будући свој напад усмерити на Албанију и приморске крајеве, а тиме ће доћи у су-коб и с Венецијом и са Угрима. Ако се хришћанском оружју осмехне срећа, ми ћемо из тога извући, мир-ним путем, највећу корист. У оваквим околностима, ја

сам за то да по сваку цену склопимо пријатељство с младим султаном не би ли нас што дуже оставио на миру.

- Вазалство му увек може послужити као оправ-дап повод да нас нападне и покори - одговорио му је Тома.

^

- Не ради се о вазалству, брате, него о нече* дру-гоме. Преко оданих људи, дознали смо да би Мурат желео да се ороди с нама. Мара је већ зрела за удају, и сад је на њој и на вама хоћемо ли је понудити за жену моћноме султану - рекла је Јерина посматрају-ћи бојажљиво своју кћер.

Материн предлог Мара је саслушала мирно и при-брано јер се налазила у стаљу потпуне равнодушнос-ти за своју судбину. Наиме, иако је била строго вас-питавана, под увек будним Јерининим ОКОМ, Мара је у петнаестој години доживела једну безазлену, крат-ку љубав. Заљубила се у свога учитеља грчке фило-зофије, витеза Михаила Кантакузина, из рода Јери-ниног. Његов отац је живео под скрбништвом кнеза Лазара, па је Михаила, као дечака, узео на свој двор Стефан Лазаревић, а после Стефанове смрти остао је код деспота Бурђа. Михаило је био снажан, леп и ватрен човек тридесетих година. Мара гаје заволела као што многе младе девојке заволе своје учитеље, у којима налазе све о чему у младалачким сновима сновијају: снагу, зрелост, лепоту, памет. Са искуством зрелог човека и онробаног заводника, Михаило је у љубави своје младе ученице видео могућност да по-стане деспотов зет. Добио би у мираз четвртину при-хода од рудника у Сребрници, неколико села у По-морављу, а вероватно и чин челника, заповедника најамничке војске која је бранила Ново Брдо. У тој прорачунатој игри, Михаило се није двоумио да се упусти у блиске односе с младом кнегињицом. Зака-зивао јој је тајне састанке и шетње по месечини. Мало је требало па да му се Мара преда, чиме би ост-

[20]

варио своју замисао. Али искусној Јерини, умној и енергичној мајци, то није могло промаћи неопажено. Пуштала је свога рођака да види докле иде његова дрскост и шта му је стварна намера. Мара и Михаило нису ни слутили да је њихова љубав некоме позната. Једне вечери, Јерина их је затекла у загрљају на клу-пи у врту, и изненадила их појавивши се пред њима.

- Зар се тако поштују дато поверење и рођачка осећања? - упитала је гневно Јерина. - Треба да знаш, Михаило, да док сам жива нећу дозволити ро-доскрвљење. А ти, несрећнице, одмах одлази одавде!

- Мајко, ја волим Михаила. Ако ме не дате за њега, пошаљите ме у манастир да се закалуђерим.

- Моја је ствар шта ћу урадити с тобом. У твојим жилама тече помамна бранковићевска крв, коју ни у манастиру нико не би могао укротити. А ти, Михаи-ло, спреми своје ствари, па ћеш сутра кренути у Ново Брдо за помоћника староме челнику. За жену ћеш добити Милицу Константиновићеву, зрелу и па-метну девојку, са добрим миразом. Она ће умети да учини крај твојим пустоловинама.

То што је Јерина одлучила деспот Бурђа је одмах одлучно спровео, јер је знао да његова жена никада не тражи ништа беа убедљивих разлога.

Ова, скоро незнатна љубавна авантура, у којој је Мара више наслутила него доживела прву љубав, била је за њу доста болна али и поучна. После тога, Мара је недељама плакала, очајавала и говорила мај-ци:

- Свеједно ми је шта ће бити са мном сад, кад сам заувек изгубила Михаила.

- Исто сам тако мислила и ја некада, кад сам била заљубљена у брата цара Јована, тесалијског деспота - одговорила јој је мајка. - Кад се он оженио, по-мишљала сам чак да себи одузнем живот. Доцније сам схватила да је љубав заблуда младости, удала сам се за твог оца и проживела срећне дане.

- Ако је љубав само заблуда младости, онда у жи-воту ништа није свето.

- Дете моје, тебе, овако или било како, чека вели-ки позив кћери куће Бранковића: да се удајом за не-ког владара уздигнеш до престола и бринеш о нашој судбини и о Србији, на коју мораш довека мислити и остати јој захвална.

Сада, док је пажљиво слушала излагања саветни-

[21]

ка и својих родитеља, схватила је да се решава њена судбина, да је дошло време да постане жртва поро-дице и државне политике. Али је то није ни ожалос-тило ни обрадовало, јер се, кад је чула да је Мурат жели за жену, сетила Оливере, коју је мајка жртво-вала Бајазиту. Доцније се о Оливери, у удовиштву посвећеној калуђерици, причало безброј легенди, које су је не само код простог народа него и код племства прославиле као добротворку и православ-ну светицу. »Мој живот ће, можда, бити као и Оли-верин«, помислила је у том трену Мара, спремна на све што јој се буде предложило.

- Ја, узвишена деспотице и мудри деспоте - зачуо се глас Стојка Гизданића - предлажем да кнегињицу Мару, у знак пријатељства, понудимо султану Мура-ту за жену. Тиме ћемо за извесно време имати преко потребан нам мир, и моћи ћемо да га искористимо за организовање и јачање војске. Ако кнегињица при-стаје на то, ваљало би одмах упутити посланство у Једрене на преговоре.

- Поштујем сваку одлуку свога оца и мајке - од-говорила је мирно Мара - и спремна сам да је из-вршим.
- Нека си благословена, кћери моја! - рекао је деспот, потресен. - Ти си ми најмилије дете, а баш тебе морам жртвовати за спас династије и Србије. Мада ћеш бити царица моћнога царства исламског, срце ће ми стално пуцати од бола што ћеш живети с неверником. Али те неће мимоићи слава мученице за веру православну, јер Мурат не тражи да пређеш у ислам.

Тако је ово саветовање завршено у позно доба, одлуком која је у сва срца уливала наду да ће се у Ср-бији одржати какав-такав мир, али и тугу због жртве која се том миру приноси.

III

Султан Мурат II је у Србији под деспотом Бурђем гледао најтежу препреку својим освајачким плано-вима на Балкану и у средњој Европи. Иако је Бурађ, дошавши на престо Деспотовине, признао вазалство и уредно плаћао данак, код обеју страна јавило се не-поверење. Мурат је био добро обавештен о свему [22]

мио је деспот предузимао да се осамостали. Знао је и да Бурађ није у добрим односима са царем Жиг-мундом, који се био докопао угарске круне и насто-јао да дође у посед Србије, и да му од Угара прети опасност још отако су отели Београд и од њега створили своје упориште на Балкану. Зато је у деспото-вој спремности да с њим склопи трајан мир, нуде-ћи му за жену своју кћер мезимицу, видео и његову жељу да се у тешкој ситуацији ослони на султанову снагу да би имао одрешене руке према Угарској. Али је Мурат у тој понуди видео и своје интересе. Ожени-ти се Маром значило је добити за жену лепотицу ви-соког рода, кћер хришћанског владара, и у томе се изједначити са дедом Бајазитом, а ТОМ женидбом стећи и право претендента на српски престо. Уза све то, његова љубав према Химе-хатуни одавно је про-шла, па је веровао да ће му Мара оживети замрла осећања, али и допринети угледу у хришћанском свету.

После мировних преговора са српским изаслани-цима и већања на Царском дивану, султан је прихва-тио деспотову понуду, и у Смедерево упутио сјајно опремљено посланство.

Посланство је предводио искусни и мудри Исхак--бег, намесник у Скопљу, који је добро знао српски језик и обичаје, а иначе су му биле познате прилике не само у Србији, Босни и Угарској него и на целом Западу.

Пошто су се турски изасланици поклонили Бурђу и Јерини, робови су принели деспоту седам златних пехара, напуњених дукатима, смарагдима и другим драгим камењем - као просидбени дар султа-нов будућој султанији. Деспоту су донели на дар млетачку чоху, два арапска хата, украшену сабљу, а деспотици хаљине цариградске израде, све у злату и драгом камењу, бисерну огрлицу и трпезу од слоно-ваче, украшену златом и бисерима. Затим је Исхак--бег поново пришао деспату и уз дубоки поклон предао му султанов ферман о миру и пријатељству.

Када су родитељи увели у свечану дворану младу Мару, Исхак-бег је пао пред њу на колена, трипут УДарио челом о тле и рекао патетичним гласом:

~ Узвишена султанијо, ја, роб моћнога падишаха Мурата II, падам у прах пред твојим сјајем и лепотом. Знај да ће твоја милост сјати у Једрену, уз свемоћног мога господара, у сјају и величини, као звезда Дани-ца над Земљом. [23]

ца над Земљом.

Сва раскош турских посланика, дарови и указане јој почести нису нимало збунили младу кнегињицу. Она је у себи већ све прегорела, свесна да се жртвује за своју породицу и Србију. Подучена од мајке и са-ветника, одговорила је достојанствено:

- Изручите свемоћном и узвишеном султану моје поздраве и обећање да ћу му бити одана и верна жена, али и моју чврсту одлуку да останем у својој вери.

- Свемоћни господар ми је иаложио ла ги саоп-штим да од твоје вере неће правити пигање. А што падишах обећа, то и испуни.

Сутрадан по одласку султановог посланства, дес-потов гласник је рано у зору одјахао журно у Прокупље, двору кнеза Витомира Гвозденовића, с позивом кнезу да одмах дође у Смедерево.

Властелин Витомир Гвозденовић држао је у посе-ду земље у Топлици, које су Турци подвргли својој власти одмах по ступању на престо деспота Бурђа. Као турски подложник, био је радо виђен и цењен на двору у Једрену, а служио је деспоту Бурђу, често, као посредник у спорним питањима између Деспо-товине и Турског Царства. Био је врло лукав и спре-тан, знао грчки и турски, па стога погодан за дипло-матску службу, и познат, како на Истоку тако и на Западу, као велик приврженик ослањања Србије на Турску. Зато је Бурађ сматрао корисним да се и овом приликом ослони на кнеза Витомира и повери му да његову кћер одведе султану за жену, па да тамо, у Једрену, настоји, колико је ТО у његовој моћи, да се женидбени уговор склопи према раније утначеним условима.

Чим је примио Бурђеву поруку, кнезу Витомиру је било јасно да га деспот зове ради важног посла, па се свечано опремио и повео са собом пратњу од де-сет наоружаних коњаника. Приспевши у Смедерево, одмах

се упутио двору, у трку прошао кроз капију у градским бедемима и зачас се обрео у дворишту. Стражари су му хитро прихватили коња и сместили његову пратњу, а један млад паж повео га је право у дворану деспоту и деспотици. Кад је кнез уведен у

дворану, Бурађ је устао, пришао му, загрлио га и по-љубио у чело, а кнез њега у руку.

- Добро нам дошао, кнеже Витомире. Ја и деспот-тица Јерина желимо да се у нашем дому осећаш као код куће.

- Узвишена вам господства, мудри деспоте и дес-потнице, када бих мислио да ме не држите за прија-теља и верног поштоваоца, не бих ни дошао.

- Преко си нам потребан, кнеже - узвикнула је Је-рина пруживши му руку да је пољуби.

— Пусти кнеза да седне, деспотнице. А ти, момче, донеси врч вина да наздравимо коју чашу у успех и срећу - наложио је Бурађ пажу.

/ Кнез Витомир се сместио у столовачу наспрам -"деспота и деспотнице, и одмах почео да им прича но-вести.

- Пре неколико дана, били су ми у посети нишки муселим и кадија. Уверавали су ме да султан нема никаквих злих намера према Србији, али да ће, чим среди прилике у Азији, једнога дана кренути поново на Цариград. Међутим, из поузданих извора сам са-знао да се припрема војска за напад на Албанију. Рекли су ми још да ми је велики везир Халил-паша поручио да му обезбедим за идућу годину сена и зоби за пет хиљада коња и хране за исто толико ко-њаника. Када сам их упитао куда са том војском на-мерава велики везир, рекоше ми да влашки кнез не плаћа уредно данак. Само, ја се бојим, деспотско ги господство, да султан у потаји смера напад на Србију и Угарску.

- Од тога и ја зебем, кнеже, мада ни са угарске стране нисам сигуран. Утврђења која градим могла би бити спремна за одбрану тек за годину дана, мож-да и за две, па ми је за то време неопходан мир по сва-ку цену. Зато сам те и позвао. Ти добро стојиш код султана и великог везира. Преко извесних веза, Му-рату сам још пре неколико месеци понудио за жену нашу кћер Мару. Султан је понуду прихватио, обаве-зао се да неће тражити од Деспотовине мираз уз Мару и да ће остати у миру и пријатељству са Срби-јом. Јуче ми је његово посланство донело ферман о миру, али женидбени уговор ће се, по султановој жељи, склопити у Једрену, по Марином доласку у са-рај. Требало би да је сад ти отпратиш у Једрене и да тамо помогнеш да се уговор потврди. Једини наш ус-

[24]

[25]

лов био је да се Мари не дира у веру.

- Знаш да ће Мурат оберучке примити кнегињицу Мару и узети је за жену, тим пре што је владарска кћи - одвратио је Гвозденовић. - А сада ми дозволи, деспотско ти господство, да се повучем и припре-мим за тај пут.

Тако је Мара, обучена у раскошне хаљине, у прат-њи стотине коњаника у панцирима, које је предво-дио кнез Гвозденовић и пажева који су носили бога-те дарове султану, са својом браћом Гргуром и Сте-фаном приспела у Једрене. Осредњег раста, млада и веома лепа, достојанственог држања, већ при првом сусрету изазвала је дивљење Мурата II. Мимо свих османских дворских обичаја, султан је изишао да је дочека на улазу у царску палату. Не обзирући се на своје достојанственике и кнегињичину пратњу, при-шао јој је и помогао да сјаше с коња. Затим ју је три-пут пољубио у чело и поздравио речима:

- Добродошла, султанију, у мој двор. Велики Алах и пророк Мухамед, с твојим пристанком, дали су ми те за жену, а тиме обдарили најлепшим ство-ром света. Сва обећања која сам дао деспоту, оцу твоме, у погледу твога живота у мом дому, биће ис-пуњена. Пр^ руци ће ти увек бити Таил-ефендија, да у сваком трену задовољи сваку твоју жељу. У крилу сараја које је искључиво намењено теби, у посебној одаји смештена је капела, у којој ће се, кад год заже-лиш, обављати служба и верски обреди твоје цркве. Желим да се овде осећаш владарком и господари-цом мога срца.

- Узвишени султано, мада нисам упуњена у обича-је који владају на твоме двору, спремна сам да као жена цара над царевима испуњавам све дужности и обавезе - одговорила је Мара пољубивши Мурату руку, изненађена, као и сви присутни, толиком њего-вом пажњом.

- Нека је слава свемоћном Алаху! Твоје господ-ство султаније имаће од данас првенство у моме дому и сву пажњу мојих покорних слугу.

Затим се Мара опростила од браће, па су је Таил--ефендија и дворкиње повели у њене одаје, а султан је отишао у престону дворану да тамо прими кнеза

[26]

Витомира. Српске изасланике, као и стране, увек је примао свечано, седећи на златном престолу, ук-рашеном слоновачом, бисерима и драгим камењем -да им укаже посебну пажњу, али и покаже своју моћ и сјај. Такав је био дворски церемонијал који је завео још Бајазит I, па су се тога придржавали и његови на-следници.

У присуству кнеза Витомира, обављене су све формалности око потврђивања женидбеног угово-ра, а затим је султан отпустио своје достојанствени-ке и остао с њим у дужем разговору. Знајући да је кнез пријатељски расположен према Турској и да његовим речима може веровати, Мурат II се распи-тивао о стању у Србији и њеним односима са сусед-ним државама, нарочито са Угарском, као и о поли-тичким приликама на Балкану и у средњој Европи. Витомирови одговори потврђивали су оно што је султану већ било познато, али су му помогли да јао није прозре претензије Угара и да схвати да Бурђев страх пред опасношћу која му прети од северног су-седа није безразложан.

Богато обдаривши Марину браћу и кнеза Гвозде-новића и увећавши, до српске границе, њихову прат-њу стотином спахија, отпустио их је с налогом да ње-говом тасту однесу поздраве и поруку да границе Деспотовине нису угрожене од Турака и да султан своју реч о миру и пријатељству неће погизати.

На султановом двору у Једрену, Мара је првих дана осећала велику збуњеност. Сарај се много раз-ликовао од дворова хришћанских владара. Био је то читав град, опасан високим зидом, који су дању и ноћу чувале јаничарске страже, распоређене свуд унаоколо на одређеном одстојању једна од друге. Престона дворана, у којој је султан примао страна посланства и високе достојанственике свога цар-ства: везире, војсковође и бирану улему, дворана Царског дивана и све службе које су обављале по-словце са спољним светом, налазиле су се у спољаш-њем двору. Огромно двориште с вртovima, окруже-но разним зградама, где су се непрекидно мотали дворани и служинчад, и харемом с лепотицама које су чували евнуси, чинило је унутрашњи двор. У њему

[27]

је султан водио свој лични живот.

Павиљон у који је смештена Мара - са две своје пратиље поведене из Смедерева, калуђерицом Јефи-мијом и старим калуђером Глигоријем, кога је дес-пот одредио за душебрижника својој кћери - био је, као и све просторије у сарају, раскошно опремљен. Али је у њему владала нека необична тишина, која је више уливала страх него спокојство. Служавке и ев-нуси који су је дворили кретали су се бешумно, по-јављивали се нагло као да ничу из земље, дубоко се клањали и пресамићени слушали њене заповести, а затим испуњавали дословно сваки њен захтев и жељу. Било јој је необично да слуша те пригушене гласове, једва чујне опрезне кораке људи који као да су се шуњали, да гледа лица под увек истом маском, испод које се није могло наслути шта се крије - ра-дост или бол, туга, очајање. Тих првих дана и њоме су овладале туга и безнадежност. У својим раскош-ним одајама осећала се као у предворју неке гробни-це одакле никада више неће моћи да види свет, да пуним плућима удахне ваздух, слободно се прошета пољем и шумом. Чинило јој се да овом мраку и пус-тоши у њеној души нема краја, да јој је живот запе-чаћен злом судбином. Завидела је и робињама које обављају тешке и понижавајуће послове на томе што се слободно крећу, а она, ето, иако увијена у свилу и гримиз, окићена златом и бисерима, као да је већ мртва.

По султановом налогу, дворкиња Даје-хатун има-ла је дужност да помогне новој султанији да се при-лагоди животу у сарају. Била је то умна, просвећена жена, потурчена Гркиња, с великом способношћу да у својим рукама држи све конце интрига међу двора-нима. Вешта у опхођењу, како са женама тако с муш-карцима, умела је готово сваком да се приближи, а по потреби наметне за саветника и пријатеља. Ужи-вала је велико Муратово поверење, па је за малолет-ства Али-Челебије била његова неговатељица, а кад је престолонаследник са својом мајком прешао да као намесник живи у Амасији, задатак Даје-хатуне био је да се стара о малом Мехмеду Челебији, и да под својом пажњом држи његову мајку, Химе-хату-

[28]

ну, јер је султан страховао да материн утицај не пре-овлада у васпитању детета.

Захваљујући саветима Даје-хатуне, Мари се вра-ћало самопоуздање, ишчезавало осећање безнадеж-ности, али је и даље остајала нека неизвесност, мора што не зна колика ће бити цена опстанка њеног оца и Србије коју собом треба да плати. Не зна се како је и због чега - да ли да Мару разгали и олакша јој са-моћу - тек, Даје-хатун је зближила нову султанију и Химе-хатуну. Мада им је пут до царског престола био различит, обе султаније су се осећале као жртве. Обе су биле лепотице, образоване, младе, остале су у својој вери, али су се сматрале скоро робињама, па им није сметало што су супарнице. Штавише, сличне животне навике, стечене у младости, приближавале су једну другој све више, тако да су обе осећале по-требу да продубе пријатељство. Мара је велику паж-њу поклањала маломе принцу Мехмеду, играла се са њим, забављала га сатима, и заволела толико да га је звала сином, а он њу мајком. Учила га је српском и грчком језику, а права мајка, Химе-хатун, италијан-ском. Тако је дечак Мехмед Челебија постао чврста спона ових двеју жена, којима високи положај није могао помутити свест да не виде пустош свог живота у сарају, који је моћном и отменом једренском друштву изгледао блистав и недостижан.

Али је султанова одлука да се мали принц и њего-ва мајка преселе у Манису - да би Мехмед Челебија тамо растао и васпитавао се као будући намесник -прекинула овај живот утроје, и Мара је опет осетила пустош

око себе.

Калуђерица Јефимија, која је прошла кроз многе животне недаће, наслућивала је шта се догађа у души младе деспотове кћери, па јој је опрезно гово-рила:

- Сестро у Христу, ништа се на свету не догађа без Божије воље и промисли. Господ зна зашто је тебе, тако безгрешну, послао на овај двор, као свог анђела међу агарјане. Само, знај да је Мурат добар и милостив човек. Ако га једнога дана заволиш, љубав ће ти све учинити лепим и добрим.

Није јој противречила, али је сваког петка са стрепњом чекала залазак сунца, када је султан дола-зио да је обиђе и одводио је цветном стазом на шиљ-те крај великог басена у врту, да заједно слушају хо-
[29]

рове певачица и музику невидљивих фрула, труба и добоша, и посматрају игре чочекиња. У такве вече-ри, док је благ ветрић пиркао са удаљеног Босфора и доносио непознат јој дах мора, испуњен мирисима расцвалих ружа, зумбула и разноврсног цвећа из алеја дворских вртова и перивоја, сећала се ведрих вечерњих часова у родитељском дому када се на тихе воде Дунава спуштао сутон. Овде су јој вечери биле испуњене зебњом и очекивањем нечег неминов-ног, што ће, можда, развејати пустош, која је све више испуњавала њено биће.

Мурат је у тим часовима седео поред ње, досто-јанствен, снажан и осмехнут. На лицу му се одража-вало поуздање, док му је око пуних, сладострасних усана поигравао загонетан осмех. Уживајући у пес-ми и игри, крепио се кипарским вином, залагао сушене смокве, урме, ретко воће и свакојаке источ-њачке послastiце, које су Мари услед велике сласти биле отужне.

Тешко се навикавала да се без бојазни сретне с погледом његових црних очију, у којима је искрио њој неразумљив сјај жудње. Када би у све гушћем мраку почели да се губе обриси града и околног предела, невидљиве особе би запалиле око басена буктиње, да свемоћни господар може с уживањем посматрати нага тела певачица и чочекиња, јер су сви они које Мара није никад видела знали шта му годи. То су били тренуци када би се Мурат, окре-пљен вином и опијен Марином близином, све више смешио а очи му сјале све веселије и радозналије. Тада се његова рука лагано спуштала на њена уздр-хтала недра, прсти, као да се прикрадају опрезно а спретно раскопчавали су јој одећу на прсшма, и рука се увлачила к њеним чврстим дојкама. Затим би јој миловао груди, рамена, нежна плећа, а потом је узи-мао опрезно као порцеланску посуду, и нежно ста-вљао међу своје прекрштене ноге, обухвативши је лаком стегом својих чврстих и снажних бедара. Та игра његових руку по њеном телу била је са сваким новим сусретом све упорнија, слободнија и смишље-нија. Опињао је сваки делић њеног тела, нежно и жудно, а при томе би му се с времена на време отео узвик: »Машала, машала, ђаурко.«

Онда се десило оно што је толике ноћи очекива-ла. Ћзео је у наручје онако како мајка узима дете и
[30]

понео у њене одаје. Постеља је била намештена а соба испуњена мирисом мошуса и ружиног уља. По-ложио ју је на диван са златним узглавницима и ла-гано свлачио са ње део по део одеће.

Скоро укочена од страха и радозналости, пусти-ла га је да ради шта хоће. Знала је да мора бити што он жели, а свеједно јој је било како ће се она после тога осећати. Мара је још у Смедереву наслућивала шта се у љубавној игри догађа између жене и муш-карца, па је о томе често размишљала, а и калуђери-ца Јефимија јој је једном приликом рекла:

- Кнегињице, свака девојка је невина и чиста док не легне уз мужа и постане жена. Господ је одредио да жена у својој утроби носи семе будућности. Ти се ускоро мораш у томе срести с Муратом.

Сетивши се тога, с радозналошћу и стрепњом очекивала је шта ће Мурат урадити. Стидела се да га гледа онако мишићавог, снажног, док је свлачио са себе свилену антерију. Заклопила је очи чекајући, уз-немирена срца и сва напета од страха. Осетила га је целом дужином тела приљубљеног уза се, рука му се обавијала око њенога струка, другом јој је благо и упорно миловао груди а коленом размицао ноге. Нешто узвитлано, врело и магловито, али скоро слатко разлило се целим њеним телом. Помислила је још само »догодиће се оно«, и све је у њеној свести ишчезло у некакву румену светлост. То што се дого-дило донело јој је болно уживање и сазнање да је по-стала жена. Терет Муратовог тела није јој сметао. Желела је чак да остане дуго, дуго у његовом загрља-ју, у тој клонулости . . .

Од те вечери све се у њој и око ње изменило. Сва узнемирена, уздрхтала тела, с неком пријатном језом мислећи на оно што се између ње и Мурата догоди-ло, чекала је акшам, да је узме за руку и поведе на шиљте код басена. Потом се у њој из дана у дан све више распламсавала жудња, па би, чекајући да про-ђе дан, дрхтала у ватреној чежњи да се што пре нађе уз Мурата, који јој је сада изгледао једини близак и мио, и коме се могла без страха и стида потпуно да препусти. Уживала је сад и у његовом гласу, трепе-рила под додиром његових руку, и осећала занос када би је љубио и говорио јој:

- Деспотице, Алах ме је тобом наградио. Испуња-ваш ми душу миром и небеском слашћу.

[31]

Време је чинило своје. Мара је постепено навикла на живот у сарају, на изузетну пажњу и почести које су јој сви указивали. У посету су јој долазиле жене највећих достојанственика: везира, паша, ризничара, и угледне дворкиње. Њој се између свих жена које су је окруживале највише допала Муратова сестра, удата за Исмаил-бега, потомка бивших вла-дара Мале Азије, чијег је деду покорио и посекао Ба-јазит пре пораза код Ангоре. Исмаил-бегова оца је Сулејман поставио за свога ризничара, и Исмаил-бег је растао и васпитавао се заједно са принцем Мура-том.

Кад је Мурат узео за жену Исмаил-бегову сестру Фатме-хануму, онда је наговорио своју најмлађу сестру Хатицу да пође за Исмаил-бега. Тако укрште-но пријатељство учврстило је другарство и поверење међу њима, па је Исмаил-бег, чим је Мурат сео на пре-сто, постао везир и утицајна личност у Царству. Ха-тице-ханума била је права кћи Османовића, не само по физичкој лепоти и гордости већ и духовним осо-бинама. Васпитана у духу ислама а упозната са свим тековинама византијске културе, сматрана је за нај-умнију женску главу у Једрену. Султанова сестра и везирова жена, она је несметано могла да одбаци строге исламске прописе и све предрасуде о животу жене. Вршила је велик утицај и на мужа и на брата. Окупљала је око себе учене шејхове, песнике и грчке филозофе, који су јој читали и тумачили хеленске и латинске песнике, а и сама је писала песме. У Мари, која је од ње била млађа пет-шест година, Хатица је нашла блиску особу, такође образовану, жељну но-вих сазнања и заинтересовану за све што се догађало у свету. То их је зближило, и Хатица се наметиула Мари за заштитницу и иријатељицу. Упућивала ју је у живот у сарају, упознавала са дворским сплеткама, обавештавала о утицајним људима и женама на дво-ру. С презрењем је говорила о харемским женама и упозоравала Мару:

- Немој никако дозволити да те роспије преко чу-вара евнуха увуку у своје мреже. Сви на двору знају да те Мурат воли, а харемске миљенице су због тога препуне једа, као змије отровнице, па ће се трудити

[32]

да те неком интригом избаци из седла. Ја имам једну лукаву Гркињу, без које Исмаил-бег не може, али сам јој дала до знања да право које имам на мужа и оца моје двоје деце нећу препустити никоме.

Са Хатицом је Мара одлазила на излете у ближу или дал>у околину Једрена, на вожње барком, на те-фериче на Принчевском острву, где је Мурат био подигао себи сарај, у који се повлачио на одмор и во-дио своје мушко друштво да у пићу, песми и оргија-ма проведе недељу-две дана. У томе сарају на острву тајно су ковани освајачки планови и решавана сва важна питања управе у Царству.

У дане када су Мара и Хатица долазиле у посету султану Мурату II, приређивани су сусрети изабра-них песника, мудраца и филозофа, који су се надме-тали у знању и вештинама. Најлепше младе жене, окупљене око султаније Маре и Хатице, присуство-вале су тим свечаностима, уживале у музичким при-редбама, плесовима најбољих чочекиња, мачевању одабраних јаничара и тркама јахача.

То су били дани када се високо османлијско друштво, које се под утицајем Грка из Цариграда све више одавало уживању, опуштало и разуздано забављало далеко од строгих прописа шеријата. Му-рат II је волео оживања па је и својим миљеницима дозвољавао да упознају сласти таквог живота.

IV

Као сви источњаци, Мурат је умео да ужива у друштву жена које су му припадале, али пре Маре ниједну другу жену или харемску одалиску није во-лео л>убављу која га је испуњавала безмерном ра-дошћу.

Први брак, из дужности да се обезбеди наслед-ник Османовића куће, трајао је, без имало љубави, само до рођења сина. Одмах затим, Мурат се одвојио од Фатме-хануме, а када је султанија, с малолетним Али-Челебијом - који је као султанов син одређен за намесника - упућена у Амасију, да се тамо, уз учи-тел>е, стара о запитању сина, он је сасвим заборавио на н>у. Друга султанија, Химе-хатун - коју је као ро-бињу Стелу купио на једренском тргу — запалила је у њему прву младићку љубав и велику али не дуготрај-

3/1

[33]

ну страст. Пошто је по рођењу сина Мехмеда почела да побољева, и Химе-хатун је била одбачена. Мура-това страст се угасила и никада га више није обузела жудња за том женом, чак и кад је месецима не би ви-део. Са Маром је све било друкчије. Није то била само жудња за њеним телом, него нека дубља везаност. Њу није могао да узима као што је то чинио с харем-ским лепотицама, па и са Химе-хатуном. Ма како то изгледало несхватљиво, у Мурату су оживели снови о узвишеној жени с којом ће моћи да проживи цео свој живот. Проводио је многе часове у разговору с Маром, која је била образована, видела лепоте и уметничка блага Венеције и Дубровника, што њему није било доступно, причала му о Цариграду, у коме је провела неко време код својих ујака. Волео је да је гледа док је, увек богато а с мером одевена, достојан-ствена, стајала пред њим, или се гипко кретала по врту. У њеним кадифастим очима, осенченим дугим трепавицама,

покушавао је да открије нешто што му се чинило недокучивим. Нарочито га је привлачило њено фино, дуго лице, као у анђела са фресака, па ју је често посматрао нетремице, као да жели да про-дре у њене мисли и осећања. Чинило му се, понекад, да га поносита деспотова кћи гледа с некакве висине, готово с ниподаштавањем, као да му говори да је он само силник и моћан варварин. Све је ТО у њему будило радозналост и појачавало жељу за њом. Кад год би долазио да проведе с њом љубавну ноћ, забо рављао је да је свемоћни господар, да је у његовој власти све у Царству, чак и живот његових поданика, од најбеднијег роба до великог везира, остављао је пред улазом у Марине одаје достојанственост султана и гордост Османлије, и прилазио јој као заљу-бљени човек вољеној жени.

За то време, у његов харем довођене су нове жене, заробљенице или купљене на трговима робља, којих је било у сваком граду Турског Царства. Дешавало се да султан са неком од њих проведе ноћ, али се по-том враћао Мари с још већим жаром, давао јој све већу слободу, пуштао да се окружује ученим људи-ма из Грчке, Србије, западњацима који су на његовом двору боравили као сликари, научници, изумитељи ратног оружја. Поклањао јој је велика добра са неиз-мерним приходима, од којих је Мара знатне своте

[34]

новца одвајала за манастир Хиландар и калуђерско братство у Светој Гори. Њени заступници су на трго-вима робља откупљивали, кад год им се укаже прилика, српско робље, које би она једно време држала код себе а затим отпремала у Србију.

Утицајна и вољена од моћног падишаха, Мара је стицала све већу наклоност и муслимана, јер је своја добротина изливала и на њих. Учени дервиши увек су могли рачунати на њену помоћ. Велика теки-ја у Једрену имала је осигуран редован приход са два Марина поседа. Тако се глас о младој царици хриш-ћанки као добротинатељки разнео свом Царевином, а на Запад су га пренели млетачки, ђеновски и дуб-ровачки трговци, који су развили уносцу трговачку делатност на Средоземљу и у Турској. Зато су посла-ници ових трију република, кад год би доносили да-нак султану, молили да буду примљени и код царице Маре. Том приликом су јој предавали богате дарове и доносили скупocene грчке и српске књиге и иконе.

Султану Мурату II све је то годило. Говорио је да је Мара најлепши украс његовог сараја, желећи да Мариним положајем на двору покаже хришћанским владарима да султан уме да цени и поштује жену ви-соког порекла, макар и не била његове вере.

Али, сав сјај сараја, живот у раскоши и Муратова љубав нису могли да смуте Мару толико да заборави на дужност коју су јој наменили отац и мајка — да својим присуством у Једрену и положајем царице утиче на султана да остане благонаклон према њеној породици и Србији.

Деспот је доследно испуњавао своје вазалне оба-везе према врховном господару у Једрену. Султан је предусретљиво примао Бурђеве изасланике, узимао послати харач и поклоне и узвраћао староме деспоту и деспотици богатим ударјем. Опомињао је Мару да по гласницима који су носили вести о њој у Сме-дрово пошаље родитељима и дарове.

- Сваки твој дар родитељима значиће кћеринску љубав и уверити их да код мене живиш у изобил-у и окружена сваком пажњом - говорио је Мурат.

- Моји родитељи су редовно обавештени о твојој добротности и пажњи коју ми указујеш. Поред тога,

[35]

срећнија сам него што сам очекивала да ћу бити јер знам да ме волиш.

Мада су Марини односи с Муратом бивали све приснији, он пред њом није говорио о државним по-словима и својим намерама. Кад год би покушала да га наведе на разговор о Деспотовини и положају њеног оца Бурђа, Мурат би се благо насмешио и одвра-ћао:

- Узвишена, ма колико да сам чврсто везан љубављу и поштовањем према теби, државни инте-реси ретко могу ићи заједно с наклоношћу према тазбини и страниј династији. Ни твој отац, иако је ве-зан пријатељством са мном, неће ради тога заборави-ти интересе Србије и хришћанства. Зато се ти, рајска душо, немој бавити тиме. Ма шта се десило између мене и деспота твоје место у двору и моме срцу увек ће бити сачувано.

Одговори слични овоме уверили су Мару да се султан припрема за продор на запад, али никако није могла да прозре какав значај има Србија у његовим завојевачким плановима. Морена злим слутњама, Мара је тајном везом упозоравала оца и мајку да буду на опрезу и припреме земљу за одбрану.

Можда је Мурат II желео одржање мира, али је његово ратничко око непрекидно бацало поглед на запад. Повод да се одлучи за рат била је изненадна смрт цара Жигмунда на повратку из Чешке у Угар-ску. После Жигмундове смрти, његов зет, аустријски војвода Алберт Хабзбуршки, крунисао се за угар-ског краља у Београду, на Нову годину 1438. Њего-вом крунисању присуствовао је и деспот Бурађ.

Подстакнут од својих саветника и ратоборне око-лине, Мурат II је промену на угарском престолу сматрао повредом својих права и нарушавањем уго-вора о миру који је склопио са Угарском и Србијом. Док је вршио

ратне припреме, удвостручио је своју пажњу према царици Мари, уверавајући је да нема разлога да ремети добре односе са својим тастом деспотом Бурђем. Да завара своју жену и њеног оца, султан је, одлучивши се да нападне Угарску, позвао деспота Бурђа и влашког кнеза Влада Дракулу да му, као вазали, упуте помоћне трупе. Тако је осман-лијска војска, под командом Али-бега, у јесен 1438. прешла код Бердапа Дунав и у садејству српских и влашких помоћних трупа провалила у Ердељ. Пуних

[36]

четрдесет дана трајало је пустошење Ердеља, којим је прохујала ова удружена војска од 70 000 ратника. Многе људе, жене и децу Турци су одвели у ропство, али нису успели да освоје утврђене градове, нити да присиле њихове посаде на предају. Док се то дешавао у Ердељу, друге турске снаге су, несметано упавши, харале по Србији, заузимале на препад ма-настире и замкове. У ствари, све је то била предигра још већих освајања, која ће се збити у идућој години. Турске војсковође сматрале су да је главни задатак ратног похода освајање Србије, која се као бедем испречила даљем продирању Турака у Европу. На Дивану у Једрену султанови обавештајци говорили су о Србији као о земљи у којој извиру злато и сребро. Убеђујући Мурата да се одлучи за напад на дес-пота Бурђа, Али-бег је рекао:

- Свемоћни и узвишени падишаху, Србија је неизмерно богата. Где год се закопа, наилази се на бас-нословне наслаге злата и сребра. Сам предео око Но-вог Брда, са својим ливницама, даје годишње толико злата да су хришћани у стању да опреме силну војску, којом би нас могли потпуно уништити и протерати с оне стране Босфора.

- Потребан је крупан разлог да прекршимо мир са деспотом, који је до сада извршавао све обавезе - одговорио је султан.

Исхак-бег, намесник скопског санџака, насмешио се и одвратио султану:

- Узвишени падишаху, твоји разлози су довољни да оправдају нарушавање мира: прво, Србију морамо заузети да се обрачунамо с неверничком Угарском, а затим, твоја жена је деспотова кћи, па пошто је Бу-рађ остарео, мораш се осигурати као наследник. А одувек је за онога који има снагу сваки разлог до-вољан доказ да је право на његовој страни.

- Алахов позив да се мухамеданска вера што више прошири и турско царство завлада свуда, све-моћни падишаху, мораш поштовати - рекао је велики имам Кучук-ефендија.

- Ако пророк и Алах траже то од мене, лично ћу се ставити на чело војске у походу на Србију - одговорио је одлучно Мурат.

И док се војска спремала за рат, одлазио је свако вече Мари, указивао јој пажњу, нежност и извлачио од ње љубавна уживања. Последње ноћи пред поход

[37]

Мурат се није могао уздржати да не рекне Мари:

- Обавештен сам да твој отац ствара са Угрима, Скендер-бегом и папом савез уперен против мене. Узвишени интереси мога царства и вере обавезују ме да то предухитрим и покорим Србију. Али ћу се трудити да избегнем разарања и пустошења твоје отаџбине.

- Нисам убеђена да би мој отац могао ући у један такав савез - одговорила му је Мара.

- Можда он то и не би урадио, али твоја браћа Гр-гур и Стефан, договорени од Томе Кантакузина, успели су да деспота склоне на издајнички пут. Моја одлука да покорим Србију неопозива је. Сматрам да то неће пореметити моју љубав према теби нити разорити твоја осећања према мени. Уосталом, ти си турска царица, па мораш изнад свега водити рачуна о слави и величини Царства.

- Не заборави, свемоћни падишаху, да сам ја кћи деспотова, сестра своје браће, и Српкиња. Уништење моје родбине и пропаст Србије значили би за мене пропаст свега што ме је одржавало у животу и давало ми снаге да ти будем жена.

- Само Бог одређује наше судбине. Ја не волим ратовања, јер она носе разарања, свирепост и страдања неизмерног броја људи. Али као султан, Осма-нов потомак, морам водити рачуна о дужностима које ми мој положај и крв мојих предака намећу.

- Надам се, узвишени падишаху, да ни овога пута, ма шта се десило, моја отаџбина и породица неће бити лишене твоје познате милости и опраштања - рекла је Мара, пуштајући да јој неколико суза потекну низ образе.

- Верујем да ћу умети да сачувам достојанство које припада сваком победиоцу - одговорио је Мурат.

Опроштај између Маре и Мурата био је натегнут и хладан, мада су се обоје трудили да то једно другом ничим не покажу.

V

Увидевши каква несрећна судбина чека Србију и њеног оца, Мара је успела да преко једне откупљене робинје обавести оца о Муратовим припремама за напад на Деспотовину.

[38]

Млада робинја Јелисавета потицала је из властео-ске породице Ровчановића, из околине Крушевца. Турски »тркачи и паликуће«, како су у Србији називали граничарске турске посаде, једном су изненада напали мали замак на десној обали Мораве, побили по-саду и њеног оца, опљачкали замак, и Јелисавету одвели са осталом женском чељади у ропство. На тргу робља у Једрену, Марин исповедник је запазио Јелисавету, откупио је и довео царици Мари у двор - да што болје завара оне који су пажљиво пратили Марине по-ступке трудећи се да прозру њене намере. Мара је Јелисавету прерушила у Туркињу, дала јој име Златија и стално је држала као пратиљу. Међу послугом и по ха-ремским одајама пронео се глас да је Златија кћи скопског муфтије, која је случајно пала у ропство, а коју царица држи уза се како би је првом згодом вра-тила оцу. Јелисавета је била врло храбра, паметна де-војка, и услед мржње према Турцима спремна на сваку жртву. Царицу Мару је заволела и показивала према њој скоро псећу оданост, али никако није могла да разуме како се деспотова кћи могла помирити са судби-ном да буде жена неверника и живи спокојно макар што је постала султанија. Једном приликом јој је то и рекла:

- Светла царице и мајко, молим те, нађи какву било могућност да ме ослободиш мука које трпим гледајући ове крвнике, који су ми убили оца и уништили целу моју породицу.

Кад је Мара дознала за Муратове ратне припреме и намеру да нападне њеног оца, рекла је Јелисавети:

- Ако си спремна да оствариш жељу за слободом, и моме оцу учиниш велико добро, дошло је време за то.

- На све сам спремна, само да не трпим овај смрад безбожнички.

- Онда се припреми да се сутра придружиш групи калуђера који се враћају с Христовог гроба у Бугарску. Пострићи ћу ти косу, преобући у ђакона и препустити те бризи игумана ресавског манастира, који је, прерушен у Бугарина, ишао на хаџилук.

- Спремна сам, ако треба, одмах да пођем. А о мени немој бринути. Кад би ме на комаде секли, не бих те одала, јер ти си заиста моја друга мајка. Целог свог века остаћу ти верна и захвална за све што си за мене учинила.

[39]

Сутрадан је Мара јавно примила калуђере, обдарила их, а Јелисавета се неприметно умешала међу њих и заједно с калуђерима отишла. О томе како је доспела до Ресаве, никада никоме није причала. У Ресави јој је игуман Максим дао коња и тројицу пратилаца да је безбедно одведу до Смедерева. Чим су је стражари пријавили, деспот Бурађ ју је примио у својој резиден-цији. Јелисавета му је укратко испричала дотадашњу своју судбину.

- Радујем се - рекао је деспот - што је бар неко од породице мога верног прочелника Тврдоша'остао у животу. Од сада је моја брига, кћери, да те чувам и на-ђем ти врсна племића за мужа.

- Ја ти, светли деспоте, доносим немилу поруку од твоје кћери царице Маре. Мурат је спремио велику војску да те, чим гране пролеће, нападне. Кћи ти поручује да се припремиш за одбрану што боље можеш, и да не наседаш султановим примамљивим понудама и обећањима уз позив да се предаш.

О турским ратним припремама деспот Бурађ је био обавештен и са других страна. Зато је одмах сазвао др-жавни савет и донео одлуку да управу престонице и њену одбрану повери најстаријем сину, Гргуру, а да за челника гарнизона постави свога шурака Тому Кантакузина. Сам деспот се са женом Јерином и сином Ла-зарем, узевши са собом новац и драгоцености, упутио, са бројном пратњом, најпре у Будим, угарском краљу. Не успевши да сем обећања ишта добије од Угара, Бурађ је отишао своје зету Улррху Цељском, а када је и он одбио да му пружи помоћ, отишао је у Венецију, где је био усрдно дочекан, и још усрдније испраћен, уз празна обећања. Из Венеције је деспот прешао у Дуб-ровник и тамо сместио своје драгоцености и новац. Дубровчани су га дочекали свечано, као правога влада-ра, срдечно га примили и указали му поштовање, али му ни они нису могли дати војну помоћ.

Док је стари деспот лутао од једног до другог двора и мољакао за помоћ владаре и градове, турска војска, коју је предводио лично Мурат II, брзо је освојила сва гранична утврђења и стигла под Смедерево. Три месе-ца је трајала опсада и јуриши на престоницу Србије. Гргур и Тома Кантакузин бранили су се јуначки оче-кујући да им деспот Бурађ доведе помоћ западних вла-дара. Међутим, Запад је тад био заузет једном другом ствари. У Фиренци је под заштитом папе заседао са-

[40]

бор хришћанских владара, на коме је, у присуству ви-зантијског цара Јована VIII Палеолога, требало, после дуготрајних преговора, прогласити унију источне и за-падне хришћанске цркве. Али су овај савез Грка и Ла-тина осујетиле расправе о теолошким питањима и ме-ђусобне борбе двеју странака око престижа, па се неостварљивост уније показала одмах после сабора. И деспоту Бурађу давана су многа обећања, али је траже-но да пређе у католичанство, што је он одбио. Правда-јући се да је стар човек и да не може межати веру

својих предака, па на разговоре о унији није послао своје представнике.

За то време Турци су успели да разруше већи број одбрамбених кула и бедема око Смедерева. Гргур је тада одлучио да преда град својој зету Мурату, а Тома Кантакузин, не сложивши се с тим, утекао је ноћу, с малом групом бранилаца, међу којима је била и Јели-савета, барком преко Дунава. Тако је највећи део Ср-бије потпао под турску власт. Остали су неосвојени још само Ново Брдо и Зета. Тиме је Мурату II био отворен пут за поход на Босну и Угарску. Угарску је спасла јуначка одбрана Београда. После шест месеци опсаде и тешких борби, Турци су се повукли - и Београд је био слободан. Овај град је сада био једина одбрана Беча и Будима.

Гневан због упорне борбе деспотових синова Гргура и Стефана, Мурат II није одржао дато обећање да ће их после предаје Смедерева пустити на слободу, већ их је окувао и као таоце послао у Једрене, где су бачени у злогласну једренску тамницу. Мара је успела да посредством султаније Химе-хатуне, с којом се била спријатељила, и принца Мехмеда, види своју браћу и олакша им услове живота. Ратна странка, којој је на челу био Исхак-паша, бојећи се утицаја султаније Маре, успела је да се деспотови синови пребаце из Једрене у Токат, у Анадолији, где су по султановом наређењу ослепљени. Али-бег је убедио Мурата да су му шураци опасни и да су се из затвора у Једрену дописивали с угарским краљем тражећи помоћ од њега. Када је Мара дознала за султанову одлуку да јој ослепи браћу, пала је пред њега на колена, обгрлила му ноге и завапила:

- Узвишени, свемоћни падишаху, молим те не дај да ми ослепе браћу. Ако ми услишиш молбу, моја лубав и оданост теби стоструко ће се повећати.

[41]

Гледајући крај својих ногу, скршену болом и сву у сузама, Мурат се сажалио, позвао Али-бега и рекао:

- Пошаљи из ових стопа гласника с наредбом да се не изврши ослепљење деспотових синова.

- Узвишени падишаху, малопре сам добио извештај да су обојица ослепљени.

Када је то чула, Мара је вриснула као смртно погођена и онесвестила се. Мурат ју је узео на руке и пре-нео у њене одаје. У тешком стању између живота и смрти, Мара је остала месец дана. Над њом је бдела Даје-хатун. Када се придигла, Мурат је дошао да је обиђе, настојећи да успостави раније односе са њом. Бледа и изнурена али одлучна, Мара му је рекла:

- Твоја бездушност према мојој браћи лишила ме је свих осећања према теби. Знам да си свемоћан, али, ма шта урадио са мном, више никада нећу моћи да те загрлим и да делим постељу с тобом.

Гледајући гордо усправљену Мару, која је одлучно стајала пред њим, Мурат је схватио да му та тако сла-башна а јака жена више никада неће припасти и да су њена осећања према њему као човеку и мужу мртва. Знао је да има моћ да је потпуно уништи, понизи и све-де на положај робиње коју би могао присилити да му се покори, али то није хтео да учини, свестан да га је та жена волела и да је благодарећи њој први пут сазнао шта је права љубав. Сећање на то заболело га је и о-трезнило. Схватио је да би било ниско, бедно и нечо-вечно тражити од ње да га и даље воли, после злочина према њеној браћи.

- Знам, Маро - одговорио је прибравши се - да грех који сам учинио ослепљењем Гргура и Стефана ничим не могу искупити. Јасно ми је да ни време то неће по-правити. Зато сам, после дугог кајања и размишљања, урадио нешто што донекле може да ублажи твој бол. Наредио сам да се твоја браћа пусте на слободу. Једна византијска лађа пребациће их до Солуна. У исто време сам наредио да им се врате неки поседи како би имали од чега да живе.

- Тај чин говори да у теби није умро онај милостиви султан Мурат кога сам упознала у првим данима по до-ласку у Једрене. Само, та милост неће моћи да врати мојој браћи очни вид.

- Уистину, неће, али ће им ублажити страдања. По-ред тога, могу да ти саопштим да је твој отац успео да склопи савез са Угрима не би ли ми се осветио.

[42]

-Свемоћни, мој отац има право да употреби сва средства против тебе. Он није погазио пријатељство и уговор © миру. А било би неправедно са твоје стране када би мени, као Српкињи и деспотовој кћери, заме-рио што сам осећањима на страни свога оца и отацби-не.

- Не замерам ти, али ни ти немаш право да мени за-мериш што настојим да остварим оно што су моји уз-вишени преци започели.

- То ти никада нисам замерила.

- Надам се, Маро, да ће време ипак учинити нешто чиме би се оно што се десило поправило.

-Време, узвишени падишаху, многе ране залечи. Пустимо га да чини шта може. Једино на шта заиста можеш рачунати јесте да у мени никада нећеш имати непријатеља. Ја желим да у души сачувам лепоту осећања која сам гајила према теби.

Са нешто мало наде, Мурат је напустио Марине одаје, рачунајући да ће време исправити његову по-грешку.

Пад Смедерева и већег дела Србије узбунио је вла-даре и народе на Западу, нарочито оне који су били пред непосредном опасношћу. Најугроженија је била Угарска. Разбојничке турске чете проваљивале су пре-ко Босне све до Словеније и у Подунавље до Тисе. Мла-ди угарски крал>, осећајући страшну угроженост, при-сетио се у борбама с Турцима прослављеног ратника Јанка Хуњадија, ердељског племића румунског порек-ла, позвао га и поверио му организовање војске и од-брану Краљевине.

Изврстан војсковођа и стратег, Хуњади је одмах од Београда направио своје упориште и смелим упадима пренео борбу на део Србије око Смедерева, које су др-жали Турци. Смедеревски санџакбег Исхак, пређаш-њи скопски намесник и један од најборбенијих тур-ских војсковођа, који је имао велик утицај на султана и ратну странку, одлучио је да прихвати борбу с Хуња-дијем, али га је Хуњади потукао до ногу, тако да је са остатком своје војске једва утекао у смедеревску твр-ђаву.

Овај пораз турске војске болно је одјекнуо у Једре-ну, па је Мурат II наредио румелијском беглербегу Ши-

[43] хабедин-паши да с румелијском војском крене на Бео-фад да освети турски пораз. Шихабедин-паша је уз пут прошао кроз покорену Србију, успоставио уз-љуљани ред, и наспрам Београда, на Авали, подигао ут-врђени град Жрнов. Одатле је са одељењима своје вој-ске стално упадао у најближу околину и све до Бео-града, желећи да Јанка Хуњадија изазове да изађе из утврђења и прихвати борбу на отвореном простору.

За то време је Хуњади, искусан војсковођа и вешт политичар, попунио и ојачао своју војску новим трупа-ма из Угарске, а од добеглих Срба добровољаца у по-таји образовао одреде лаке коњице, који су целу годи-ну увежбавани у Срему да у одсудном часу, када дође до одлучне битке, изненада нападну Турке из позади-не. Затим је повео своју војску у Влашку и дигао пол>-ски логор на реци Јаломници.

Шихабедин-паша је сматрао да му је маневар успео па је распоредио своје трупе наспрам Хуњадијевих, и започео бој. У часу када су Турци већ били надомак своје циљ>у - да јуришем извојују победу, изненада им је ударио у леђа српски одред од две хиљаде коњани-ка, које је предводио млади властелин Стеван Овчаре-вић. Изненађени и пометени, Турци су се сад нашли између угарске војске и Срба, који су их немилосрдно секли и убијали. Предео око реке Јаломнице остао је прекривен безбројним турским лешевима, а као ратни плен победницима је пала у руке сва турска артиљери-ја, комора, храна и оружје. Око три хиљаде турских војника изгинуло је у овом боју, а српском одреду су дата пуна кола плена, која је вукло десет коња, да их као ратни трофеј однесу на дар староме Бурђу Бран-ковићу, у знак савезничке захвалности.

Још горе је у Ердељу прошла друга турска војска, коју је водио Мезид-бег, султанов велики коњушар, већ оседео у Муратовој служби. После пораза његове војске, био је ухваћен у бекству и заједно са сином по-губљен. Велики број ратника међу изгинулим Турцима припадао је знаменитим породицама у Једрену и Ана-долији. Две стотине заробљених турских застава биле су најбоље сведочанство тешког турског пораза. Ипак, Мурата II порази нису могли да обесхрабре, мада му је углед опао и у свету и у самом Царству. У жељи да учврсти свој пољуљани углед, заборавио је тих дана на све друго сем на војне припреме и органи-зовање обавештајне службе. Великом, вешто сплете-

[44]

ном мрежом ухода султан је контролисао цео Балкан, Угарску и Немачку. Тако је могао дознати да се про-тив њега припрема велики крсташки поход, на чијем су челу стајали Јанко Хуњади и Бурађ Бранковић. У исто време, нису му могле промаћи ни ратне припреме које је у Анадолији вршио Ибрахим-бег, намесник Ка-раманије и султанов зет. Он је водио преговоре с угар-ским краљем, папом и Млечанима да заједничком ак-цијом сруше Мурата II, и продором у унутрашњост Мале Азије запретио султану.

Мурат II је одлучио да сам поведе војску на Ибра-хима. Али ни у тако тешкој ситуацији није могао забора-вити Мару, па је пре поласка у Анадолију дошао ца-рици у њене одаје. Мада је тиме показао колико јој је наклоњен, никада јој није изгледао тако одлучан и по-носан као овај пут. Као увек, Мара га је дочекала с пажњом и достојанствено, са изразом лица који је Му-рат могао протумачити да је заборавила бол и неправ-ду које јој је нанео ослепљењем браће и освајањем Сме-дерева.

- Дошао сам да те видим и да без скривених мисли с тобом разговарам. Хоћу да ти саопштим да се овога пута може десити да изгубим све.

-Знам, узвишени. Против тебе се дигао »Велики Караман«, који се осилио у Анадолији. Твој зет Ибрахим-бег жели да те свргне с престола.

- Мислиш ли да је у завери и Али-Челебија? - запи-тао је Мурат, стегнутих вилица.

- Али-Челебија је твој син љубимац, наследник пре-стола. Он је намесник Амасије, господару. Зашто хо-ћеш да од мене дознаш што можеш дознати са друге стране? Тај млади човек је храбар. Ужива велик углед међу истакнутим муслиманским породицама у целој Анадолији. Као одана жена, чија је судбина везана за твоју, у овом часу не бих смела поткрепљивати сумњу у тако узвишену личност каква је твој син. Нити же-лим да подбадам оца против вољеног сина.

- Ма колика била твоја обазривост, осећам да на-слућујеш истину о догађајима у Малој Азији. Зато бих желео да ми рекнеш шта могу очекивати од свога дру-гог сина, Мехмеда Челебије. Јер знам да си се сприја-тељила с Химе-хатуном и да си Мехмеда учила грчком и српском језику.
- Тај несрећни дечак, коме си ускраћивао своју л>у-бав, одан ти је свим својим бићем. А његове способно-

[45]
сти су неизмерне. Мада му је у овом часу тек дванаест година, толико зна да ме запањује. Мислим, узвишени, да би му у сваком случају требало посветити већу пажњу.

- Чини ми се да се у овим тешким данима за мене и Царство могу поуздати у твоју оданост?

- Да, узвишени господару. Моја судбина је челич-ним ланцем везана за твоју.

—Хвала ти, Маро - рекао је Мурат, погнуо се и по-љубио је у чело.

Опрезне Марине речи учврстиле су код султана сумњу да је Ибрахим-бегова завера у вези с Али-Челе-бијиним честољубљем и жељом да што пре дође на престо. Зато је издао наређење да му престолонаслед-ник са својом војском крене у сусрет, да заједнички среде прилике у Малој Азији. Чим је угледао велику очеву војску, Али-Челебија је наслутио да су све њего-ве намере и планови пропали, па је, да против себе не изазове очев гнев, похитао да придружи своју војску Муратовој. Удружена војска уплашила је Ибрахим--бега, и он је, уз посредовање своје жене, Муратове сестре, затражио милост и опроштај. Да би одржао је-динство Царства и могао све снаге окренути према За-паду, Мурат је пристао на помирење с Ибрахим-бегом. Онда је Ибрахим-бег, с гајтаном око врата, пао ничице пред султана и завапио:

- Свемоћни и узвишени падишаху, опрости, или за-тегни омчу!

- Султанска моћ, Ибрахим-беже, потиче из свемоћ-не Алахове руке, а Алах је милостив колико и моћан. Знам да је извор твоје побуне у нестрпљењу и лакоми-слености Али-Челебије.

- О, свемоћни, У праву си. Од тебе се ништа не можс сакрити - узвикнуо је Ибрахим-бег.

- Устани! Лишићу те намесништва, али ћеш добити санџакат у Румелији, јер желим да искушам твоју вер-ност у борби против Ђаура на Западу.

Ибрахим-бег је пољубио чизму на Муратовој нози, усправио се, а затим му трипут пољубио оба скута на долама. У знак измирења, увече је султан приредио ве-лику гозбу, на коју је позвао Али-Челебију, Ибрахим--бега и све намеснике у Анадолији. Свирала су четири оркестра, а безброј чочекиња и певачица до зоре је за-бављало узвишене госте. Уз Мурата је, са десне стране, седео његов првенац и престолонаследник Али-Челе-

[46]

бија, а с леве Кара Хајдар-паша. На почетку гозбе, сул-тан је из златног пехара напио здравицу своме сину за дуг и срећан живот:

- Лале и везири, за срећан исход свега што се деси-ло хтео бих да захвалим највише своме сину и престо-лонаследнику Али-Челебији. У њему гледам зеницу ока свога, будућност и наду Царства. Надам се да ће то и даље остати, зато га враћам на положај намесника Амасије.

Испивши до дна пехар вина, Мурат је загрлио Али--Челебију и трипут га пољубио у чело.

Сутрадан је Али-Челебија, у пратњи Кара Хајдар--паше, кренуо у Амасију, а султан с Ибрахим-бегом и свом војском у Једрене. Исте ноћи када је приспео у Амасију, Али-Челебија је похитао својој жени у сарај. За њиме се, сменивши стражу пред престолонаследни-ковом палатом, увукао Кара Хајдар-паша са четвори-цом целата, и у постељи задавио Али-Челебију и њего-ва два синчића. Старији је имао непуне две године, а млађи свега шест месеци. За намесника Амасије поста-вљен је Мехмед-паша, син Лала Шахин-паше.

По смрти Али-Челебије, Мурат је за престолона-следника одредио Мехмеда Челебију, наредио да га доведу у Једрене и сместио га у своју палату.

VI

Срећни и безбрижни дани, које је као дечак прово-дио у Маниси, с вољеном мајком и бираним учитељи-ма, доласком у Једрене заувек су прошли за Мехмеда Челебију. Сада је време проводио уз неверљивог оца, или са својим новим учитељима, који га нису во-лели нежно, очински као стари, и непрестано био о-кружен бројном свитом која је пратила сваки његов корак. Бол и сумња, који су обузели султана Мурата услед разочарања у старијег сина, наметали су му ве-лику опрезност према младом принцу Мехмеду, који је испољавао силну радозналост за све око себе. Под притиском те сумње и спремања за нови рат на запад-ној страни, Мурат се и овај пут морао обратити султа-нији Мари за савет. Његово поверење у некада вољену жену, са којом није више имао телесног додира, и даље се одржало. Зато јој је отишао на разговор, тражећи у том виђењу с њом неку окрепу.

[47]

- Маро - рекао је Мурат - све више осећам потребу да с тобом разговарам, јер сам све уверенији да се наша негдашња љубав претворила у нешто још веће, у пријатељство.

— У то можеш бити потпуно сигуран, господару -одговорила је Мара.

- Ти си, султанијо, једина која у овом часу може схватити мој бол због незахвалности љубљеног ми сина Али-Челебије.

-Схватам, господару, и волела бих да један део бола узмем на себе како бих ти га олакшала. У овој прилици, сав твој ум, снага и прегнуће морају бити по-свећени припреми за борбу која ти предстоји с Угри-ма. Несрећна спрега мога оца с Хуњадијем не спречава ме да надом и жељом останем уза те.

-Верујем ти. Али, мене мори једна друга брига. Мехмед Челебија је сада мој наследник, а ја немам по-верења у његову мајку, која је твоја пријатељица. Зато сам је оставио да живи у Маниси. Међутим, дечаку је потребна нечија љубав и бодро око, које ће лебдети над његовим даљим васпитањем. Желим да га ти при-хватиш у своје руке.

- Узвишени, Мехмед ће у мени наћи мајку и учи-тел>а. Бог ми није дао с тобом порода. Химе-хатун ми је блиска као сестра. Још у првим данима свога борав-ка у Једрену, дружећи се с њом заволела сам малог принца Мехмеда.

- Знам, и зато ти га препуштам у руке - одговорио је Мурат, и захвално пољубио Мару у чело.

Пошто се Мурат удаљио из њених одаја, Мара, је још дуго стајала на истом месту. Док је прибрано раз-говарала са султаном, у њене мисли се с времена на време уплитао лик нове султанове миљенице, Бул-ха-нуме, младе грчке племкиње, коју је Мурат изнудио од византијског цара као додатак харачу од 10 000 злат-ника. Млада Гркиња Јелена одрасла је и живела на двору Јована VIII Палеолога. У Једрену се причало да је стари цар припрема себи за наложницу. То је султа-на заголицало, па ју је преко својих изасланика затра-жио за жену. Сујетан и ношен мишљу да једног дана освоји Цариград, Мурат II је хтео да уз деспотову кћер има још једну жену хришћанку, и то грчког порекла.

Када је дошла у Једрене, Јелена је имала пуних осамнаест година, а поред лепоте и образованости имала је извесног искуства у љубави, јер је у шеснае-

стој години постала милосница цара Јована. Онемоћа-ли цар научио ју је многим љубавним вештинама, које су му надокнађивале снагу и будиле страсне жеље. Од-лазак из раскошног царског двора у султанов сарај није јој пао тешко. Мурат је био у пуној мушкој снази, леп, достојанствен и, упркос огромном харему, жељан присности и љубави. Прекид односа с Маром увредио је његову сујету. Зато се још од првог сусрета с Јеле-ном сав окренуо лепој Гркињи, прогласивши је својом трећом женом, а из милоште јој је дао ново име: Бул--ханума.

Мара је приликом свадбених свечаности имала прилику да се сретне с Булом-ханумом. Горда Гркиња само ју је на тренутак погледала и презриво се осмех-нула. То је Мару толико увредило и подстакло да раз-мишља о обнављању односа с Муратом. Међутим, сул-тан се све више заносио Бул-ханумом, занемарио је све жене у харему, прекинуо са уобичајеним пијанкама и ловом, и све слободно време проводио уз нову жену.

Распаљена љубомором. Мара је први пут у животу осетила жестоку женску мржњу према Бул-хануми. Буђење жене у њој гонило ју је да све чешће размишља о својој судбини. Раније, док је волела Мурата, нарочи-то пре његовог напада на Србију, тешила се да је жр-твујући се спасла породицу и вољену земљу. После о-слепљења њене браће и потуцања њеног оца по Евро-пи, увидела је да је то била само варљива нада деспота Бурђа, којом се и сама обмањивала. Затим је дошло болно гађење на саму себе када је, после ослепљења Гргура и Стефана, видела Мурата у правој светлости. Гадил се сећајући се своје страсти и подавања човеку који је, ради славе и власти, све то одбацио осветивши се ниско и свирепо њеној браћи која су бранила своју земљу. Примила је то као највећу увреду, презрење и одбацивање њене љубави, која је, како се њој чинило, била чиста и искрена. Увређена до дна душе, Мара је покушавала да одбаци од себе сваку помисао да би по-сле свега тога икад могла пожелети Муратов загрљај.

Али, уколико је време пролазило, осамљеност јој је била све тежа. У бесаним ноћима, сећања на љубавна уживања с Муратом оживљавала су мимо њене воље. Све док на двор није дошла Бул-ханума, пркос и гор-дост били су јачи од жудње и жеље да обнови односе с Муратом. Сада, кад је султан са свом жестином заљубљеног Османлије био окренут тој Гркињи, у-

[48]

4/1

[49]

залудно би било покушавати било шта, а ипак се оно вечно женско у Мари није могло помирити с тиме.

Жудња, немир и овај бесциљан и бескористан живот присиљавали сује да све чешће размишља како је про-машеност у личном животу тежа од свега осталог. Ко-лико је пута у тим данима очајања зажалила што нема деце. »Дете би ми било утеха«, мислила би кршећи руке, корачајући у бесаници раскошним одајама. »Ја овде трунем у изобиљу, раскоши и зависти Муратове свите и достојанственика. Чак и харемске жене могу се надати да ће их свемоћни господар, пошто их се за-сити, поклонити неком свом миљенику или удворици, где

могу наићи на љубав, или постати мајке. Ја сам лишена сваке наде, осуђена да проведем сву младост у гробу.« Такве мисли почеле су да у Мари буде мр-жњу на сав тај свет који ју је окружавао. Престала је, чак, да редовно иде на службу у капелу, а исповеднику је кратко одговорила:

- Немам зашто да се исповедам и причешћујем.

Једину утеху налазила је у читању грчких филозофа Платона и Аристотела. У таквом стању, затекла ју је Муратова понуда да се прихвати васпитања Мехме-да Челебије. Чинило јој се да та понуда долази као пре-тходница оживљавања наде, поготову што је Мехмеда волела још од времена кад је пријатељевала с његовом мајком. Сећала га се као црнокосог дечачића који се умиљавао око ње, пентрао јој се на крило и запиткивао је о свему што би угледао око себе. Она га је миловала по главици, узимала у наручје, привијала на груди и љубила скоро помамно, како то знају само нероткиње у великој жељи за сопственом децом. Десет година Мара није видела Мехмеда. Толико је протекло време-на откако је Химе-хатуна послата у Манису, да тамо уз сина живи усамљенички.

Догађаји у Анадолији, смакнуће престолонаслед-ника Али-Челебије и занесеност Бул-ханумом одврати-ли су султану Мурату пажњу од онога што се спре-мало на западним границама његовог царства.

Почетком 1443. године, сабор у Будиму донео је од-луку да се поведе рат с Турцима. Током целе 1442.

го-дине и преко зиме 1443, у Угарској се увежбавала мала али добро опремљена војска, која би у погодном часу

[50]

продрла преко Дунава у Србију и побунила је, а потом извршила неочекиван удар на Турску. На челу те вој-ске били су млади угарски краљ Владислав, врсни вој-сковођа Јанко Хуњади и искусни деспот Бурађ. Вој-ска од 25 000 ратника прешла је Дунав код Београда и упала у Србију. Придружило јој се уз пут још 8 000 Срба, већином коњаника. Турци су у паничном бек-ству напустили Смедерево, у које је стари деспот, по-сле толико година потуцања по свету, ушао свечано.

Удружена војска, угарска и српска, без много теш-коћа очистила је Србију од Турака потукавши до ногу смедеревског санџакбега Исхака и румелијског бег-лербега Касима, и први пут се озбиљно сукобила с тур-ским одредима у близини Ниша. Затим је хришћанска војска без отпора продрла до Софије, заузела град и опљачкала га. Чинило се да ће крсташи без много муке провалити до Једрена, мада је турски отпор бивао све живаљији. Међутим, изненада је наступила жестока зима, и Хуњади је одлучио да војску повуче натраг ка Софији, на зимовник. У ТОМ повлачењу гонио ју је Ка-сим-бег, али је био опет потучен, а у новим борбама из-међу Пирота и Ниша Турци су страховито поражени. Тада су заробљени многи турски достојанственици, међу њима и Муратов шурак Махмуд Челебија.

На саветовању после те победе, деспот Бурађ је предложио да војска презими у Србији, будући да су Турци разбијени и да ће тешко моћи да преко зиме прикупе веће снаге.

- Ако војска остане у Србији, ја ћу је снабдевати храном, а онда бисмо, чим гране пролеће, могли крену-ти на Једрене - рекао је деспот. - А краљ Владислав нека се врати у Будим и тамо спреми појачање од де-сетак хиљада нових бораца.

- Не слажем се с тим - успротивио се Хуњади. -Сада је Деспотовина ослобођена. Твоје је да организу-јеш управу у својој земљи и створиш војску која ће до новог похода моћи да брани границе, а ја и краљ пову-ћи ћемо се на зимовник у Београд.

Чим су се краљ Владислав и Хуњади повукли у Београд, деспот Бурађ је одлучио да султану Мурату II понуди закључење мира не обавештавајући своје са-везнике. Ради тога је послао у Једрене ресавског игу-мана Мелентија, да преко царице Маре испита је ли султан вољан да то прихвати.

Седи игуман се турским властима представљао као

[51]

Бугарин који жели преко Једрена и Цариграда на ха-џилук, па је несметано стигао у турску престоницу. За-тим је без околишења отишао Сулејман-бегу, позна-том турском дипломати и преговарачу са Западом, и замолио да га бег прими. Сулејман-бег га је одмах и примио и упитао:

- У чије име долазиш?

- Долазим по налогу деспота Бранковића. Носим његову поруку узвишеној царици Мари, да испита под којим би се условима могао склопити тајни и трајни уговор између светлог султана и деспота.

- Носиш ли царици какво писмо од деспота?

- Носим, честити ефендија, и имам налог да га пре-ко тебе уручим царици.

- Знаш ли садржину писма?

- Не знам, честити ефендија - одговорио је отреси-ти игуман.

- Јеси ли вољан да га предаш мени?

- Јесам, честити ефендија.

Сулејман-бег је узео писмо и одмах га предао султа-ну, обавестивши га о разговору са игуманом.

- Немој да ломиш печат, већ предај султанији пис-мо запечаћено - рекао је Мурат. - Желим да видим хоће ли ми га од своје воље дати сама.

Чим је прочитала очево писмо, Мара је видела как-ва је невоља: деспот је желео да купи мир по сваку цену, не би ли добио у времену да оснажи и уздигне на-страдалу Србију. Зато је пружи-ла писмо Сулејман-бегу и рекла:

- Честити ефендија, предаћеш ово писмо узвише-ном падишаху, па нека он одговори на н>. Са своје стра-не могу јемчити једино да је жеља мога оца да са сул-таном закључи мир искрена.

Понуду деспота Бурђа Мурат II је оберучке при-хватио, и наложио царици Мари да обавести оца.

- Нека деспот пошаље изасланике који ће ми подне-ти његове захтеве, али му можеш јавити да сам вољан да му уступим све градове и земље које је држао пре мог ранијег освајања.

Мурат је знао да таквом понудом српском деспоту омогућује даљи савез с Угрима. Мара је одмах прозре-ла султанову намеру, али је схватила и да њен отац мора тако да поступи, јер би Србија у даљем ратовању била стално попрште, а тиме потпуно опустошена. Осећала је да је њен отац сувише стар, и на измаку сна- [52]

ге, а њена браћа немоћна да издрже велике напоре бу-дућих ратова, који су у савезу с Угрима неминовни.

Дуго посматрање прилика у Турском Царству, из сре-дишта које је представљала престоница Једрене, уве-рило је Мару да су Турци фанатично понети освајач-ким заносом, а тек у напону снаге, и да ће разједињени хришћански Запад бити препуштен њиховој најезди, коју је Србија заустављала преко сто година. Схватила је да Мурат II жели да што пре докрајчи остатке Ви-зантије, да потом са Средоземља потисне Венецију, Фиренцу, можда и Шпанију, а онда би му, преко Бал-кана, био отворен пут на Јадран и у Европу.

У тој новој политичкој игри, у коју су је мимо њене жеље гурали отац и султан, Мара се поново осетила живим створом, потребном некоме. Са друге стране, она је у принцу Мехмеду, будућем султани, наслућива-ла нову снагу Турског Царства. Васпитавајући снаж-нога, младог престолонаследника који се заносио Аристотелом и Александром Македонским, назрела је у њему великог будућег султана. Тај млади Османлија, у коме је половишно текла јеврејска крв, указивао јој је посебно поштовање, био јој привржен, желео да од ње сазна што више о народима западних земаља.

Ипак, ма колико да је у васпитању младог престо-лонаследника налазила одушке своје јаду, никако није могла угушити у себи жељу за љубављу. Улазила је у тридесете године, очуваног здравља и лепоте, на љубав с Муратом више није могла рачунати јер се он сав окренуо Бул-хануми, а тешко се могла одлучити да у најближој околини потражи љубавника. Са друге стране, немирна душа и тело тражили су своје.

VII

Ратне припреме које је на северу вршио Јанко Ху-њади узнемириле су старога деспота Бурђа Бранкови-ћа. У исто време, он је преко своје кћери Маре стално био обавештаван о припремама султана Мурата, који је у Једрену често већао са својим војсковођама, изда-вао наредбе, старао се о организовању и јачању војске, понекад обилазио војне логоре да лично надгледа како припреме теку.

Страхујући да се једнога дана не нађе између чеки-ћа и наковња, деспот је желео да сачува неутралност [53]

до времена када ће моћи да се бар донекле ослони на своје снаге, с којима би у часу опасности могао брани-ти Србију. Зато је Мурата II обавештавао о Хуњадије-вим припремама, и тиме стицао све веће поверење сул-тана и утицајних људи око њега. Изнурен бурним жи-вотом и старошћу, деспот Бурађ је сада желео једино да остатак живота проведе у миру и да својим наслед-ницима преда Србију обновљену. Није могао да схвати ни значај упорне борбе Бурђа Кастриота Скендер--бега, који је, у Албанији, граничним областима Србије и Зете окупио око себе албанска и српска племена, и смелим нападима наносио честе поразе Турцима. Део потов утицај био је пресудан и на зета Улриха Цељског да одбије савез с Хуњадијем. Због таквог Бурђевог држања, углед царице Маре опет је растао на султановом двору. Сада су к њој до-лазили на разговор и саветовање истакнути везири, шејхови, учене муле и многобројни хришћани у тур-ској служби. Мало-помало, Мара је постала личност око које се окупљао круг учених људи, песника, слика-ра и градитеља. Тих дана је била сведок и пратилац бурних збивања у свету, у коме се оснажено Турско Царство упињало свом својом неукротивом снагом и фанатизмом да постане господар Азије и Европе. Му-рат II је својим организаторским способностима, заво-ђењем реда и законитости, стварањем дисциплинова-не и савремено наоружане војске припремио основу за велике будуће борбе Османлија с распарчаном Евро-пом и хришћанством.

Ни неверљивом Муратовом ни благонаклоном Марином оку није могло промаћи да у престолонас-леднику Мехмеду расте, из дана у дан, онај велики ос-вајач, војсковођа и државник који ће у

скорој будућности бити најзначајнија личност савременог света. Тај младић снажнога телесног састава, нешто изнад средњег раста, наглашена нога који је подсећао на јастребов кљун, црних ватрених очију, није се слепо покоравао строгим прописима ортодоксног ислама. У своје честољубљу и жељи да што више сазна о свему, тражио је од Маре и монаха Глигорија да му тумаче учење хришћанства. Владао је добро српским, латинским и грчким језиком, на којима је у књигама могао

[54]

пронаћи сва знања из прошлости и записе о савременим збивањима на Западу. Два учитеља, грчког и латинског језика, сваки дан су му морали читати класичне песнике и филозофе, византијске и српске хронике, животописе Александра Великог, Цезара, цара Константина, оснивача Источног Римског Царства. Поред тога, он ниједан дан није занемарио јахање, мачевање, гађање стрелом и цилитом. Волео је да бар двапут недељно одлази у лов, а знао је да читаве дане проведе у тополивицама, настојећи да схвати вештину тополиваца и инжењера домаћиних са Запада.

Најбољи друг му је био нешто старији Махмуд-бег Ахмедовић, потурчени син српског властелина, кога је султан доделио престолонаследнику да га упућује у ратне ратовања. Махмуд-бег је многим особинама био сличан Мехмеду. Био је образован, знао грчки, латински, турски и, природно, српски језик, писао је песме, волео лов, јахање, весело друштво и жене. Мехмедови верски учитељи нерадо су гледали дружење двојице неукротивих младића, који нису много држали до ипопућавања верских прописа. Махмуд-бег је знао за своје српско порекло, јер је на деспотовом двору у Смедереву имао рођеног брата, великог војводу Михаила Анђеловића, челника српске војске. Браћа су преко царице Маре успоставила и одржавала међусобну везу.

Углед на двору и код Мехмеда Челебије уживао је Махмуд-бег не само због тога што је тако млад постао старешина јаничара у сарају већ и што је око себе окупљао научнике и песнике. Пленio је сва срца својим великим поетским даром. Његови поклоници тврдили су да зна тајни језик земље, трава, дрвећа и животиња. Својом физичком лепотом, смелашћу и духовиташћу очаравао је и најугледније Муратове саветнике. У кући блаженства за њим су лудовале све харемске лепотице. Две-три такве девојке, за које се султан није више интересовао, поклонио му је сам Мурат, а млади Махмуд их је, пошто је са њима проживео извесно време, удао, са добрим миразом. Као и Мехмед Челебија, Махмуд је говорио: »Не вреди сувише време на губити на жене. Уживати се са њима може док их човек добро не упозна, али је много веће и трајније уживање у читању књига мудраца, писању песама, и у друштву пријатеља.«

Међутим, то своје мишљење о женама и љубави Махмуд је променио од првог сусрета с царицом Маром.

[55]

Одлазећи јој често у посету с Мехмедом Челебијом, као његов друг и пратилац, запазио је да је та тридесетогодишња жена, у чијим је очима искрила нека чудна светлост, превучена сенком туге и скривене гајне, не само лепа и отмена него и врло умна. Она је са тима знала да им говори о величини добротности и снази благодати и опраштања, уверавајући их да је слава на бојном пољу пролазна, а да добро дело побеђује време и остаје вечно запамћено у срцима и душама људи.

— Мајко - тако је Мехмед Челебија звао Мару - ако ја постанем цар, нећу се моћи смирити док на место труле Византије не поставим Турско Царство. Чему толико малих државица и владара? Да Александар Велики није прерано умро, цео свет би данас био јединствен. Луди се не би међусобно гложили око Христа и Мухамеда.

- Мехмеде сине, ти знаш да те тако могу звати јер ми је твоја мајка била више него сестра, и ти си растао на моме крилу колико и на њеноме, хоћу да ти кажем ово: Тешко је цео свет стрпати под једну капу. Да се тако нешто постигне, морају се водити крвави и дуги ратови. А они доносе велика зла и несреће. Пропадају градови, људи и народи. Уништавају се велике текови-не, које су људски ум и руке стварали вековима. Да није било ратова у којима су побеђивали снажни сурови владари, добра која су створили стари Грци и Римљани данас би била сто пута већа.

- Свакако, мајко - одвратио је Мехмед - али да није било Александра Македонског, Цезара, Константина Великог, не би било ни филозофа, научника и песника. Османско Царство у мојим рукама имаће задатак да удари темеље обједињавању света, а хришћанство ће моћи несметано да живи у мухамеданству. У основи, обе вере имају заједнички корен.

- Тебе, сине, раздиру велике амбиције!

- Узвишена, сигуран сам да ће Мехмед остварити то о чему говори - умешао се Махмуд-бег.

- И ја верујем у то. Али, док то не оствари, пролиће се море људске крви, разорити безброј градова и уништити у пламену рата толико добара да се ни за три следећа века потом неће моћи то све да обнови.

[56]

Када је Мехмед Челебија као намесник отишао у Манису, Махмуд-бег је наставио да посећује царицу Мару.

Султан Мурат га је обавезао да води бригу о ње-ној удобности и да јој се у свакој прилици нађе при руци. -Марином заслугом успео сам да одржим уза се деспота Бурђа, јер би Царство било угроженије да је Србија у савезу с Угарском и Албанијом.

- Свемоћни падишаху, царица Мара ти је одана. По-ред тога, велик је њен утицај на твога сина престола-наследника Мехмеда. Она га стално учи благиости, ми-лосрђу и оданости теби.

- Знаш, знам, Махмуд-беже. Ја носим велики грех на души према царици. У време кад сам је много волео, а она била сва предана мени, нанео сам јој тежак бол. После сам то покушао да ублажим склопивши са ста-рим деспотом повољан мир и вративши му ослепљене синове и све одузете земље. Зато и желим да се у овим данима, када сам заузет доношењем нових закона, ти нађеш уз њу и олакшаш јој самоћу.

Сада су сви на двору знали да је Махмуд-бег чест посетилац царице Маре по изричитом наређењу сул-тана Мурата II. Те честе посете Мари, младог, ватре-ног, даровитог Махмуд-бега рађале су све већу при-сност и поверење. Сада су њих двоје могли да несмета-но воде разговоре о своме завичају, науци, поезији и сликарству, јер је Махмуд познавао неколико венеци-јанских сликара и дивило се људима који су бојом на платну могли да оживе ликове људи и предела. Мара се дивила лепоти Махмудових стихова, које јој је читао желећи да чује њено мишљење. Једном приликом јој је прочитао своју најновију песму:

Када је Алах. у пијанству среће стварао земљу, небеса и звезде, љубав и вино били су му цвеће; овако душе смртних у рај језде, кад сее је занос, све пијано кличе, па и худ просјак дивну срећу стине.

АОК је слушала Махмудове стихове, Мари је срце убрзано куцало, тело дрхтало од навреле жудње а очи постале крупније и необично сјале. С?тажни, лепи, да-

[57]

ровити младић говорио је у песми о лепоти љубави. Нешто чудесно снажно и неодољиво говорило јој је из тих стихова да ће сав њен живот, упркос свему што је доживела и имала, остати гола пустош ако се одмах ме одлучи да стави до знања Махмуду како му је свим би-ћем наклоњена. Зато је рекла:

- Л>убав, Махмуд-беже, носи понекад у себи и гор-чину, сем ако не рачунаш на харемске лепотице који-ма је свеједно коме ће припасти.

- Узвишена, харемска љубав ми служи само за уми-рење узбуркане крви, а ја жудим за оном другом, пра-вом љубављу, која носи са собом лепоту обостраног подавања, присности, спремност на жртву, и прија-тељство. Такву љубав сматрам вечном, непролазном.

Мара се тужно осмехнула, што је њеном лицу дало нову драж. Махмуд-бегу се учинило да јој ОКО главе лебди ореол паћеничке светлости, као на фрескама светитељки по црквама и манастирима. Некаква дотад њему непозната унутрашња сила гурала га је ка Мари. Осетио је неодољиву иотребу да је теши, ублажи јој бол и, ако треба, жртвује себе за њену срећу. Ни сам није знао шта ради кад је узео њену руку и принео је својим уснама. Мару је то збунило само за тренутак, а онда је осетила ону дуго гушену потребу да има уза се блиско, вољено биће, које би обасула свом нежношћу зреле жене лишене љубави - потребу да некога воли. Нападнута силовитим осећањима, ни сама не знајући шта ради, Мара је левом руком привукла Махмудову главу и притисла је себи на груди. Кроз свилену хаљи-ну, Махмуд је осетио жудно подрхтавање Мариних груди. То га је подстрекло да је обухвати рукама око струка, а затим јој се радознано загледао у тамне очи. Учинио му се да га оне охрабрују и зову некуда где ће први пут доживети оно о чему је дуго сањарио, још од првих дана по доласку у Једрене, када је био потурчен и узет у јаничаре. Знао је да су уста код жене капија срца, па се брзо примакао Мари и пољубио је. Њене усне су биле вреле и податне. Мара се није бранила, али је спустила главу на његово раме и горко зајецала. Зашто плаче и шта се ТО у њој догађа - није знала, али јој је годило што је Махмуд са толиким жаром грли, љуби јој врат, затиљак, косу. А потом се његова рука спустила и уронила испод хаљине ка њеним грудима. Нека ватрена, маглена омама обузела ју је сву. Јецала је уживајући у томе што Махмудове вреле руке, у том

[58]

ж». дном миловању, нестрпљиво а нежно клизе преко њеног тела. То јој је помутило свест, и клонула је у ње-гово наручје. Није ни осетила како се нашла на шил-тету, поваљена на леђа, а онда је наступило оно блаже-но стање када се винула до звезда.

VIII

Када је дознао да су Хуњади и Скендер-бег склопи-ли савез у Венецији, 1448. године, да се заједнички боре против Турака, султан Мурат II се одмах почео спремати за велику, одсудну борбу. Током целе зиме, турска војска се окупљала код Једрена. Овај пут се сам Мурат ставио на чело војске, а да би, осим деспотових уверавања, добио још једну потврду да ће се Србија држати по страни, отишао је царици Мари, и после распитивања о њеном здрављу рекао:

- Верујем, узвишена султанијо, да ме ти најбоље мо-жеш обавестити хоће ли се твој уважени отац овога пута држати уговора о миру који је склопио са мном. Моја обавештења говоре да је деспот вољан да испуни своје

обавезе. Реци ми искрено могу ли се поуздати у њих.

- Свемоћни падишаху, овлашћењима која си ми у том погледу дао користила сам се да помогнем учвршћењу пријатељства између Турске и Србије. Знам да ће мој отац поштовати мировни уговор с тобом и да ће испуњавати све обавезе, мада је угрожен с угарске стране, јер је Хуњади бесан што Србија није хтела у савез с њим. Животом јемчим за држање свог оца, а ус-коро ћеш се и сам уверити да те нисам обманула.

Уверен да је Мара, као увек, искрено говорила, Мурат јој се захвалио и замолио је да у његово име по-шаље поруку деспоту Бурђу:

- Обавести оца да се нема чега бојати с моје стране. Уколико буде пролазила кроз Деспотовину, моја војска ће се држати према Србима пријатељски. Нас дво-Је ћемо, до мог повратка у Једрене, одржавати везу преко Махмуд-бега, кога ти стављам на службу.

Нови ратни поход опет је узнемирио Мару. Чинило ЈОЈ се да султан није био потпуно искрен и да се иза ње-гових речи о пријатељству крије нека опасност по Ср-оиЈу. Са друге стране, зебла је да Мурат није открио њену везу с Махмуд-бегом. Одмах се дала на посао и Добро организованим тајним каналом обавестила оца

[59]

о султановим намерама, упозоравајући га да буде стално на опрезу. Саветовала му је да буде опрезан и према Хуњадију, и да и на тој страни избегава отворене-не сукобе.

Мада су се њене стрепње и опасност стално повећа-вале, Мара више није могла да се лишава љубави с Махмуд-бегом. Помама ово двоје заљубљених није се могла обуздати ни у вртлогу ратних припрема, које су тих дана вршене у Једрену. Махмуд-бег јој је долазио кроз тајни улаз, преобучен у женске хаљине, и остајао код ње до зоре. Он ју је уверавао да Мурат II заиста нема никаквих освајачких намера према Србији. Леже-ћи уз њу, с главом на њеним грудима, бујни младић јој је говорио:

- Нас двоје не везује само љубав и страст већ и за-једничко порекло. Ако сам променио веру, нисам изгу-био љубав за Србију. Мој брат је српски војвода и дес-потов велики челник. Моја верност султану Мурату не спречава ме да желим добро Србима, и када бих сум-њао у султанове одлуке рекао бих ти то, макар изгу-био главу.

Мара је волела да седи у постељи обнажена и да по-сле љубавног уживања држи Махмудову главу на сво-јим грудима. То младићко лице, бујна коса, успамте-ле очи и снажно мушко тело били су јој сад све чему се могла радовати. Свесна да је то краткотрајна веза, желела је да од те љубави узме све што може, како би доцније, кад буде враћена у пустош раскошног живо-та одбачене султаније, имала бар у сећању од чега да живи. Она се није могла заваравати било каквом на-дом да неће, једнога дана, доживети судбину Химе-ха-туне, која је живела у Маниси, усамљена и заборавље-на, и тамо умрла. Њен положај царице у Једрену, коју је у срцу и мислима султана Мурата потисла Бул-хану-ма, која му је баш тих дана родила сина, забрињавао је Мару све више. Била је уверена да су доласком на свет новог принца, Ахмеда Челебије, угрожени положај и, чак, живот престолонаследника Мехмеда, према коме отац никада није био добро расположен. То је једном приликом отворено рекла Махмуд-бегу:

- Мени се чини да је рађањем принца Ахмеда угро-жен живот Мехмеду Челебији. Не знам да ли он то осе-ћа?

- Помињао ми је нешто о томе - рекао је Махмуд -и замолио ме да удесим прилику да се сретнете, како би се с тобом посаветовао. Пошто ових дана султан одлази с војском за Софију, Мехмед Челебија ће доћи у Једрене и ту остати да прихвати анадолске трупе, па ћу се с њим договорити како ћете се и када састати. Пригрливши уза се Махмуда, Мара је размишљала о ужасном положају свих људи и жена на султановом двору. Ту никада нико није био сигуран за голи живот, а камоли за будућност. Све је зависило од свемоћног султана самодршца, и од утицаја оних који су му се, будући његови љубимци - мада не задуго - наметнули као саветници. Од поводљиве и превртљиве вол-е све-моћног султана стрепели су турски везири и најхраб-рије војсковође. Најмањи неуспех и сумња доносили су највећим достојанственицима гајтан око врата, а ни-жима и тежу смрт. Најлепше жене за којима је Мурат лудовао извесно време завршавале су као поклоњене робиње или као прогнанице уАнадолију, да, презрене и заборављене, живе усамљенички у неком замку. Мислећи да и њу може задесити таква судбина, Мара је скупила снагу и одлучила да искористи сваки по-вољан тренутак за љубав с Махмудом.

Трећег дана по Муратовом одласку из Једрена, Махмуд-бег јој је довео у посету Мехмеда Челебију. Мара гаје пресрела на улазу у своје одаје, пољубила га у чело и рекла му:

- Сине мој, захвална сам свемогућем Богу и радујем се што те видим снажна, здрава и у очинској милости падишаха. Али на моме срцу лежи и неизмерна туга за твојом блаженпочившом мајком, која ми је у најте-жим данима била права сестра.

- Мајко - одговорио је Мехмед Челебија спуштају-ћи главу на Марине груди - нека је слава Богу! Он ће мојој мајци за све патње на овом свету дати рајско уто-чиште, али сматрам да у теби имам своју другу мајку и да

ћеш ме, кад год ми буде потребан савет, добро по-саветовати и помоћи ми као права мајка.

- У то, сине мој, никада немој сумњати - одговори-ла је Мара, и узевши га за руку посадила наспрам себе на шиљте.

Потом су Мара и Мехмед подуже разговарали, а Махмуд-бег би се умешао у разговор само с времена на време.

- Узвишена царице - рекао је Махмуд - Мехмед Че-лебија би желео да сазна ко су његови непријатељи.

- Сине мој, очева милост је, по моме уверењу, окр-

[60]

[61]

њена према теби рађањем Ахмеда Челебије, али то не значи да ти невино дете може бити непријатељ.

Коли-ко ја могу наслутити, мислим да велики везир Халил--паша не би волео да те једнога дана види на престолу моћне царевине.

- Рекао бих да си у праву, мајко. А сад ми реци, мо-лим те, шта мислиш о Исхак-паши.

- Толико се боји и мрзи Халил-пашу, великог вези-ра, да би га разум морао терати да буде на твојој стра-ни.

Али, тешко да ко може дознати шта он мисли. Ис-хак-паша је прави Анадолац, потомак свргнуте динас-тије, и стога је одан само колико мора.

- Мајко, ти видиш јасно све око себе и добро про-суђујеш, а твоји савети и мишљење увек ће ми бити од користи. Сутра одлазим с војском за Софију да се при-дружим оцу. Могу ли падишаху изручити твоје по-здраве?

- Да, сине - рекла је Мара, и при опроштају опет по љубила Мехмеда у чело.

После разговора с Мехмедом, Мари је било јасно да су њен утицај и поверење код султана Мурата не-пољуљани, и да је свим утицајним људима на султано-вом двору стало до одржања мира са деспотом Бур-ђем. Можда није погрешила кад је саветовала оцу да никако не ступа у савез с Хуњадијем и Кастриотом. Знала је да иза тога савеза стоје папа, Венеција и Бено-ва, али јој је било познато и да су трговачки интереси Млечана и Беновљана на Средоземљу супротни, да је сва Италија у трвењима и међусобним ратовима својих кнежевина. Будући да је папа имао више моралну него стварну снагу, и да су се католици и православни гле-дали међусобно с већим неповерењем него мухамедан-ци и хришћани, сви крсташки ратови доживљавали су пораз.

Ред и законитост, које је у Турској успоставио Му-рат II, омогућавали су хришћанима да слободно испо-ведају своју веру и на миру обављају своје послове. За-натлије и трговци могли су несметано да раде ако су редовно плаћали данак. Сељаци под турском управом били су поштеђени самовоље племства, пљачке и беса феудалаца и њихових чиновника и слугу. Харач султа-ну је био утврђен, и када га је сељак редовно плаћао

[62]

могао је мирно да се посвети обрађивању земље и га-јењу стоке, и да издржава своју породицу. Све је то било пресудно при давању отпора турској најезди. Мара је знала да тамо где им се пружи снажан отпор, Турци после победе немилосрдно поступају: разоре градове и спале села, све опљачкају а народ одведу у ропство. Зато јој се чинило да је овога пута најважније да Србија остане неутрална, и да се, тако, староме дес-поту Бурђу омогући да остатак живота проведе у миру и спокојству. Ипак је стрепела и отпремала своје уходе да мотре на кретање турске војске и обавешта-вају је о султановим намерама.

Из Смедерева су јој стизале вести да је њен отац ос-тао строго неутралан, али да је у свим утврђеним гра-довима ојачао војне посаде, и да у Смедереву стално држи на окупу десет хиљада добро опремљених рат-ника, предузевши и друге мере предострожности, како према Турцима тако и према Хуњадију.

Тако су Мари пролазили дани у непрестаном оче-кивању вести о новим догађајима, а ноћи у љубавном заносу, пошто је сад могла са више слободе да их про-води у загрљају Махмуд-бега. По султановом наређе-њу, и он је редовно одржавао, преко татара, везу са својим братом, војводом Михаилом Анђеловићем, ве-ликим челником, човеком далековидим и способним да реално оцењује тешку ситуацију свога господара. Махмудови савети су безмало у свему одговарали Ма-риним погледима. Њему је исто толико било стало да ратна пустошења мимоиђу овог пута Србију, јер је, иако привржен султану, срцем и мислима био везан за свој народ. Потајно је мрзео све што је преко Турака долазило из Азије. Поред тога, сад је сав био у власти љубави којом га је зрела и искусна султанија доводила у екстазу.

IX

На вест да се Хуњади са добро опремљеном вој-ском, потиснувши слабе деспотове чете, упутио према Косову, како би се придружио Скендер-бегу, Мурат II је одмах покренуо турску војску од 50 000 ратника од Софије ка Косову. Обе војске су стигле на Косово го-тово истовремено. Бојиште је било исто оно место на коме је Мурат I водио битку с кнезом Лазаром. Онда

[63]

се у пратњи Мурата I налазио млади принц Бајазит, његов син. Сада је Мурата II пратио син и престолонаследник Мехмед, да би у једној значајној бици доживео ватрено крштење. Оба противника су у Косову видела симболично место, и судбоносно место где ће се водити тешка борба, одлучна за превласт Турске и даљу судбину Средње Европе. Уочи битке, на саветовању са својим војсковођама, Мурат II је рекао:

- Алах ми је досудио да овде, на Косову, бијем те-жак бој не бих ли једном заувек задао ђаурима смртни ударац. Сигуран сам да ће битка бити тешка и крвава, али ће победа бити на нашој страни. У случају да ме Алах обдари јуначком смрћу, као мог прадеда Мурата I, наследиће ме Мехмед Челебија.

Као сваки искусан војсковођа, султан Мурат је одмах по вечери распустио ратно веће, и рекао Мехмеду Челебији:

- Одмах иди у постељу и добро се одмори јер ћемо сутра имати тежак дан, а испаван и одморан ратник брже мисли и боље одлучује.

Мехмед се дубоко поклонιο оцу и рекао:

- Алах нека ти да миран сан!

Затим су слуге свукле султана и сместиле га у удобну постељу. Мада је био спокојан и одлучан, сан му није долазио на очи. Да би се подсетио како је текао косовски бој, наредио је да му позову шејха Хасана да му чита.

- Прочитај ми хронику о боју између Мурата и Ла-зара.

Када је Хасан завршио читање хронике последњом реченицом: »И бојним ханцаром прободе цара Мурата, који је тога часа на оном свету постао мученик за веру и газиија на бојном пољу«, Мурат II се придигао ослони-вши се на јастуке и рекао:

- Нека ми свемоћни Алах подари победу, макар и ја ту пао као велики газиија Мурат I. На исте положаје ћу поставити трупе. Разлика је у томе што овај пут ја би-јем битку с Угрима, а мој дед ју је био са Србима, који су храбрији, издржљивији и воле своју земљу.

- Узвишени падишаху, мула Емир је још прошле ноћи предсказао крваву и велику победу, јер се у зору појавила најсјајнија звезда над твојим чадором.

После тога, Мурат је мирно заспао, рано устао из постеље и, пошто се опремио, заузео своје место у цен-

[64]

тру, са топовима и јаничарима. Десно крило су образовале анадолске трупе, којима је командовао Мехмед Челебија, а на левом крилу су распоређене румелијске. Оба крила је штитила коњица.

Насупрот Турцима, Јанко Хуњади је својих тридесет осам регименти развукао ширином целог фронта, ослабивши тиме ударну снагу. Претходних дана долазило је до жестоких чарки између предстража и извиђачких одељења, у којима су хришћани скоро увек односили победу. Тек 17. октобра наредио је Хуњади да се дужином целог фронта пређе у напад. Вешт и спо-собан, са великим искуством у борби с Турцима, Ху-њади је, боље опремљен ватреним оружјем, сачекивао турске јурише и уништио готово оба крила турске војске, тако да је Турке спасла само надмоћност у људству. Многе турске војсковође предлагале су одступање, али султан није хтео ни да чује за то, па је 19. октобра увео у борбу нове анадолске одреде. Када ни тиме није могао да постигне успех, започео је тајне преговоре с вођама влашке војске, који су га пропус-тили да нападне Хуњадија с леђа. Мада изненађени, немачки и чешки ратници остали су на својим мести-ма, па су се Турци, претрпевши велике губитке, повук-ли на полазне положаје.

После тога, Мурат је и сам по-мишљао да се повуче према Скопљу, али се десило оно што није очекивао.

Хуњади је повукао своју главнину, а у табору код борних кола и топова оставио само чешке и немачке тобџије. Кад је то дознао, султан је наредио да се сутрадан нападне овај остављени заштитни одред. Чеси и Немци су се бранили док сви до једнога нису изгинули. После победе, Мурат II је наредио да се сви Власи са својим старешинама посеку:

- Јуче су издали Хуњадија, а сутра ће мене. Услуга коју су ми учинили стајала ме је око двадесет хиљада мртвих. Победа коју сам задобио равна је по губицима великом поразу, зато ми било какво даље гоњење непријатеља и ратовање не би донело ништа добро. Од палих ратника сахраните само виђеније, а остале побацијте у Ситницу, да не окуже земљу. А ти, Мехмеде, узми одред коњаника и без одмора крени у Једрене. Бојим се да тамо когод не побуни моје душмане.

Јанко Хуњади, повлачећи се са остатком своје војске, пао је у заробљеништво деспота Бурђа Бранковића. Деспотове чете су опљачкале његове крсташе, а Хуњадија одвеле као заробљеника у Смедерево. Доста

5/

[65]

дуго држање Хуњадија као таоца било је, у ствари, по-литички маневар старога деспота, који је тиме хтео да

докаже султану да је остао веран вазал и везан угово-ром о миру.

Међутим, некако тих дана после пораза Јанка Ху-њадија на Косову, збило се још нешто неповољно по хришћане: изненада је умро цар Јован VIII Палеолог, који је већ био пристао на унију источне и западне цр-кве. Како није имао деце, наследио га је млађи брат Константин, морејски деспот. Млађи и од Константи-на брат Димитрије покушао је силом оружја да се до-копа царске круне. Константинове присталице обра-тите су се тада султану Мурату II, преко царице Маре, са којом је био у вези познати историчар Георгије Сфранцес, најбољи познавалац хеленске културе, кога су много ценили Мехмед Челебија и Махмуд-бег. Ово троје су придобили за Константина султана Мурата, и он је запретио да ће напасти Цариград ако царска кру-на Византије не припадне деспоту Константину. Тако је византијско изасланство однело бисерну дијадему, као султанов поклои новоме цару, и предало је Кон-стантину. Затим су се оба брата, у приеуству цариград-ског патријарха, заклела да ће поштовати уговор о подели остатка Византије. Константин је крунисан у Мореји, а потом је дошао у Цариград, где су приређене крунидбене свечаност и. Као султанови представници, присуствовали су им царица Мара и Махмуд-бег Анђе-ловић. Том приликом, Мараје успоставила тешње везе с византијским песницима, иконописцима, филозофи-ма и представницима цркве. Мурат II је обновио уго-вор о миру с Византијом повећавши јој харач од 1 500 на 2 000 златника, али је Осман-бегу наредио да по-руши велики грчки бедем на Коринтској превлаци, што је Турцима отворило врата према Мореји.

Решивши успешно односе с Византијом, Мурат се окренуо сређивању породичних ствари. Наиме, Мех-мед Челебија се већ у шеснаестој својој години заљу-био у кћер неког трговца Јерменина. Превео ју је у сво-ју палату и много времена проводио с њом. Ако би ро-дила сина, то би султану помрсило и породичне и по-литичке рачуне. Мурат је хтео да његов син узме за жену владарску кћер, као што је то учинио Бајазит I [66]

оженивши се Оливером, Лазаревом кћери, или он у-зевши Бурђеву кћер Мару. Саветовања с Мехмедом Челебијом око женидбе потрајала су месец дана. Му-ратов избор пао је на лепу младу Ајшу, кћер Сулејман--бега, који је владао независном туркменском кнеже-вином у Маласији, у средњој Анадолији. По Мурато-вом мишљењу, оженити сина девојком из тако знаме-ните туркменске породице значило је стећи пријатеља међу бунтовним Туркменима, који су нерадо гледали уздизање Османског Царства. Тако је Ајша постала Мехмедова жена, мада је престолонаследник није ни видео када је, у пратњи Халил-паше и улеме, доведена у Једрене. После великих свадбених свечаности, на ко-јима су се надметали најбољи песници, певачи и учени људи, а безброј хорова и плесачица забављало звани-це, Мехмед Челебија је као намесник отишао с невес-том у Манису.

Ускоро су почели да круже гласови да се престоло-наследник није сродио са изабраницом и да му невеста ни по чему не одговара. У Једрену се дознало да је Сит--хатун, како су назвали Ајшу, остала недирнута и да је Мехмед у меденом месецу проводио време у оргијању с робинјама, које су му у изобиљу доводили турски гу-сари са Средоземља. У ствари, Мехмед се ни за једну жену није могао везати, нити је желео да падне под утицај било које жене, уочивши да је то била слабост његова оца и предака. Он је боравак у Анадолији иско-ристио да нанесе што веће невоље грчким острвима на Средоземљу, а преко турских гусара водио је читав рат с Венецијом, не би ли ову поморску државу потис-нуо и ослабио њен утицај у Малој Азији и остацима Ви-зантије. Ковао је чак и новац са својим ликом.

Преко царице Маре и Махмуд-бега, успевао је да стишава бес свога оца и свемоћног великог везира Ха-лил-паше. Предосећајући близак крај султана Мурата II, који је услед пијанчења и разблудног живота стално побрљевао, Мара је настојала да одржи проверено пријатељство с престолонаследником, гледајући у об-разованом и даровитом Мехмеду енергичног будућег владара. Као добар познавалац стања на Балкану и ^УРских тежњи према Европи, она је знала да се Срби-Ја као Деспотовина може одржати само благонакло-ношћу будућег султана. Са друге стране, знала је и у коликој је милости код престолонаследника Махмуд--иег, без кога она, бар за извесно време, не би могла [67]

живети. У њему као Мехмедовом љубимцу видела је будућег великог везира, чији ће утицај и моћ бити ве-лики, а Махмуд-бег је, као и она, волео српски народ, из кога је потекао, и желео да му ублажи страдања. Вештим опхођењем и својим великим утицајем, Мара је успела да приближи оца и сина, па је Мехмед Челебија повремено долазио у Једрене и са оцем се до-говарао о припремама за пролећни поход на Албанију, где се Скендер-бег осамосталио и све више потиски-вао Турке.

Потпомаган од папе и Венеције, Бурађ Кастриот Скендер-бег успео је да поред албанских племена оку-пи око себе и српска племена у Зети. Због својих дота-дашњих победа над Турцима и сталног ратовања про-тив њих, слављен је у Еврогш као раније Јанко Хуња-ди. Султан Мурат II је сматрао снажење Скендер--бега великом опасношћу по Турке и ширење Осман-ског Царства на Балкану. У њему је видео будућег вођу

крсташа, и хтео је да ту опасност сатре у корену. Пошто су турске војсковође Али-паша и Мустафа--паша биле током зиме поражене на албанском тлу, султан је сакупио велику војску, салио далекометне топове и кренуо с Мехмедом Челебијом на Албанију. Скендер-бег се овај пут утврдио у Кроји, са 8 000 ода-браних бораца, међу којима је било подједнако Срба и Албанаца, нешто Италијана, Француза и Немаца. Мле-чани су из Драча дотурали помоћ Скендер-бегу, али она није била знатна, док су Албанци из Скадра пома-гали Турке снабдевајући их храном и ратним матери-јалом.

Пет месеци су Турци опседали Кроју. Готово сви спољни бедеми били су топовима разрушени, али су се храбри браниоци упорно држали. Мурат II, бојећи се зиме и стварања новог крсташког савеза, јер су из На-пуља, Венеције и од папе стизале Скендер-бегу знатне своте новца, наредио је повлачење своје војске на зи-мовник.

Ова Скендер-бегова победа оживела је наде хриш-ћанских владара у Европи да ће уз помоћ Бурђа Кастр-риота, у коме су гледали великог јунака, протерати Турке са Балкана. После неуспелог похода на Албани-ју, султан се вратио у Једрене и повукао на Принчев-ско острво, где је некада подигао мали сарај, с купати-лима, дворанама за весеље, одајама за жене, песнике, мудраце и весељаке, с којима је'у вину и забавама хтео

[68]

АЛ адборави неуспех. Мехмед Челебија отишао је у Ма-Н'ICV да, такође у миру и забавама, проведе зиму. И огад и син желели су да се опораве од тешких напора у походу на Албанију, и да на миру размишљају шта све треба урадити да поход на пролеће успе.

Међутим, десило се оно што нико није очекивао. Султан Мурат је бекријао и оргијао читаву недељу дана, и једне ноћи док се, сав занет, налазио у загрљају неке робиње, ударила га је кап. Не дошавши к свести, умро је после три дана.

Смрт султана Мурата II скривена је од јавности у Једрену. Велики везир Халил-паша је одмах похитао царици Мари и саопштио јој шта се догодило:

-Пресветла султанијо, велики падишах Мурат II ноћас је испустио душу и преселио се Алаху. До овог часа нико не зна за то. Знаш колики си му била прија-тељ и колико је он тебе ценио, па сам дошао да се с то-бом посаветујем шта да радимо.

Мара је уздигла руке према небу и рекла:

- Нека свемоћни Бог да рајско насеље узвишеноме султану Мурату II. Својим радом и побожним делима заслужио је то. Али, честити везиру, на теби је сада да сачуваш Царство од потреса и нерета.

- Да, светла султанијо, али не знам како да посту-пим. Законити наследник престола је Мехмед Челеби-ја, а љубимац блаженопочившег султана био је Ахмед Челебија. Знаш да се узвишени падишах носио мишљу да принца Ахмеда постави на престо, али га је у томе омела смрт, која не бира кад ће кога узети Алаху.

-Честити везиру, Ахмед Челебија сада има тек шест месеци. Проглашење малолетног принца за султана претпоставља образовање намесништва, чиме би мнрги били увређени или озлојеђени, а Мехмеду Челе-бији дали бисте прилику да силом брани своја закони-та права. Мислим да мудрост и интереси Царства за-хтевају да се Мехмед Челебија одмах обавести о очевој смрти и без одлагања доведе на престо.

- Знаш ли, светла царице, да ће тај честољубиви са-моживац завладати окрутно и свима нам угрозити сте-чена права.

- Ако до тога дође, честити везиру, мораћемо се по-корити судбини. Али ја добро познајем Мехмеда Челе-

[69] бију. Он заиста јесте немиран и самосталан дух, али је разуман и даровит. Верујем да ће према свима бити праведан.

- Уважавам, светла султанијо, твоје мишљење. Зато ћемо пред свима прикрити засад султанову смрт, припремићемо сахрану и одмах известити престола-наследника Мехмеда. То прикривање је нужно и због јаничара, који би падишахову смрт могли искористи-ти за побуну и пљачку престонице.

Чим је Халил-паша изашао из њених одаја, Мара је позвала Махмуд-бега.

- Махмуде - рекла је - најдражи створе на свету, но-ћас је султан Мурат напрасно умро. Не само интереси Царства него и интереси нас двоје захтевају да одмах тајно известимо о томе Мехмеда Челебију и позовемо га да што пре дође у Једрене и преузме престо. Султа-нова смрт се мора прикривати док Мехмед не узме власт у своје руке. Ти заиоведаш јаничарима, па их држи у строгој приправности.

- Узвишена - одговорио је Махмуд-бег загрљивши Мару - кад смо нас двоје на Мехмедовој страни, све ће клизити глатко као подмазано лојем. За два-три дана Мехмед ће седети на престолу.

Кад је Мехмед добио вест о очевој смрти и Марину и Махмудову поруку да похита у Једрене, окугшо је око себе своју свиту и рекао:

- Ко ме воли, тај ће ме следити.

Затим је појахао коња и у галопу појурио према Босфору. До Галипоља пала су под њим четири коња. Одатле је послао тајног гласника Махмуд-бегу и цари-ци Мари и поручио да јаничаре Махмуд припреми за његово ступање на престо, а да обоје противнике об-мањују протурањем гласова да је још у Маниси, где окупља војску. Потом се једне ноћи с двојицом прати-лаца превезао преко мореуза, и до зоре већ је тајно ушао у палату и склонио се у одаје своје помајке. Ода-гле је, скривен у једној просторији, издавао преко Мах-муд-бега наређења, а четврте ноћи, изишавши опет тајно из Једрена, вратио се у Галипољ, с Махмуд-бегом и одредом јаничара. Отуда је наложио великом везиру Халил-паши и осталим високим достојанственицима да му пожуре у сретање и дочекају га као новог султа-

[70]

на.

Ту вест је Мара одмах раширила по Једрену преко .. %аних људи. По џамијама, палатама па и убогим кућа-ма пукао је глас, као велики бајрамски топ, да нови султан иде у престоницу, где ће одмах погубити све оне који су намеравали да доведу на престо Ахмеда Че-лебију. »Хоће, дина ми«, говорило се, »али је уз суво увек морало и сирово да се налаже на огањ. Зато треба похитати и сусрести га, а султанска сабља никада до-сад није секла покорну главу.«

И заиста, прво су у сусрет Мехмеду похитали лале и везири, и улема. За њима су ишли остали државни званичници, угледни Турци, виђенији трговци, а онда су и сви становници Једрена изашли из својих кућа.

На читав километар испред места где ће се срести с новим султаном, везири и сви остали достојанстве-ници сјахали су с коња и пошли у сусрет Мехмеду Че-лебији. Он је јахао између два своја миљеника: свога татора Шихабедин-паше и заповедника јаничара Мах-муд-бега Анђеловића, а следили су их велики везир Ха-лил-паша и Исхак-паша, који се највише плашио Мех-медовог гнева, јер је по његовом наређењу једном већ био удаљен од вођења султанских послова и протеран у Малу Азију. Кад се свечана поворка приближила Једрену, Мехмед се обратио Шихабедин-паши:

- Реци Халил-паши да заузме место које му припа-да.

- Халил-пашо, падишах наређује да заузмеш место великог везира на челу поворке.

- Нека је слава и хвала свемоћном падишаху! - од-говорио је велики везир пројахавши ка челу поворке.

- Зашто моји везири стоје тако далеко? - поново се обратио Мехмед Шихабедин-паши.

- Исхак-пашо, и остали везири, падишах наређује да заузмете место које вам по достојанству припада.

- Нека је вечна слава и хвала узвишеном падишаху! - одговорили су углас везири и заузели своја места.

Ис-хак-паша је пришао, дубоко се поклонио и пољубио Мехмеда у руку.

При уласку у двор, поворка се зауставила пред та-бутом султана Мурата II, кога су хоће, шејхови и дер-виши чували и оплакивали лелечући гласно. Као син и нови султан, Мехмед је пришао посмртним остацима свога оца, трипут се ударио шакама у груди и залеле-као:

[71]

- Алах је свемоћан, а мој отац Мурат сада је код њега у царству небеском. Нека хоће, шејхови и учене муле по обичају поје молитве док сутра тело великог Мурата не буде послано у Брусу на сахрану.

После молитве, Мехмед је у свечаној дворани при-мао саучешћа, обучен у жалбену одећу. Затим је отишао у престону дворану, сео на престо, а државни достојанственици, улема и војни заповедници прила-зили су један по један и, павши ничице, полагали за-клетву на верност новоме султану. Док је млади султ-тан примао заклетве највиших међу својим поданици-ма, Али-бег је провалио у женске одаје и у златној ко-левци удавио Ахмеда Челебију. За то време његова мај-ка се налазила у свечаној дворани, уз Мару, чекајући да исказе своју тугу за мужем и новом султану изрази саучешће у његовој тузи за оцем. Сутрадан су посмрт-ни остаци Мурата II и малог му сина Ахмеда Челебије свечано упућени у Брусу на сахрану.

Ступивши на султански престо, Мехмед II је озако-нио братоубиство, које је у османској династији било и раније уобичајено приликом промена на престолу: »Онај од мојих синова коме Бог подари султанат, с пра-вом може погубити своју браћу, а за добро државе. Ве-ћина улеме сматра то допустивим.«

С мајком Ахмеда Челебије Мехмед је блаже посту-пио. Исхак-паша морао је да се ожени њоме.

- Рађањем друге деце моћи ће да ублажи своју тугу за трагично умрлим првенцем - рекао је Мехмед својој помајци Мари.

Х

Са ступањем на султански престо Мехмеда II суд-бина царице Маре промениће се из основа. Отворен, плаховит и самопоуздан, Мехмед је од првог дана сво-га доласка на власт остао постојан у поштовању и пун захвалности према царици Мари, која је од најранијег његовог детињства испољавала љубав према њему и у најтежим данима била на његовој страни. Због тога је он отворено разговарао с њом:

- Мајко, хтео бих да одмах пречистим твоје односе са мном. Много ти дугујем па су и моје обавезе према теби велике.

- Узвишени падишаху и сине, све што сам чинила

[72]

за тебе потицало је из велике љубави коју сам гајила према твојој мајци, и коју и данас осећам према теби. Бог ми није дао порода, оно што је највеће у животу ч'ваке жене. Тако сам у теби нашла сина, и све време твога раста бдела сам над твојом судбином. Према томе, све што сам чинила за тебе чинила сам по при-родном нагону мајке. Зато се препуштам твојој вољи да урадиш са мном што нађеш за сходно.

- Мајко, по моме мишљењу, постоје две могућнос-ти да ти изразим своју захвалност. Прва је да и даље за-држиш место моје мајке и царице, а друга је, ако ти више годи, да се вратиш своме оцу у Смедерево, што не значи да би моја брига о теби престала. У овом дру-гом случају, добићеш као мој дар велико добро у Је-жеву, где ће ти се саградити двор и црква. Ту би ти жи-вела слободно и удесила свој двор како то захтева тво-је достојанство султаније и моје мајке. Зато те молим, мајко, размисли о моме предлогу, јер не желим да пре-наглиш у одлуци.

- Хвала ти, сине, сачекаћу долазак посланства из Србије које мој отац шаље у Једрене да ти изрази ње-гово честитање поводом ступања на престо.

У сгвари, Мара је хтела да се најпре посаветује с Махмуд-бегом, својим љубавником и љубимцем новог султана. Мехмед II је овом приликом хтео да поразго-вара с Маром и о важним пословима своје управе, па се обратио Махмуду:

- Махмуд-беже, реци мајци какво мишљење влада о мени код западних европских владара.

- Узвишена царице, на Западу се пронео глас да је султан Мехмед млад и неспособан за владара, да је је-ретик, отпадник од ислама, а да не схвата ни суштину хришћанства. Чак се пронела вест да је султан потајно католик.

- Махмуд-беже, говорити о врлинама и манама јед-ног свемоћног владара, какав је Мехмед, и ТО у њего-вом присуству, није препоручљиво ни паметно - од-вратила му је Мара.

- Мајко, ти си једина на свету која је могла и увек може мени све рећи.

- Обавезујеш ме да кажем истину. Моје мишљење Р теби и твојим способностима је велико. Никада ни-Један турски султан није знао колико знаш ти. Храбар си, смео и носиш у својој глави велике планове. Али се °Јим, сине, да ће за њихово остварење морати да се

[73]

пролије много крви. А ти ниједног тренутка нећеш по-сумњати да ниси у праву.

- Тачно је, мајко, све што си рекла. Александар Ма-кедонски пошао је из Европе да осваја Азију, и то са много мањом снагом од моје. Ја полазим из Азије да ос-вајам Европу. Свет мора једном припадати једном цар-ству и једној вери. Каква ће бити та вера, још нисам на-чисто. Али дервиши и попови су у суштини исти. Ко је читао Аристотела и друге велике мудраце, тај мора по-нети у себи сумњу у све постојеће религије. У томе се ја и Махмуд-бег слажемо. Уосталом, мајко, време ће показати да ли сам ја прави, или нетрпељив и ситничав владар.

- Сине мој, све моје молитве биће упућене свемоћ-ном Богу за остварење твоје замисли.

- Хвала ти, мајко - рекао је Мехмед, и поздравивши је напустио њене одаје.

Увече тога дана, Махмуд-бег је ушао к Мари на тај-на врата. Дочекала га је у раскошној хаљини од свиле, под којом су се наслућивале све дражи њеног зрелог тела. Знала је да се завршава још један период њеног живота, а пошто је цео дан размишљала о султановом предлогу, дошла је до закључка да је најпаметније да се врати оцу у Смедерево. Тамо ће моћи да извесно време поживи у слободи, уз оца, мајку и несрећну бра-ћу. Међутим, ту одлуку је донела тешка срца, јер ће од-ласком из Једрена изгубити Махмуда, лишити се њего-ве љубави. Упућена у сва дворска шапутања и наслу-тивши Мехмедове мисли, Мара је била уверена да ће Махмуд-бег ускоро доћи на положај великог везира, а самим тим све ће морати да се мења у њиховим одно-сима.

Махмуд-бег је као песник Адени, још врло млад пишући на турском и персијском језику, стекао вели-ку славу у високом једренском друштву. Нарочито је био омиљен код жена, које су његове песме о љубави говориле наизуст на теферичима, а мушкарце су уве-сељавале његове винске песме, без којих није могла да прође ниједна пијанка или каква друга забава мушког друштва. Сам султан Мехмед је у разговорима са шеј-ховима, мулама и грчким мудрацима наводио често Махмудове стихове да поткрепи своје мишљење.

[74]

Али је Мару од првог дана љубавне везе с Махму-дом забрињавала млада принцеза Газела, султанова полусестра. Њену мајку, Ангелу, довели су Мурату II као заробљеницу са једног грчког острва. Била је кћи заповедника острвске тврђаве, лепа, нежна и врло об-разована. Већ зрео човек, са особитим даром да наслу-ти у какву ће се лепотицу развити тек стасала девојка, султан Мурат се заљубио у своју заробљеницу, издво-јио је из харема и проживео с њом безмало две године. Када је Ангела умрла, остала је иза ње

девојчица од го-дину дана. По Муратовој заповести, предата је Мари на васпитање и старање. У дванаестој години девојчи-ца је добила посебне одаје, проглашена је за принцезу и уживала све повластице члана царске породице.

Што је бивала старија, лепота наслеђена од мајке све више је долазила до изражаја. Већ у шеснаестој го-дини Газела је била стасала девојка дивних облика, али је осим лепотом запањивала сав двор разборитош-ћу и духовитошћу. Султан Мурат ју је волео и испуња-вао јој сваку жељу. Газела је својом пажњом и повере-њем издвајала Мехмеда Челебију и Махмуд-бега изме-ђу свих дворана и чланова царске породице. Они су често залазили у њене одаје, где им је »вижла« - како су је звале жене у харему - постављала питања о свему и свачему. Понекад је својшм питањима, смелошћу мисли и закључака збуњивала чак и учене шејхове и муле. Царицу Мару је волела и поштовала, често је по-зивала к себи и опходила се према њој као према мај-ци. Од Маре је узимала књиге на грчком и српском је-зику, из којих је сазнала све о хришћанству, али је из-над свега волела да чита Платона, и Гозбу је скоро до-словце знала напамет. Али се у последње време била нагло променила. Постала је нервозна, замишљена, и по неколико пута на дан мењала расположење. Мари је то првој пало у очи, па је опрезно навела Газелу да јој се повери. Млада принцеза јој је једне вечери, кроз смех и сузе, признала да се заљубила у Махмуд-бега.

- Знаш, мајко - тако је и она звала Мару - најпре сам га мрзела што је ученији од мене, а и због његове самоуверености и достојанствености. После тога, јед-но време ми је било пусто и тужно ако га бар једном неделно не видим. Сад знам да га волим, да без њега не бих могла живети. Научила сам напамет све његове песме, памтим све његове мудре изреке. Кришом сам посматрала како у бацању цилита побеђује све такма-

[75] це и како те у седлу поносито држи на коњу. Један ње-гов умиљати поглед обрадује ме више него дарови и пажња коју ми сви указују.

- Разумем те, кћери моја - одговорила јој је Мара уздрхталим гласом, схвативши одмах да ће јој то девој-че отети Махмуда.

После Муратове смрти, када су, по наређењу њего-вог наследника, све жене из харема покојног султана и сва женска послуга испоклањане достојанственици-ма, принцеза Газела је постала прва женска личност у сарају. Добила је одаје које су одувек припадале првој султанији или њеним кћерима, окружена је новом по-слугом евнуха и младих робља. Султан Мехмед II про-мишљено је растурио глас да ће ускоро удати своју по-лусестру. У сарају и у високом једренском друштву почела су нагађања ко ли је срећни изабраник коме је султан наменио сестру љубимицу. Само је Мара то до-бро знала. Зато је и одлучила да напусти Једрене и вра-ти се у Смедерево. Ипак је хтела да своје мишљење провери у разговору с Махмуд-бегом. Узнемирена што губи вољеног младог човека, Мара је хтела да још јед-ном искуша своју моћ зреле и мудре жене. Намерно је отказивала и избегавала састанаК с Махмуд-бегом пуне две недеље. Тек пошто га је, како је мислила, добро намучила, пристала је да је он једне ноћи тајно посети. У заказани час, намерно се опружи-ла на кадифени отоман, застрт златотканим прекрива-чем. У провидној свиленој хаљини, кроз коју су се на-зирале све дражи њеног тела, сачекала је свога милос-ника лежећи. Заогрнут тамним плаштом, Махмуд је, изненађен њеном лепотом као да је први пут види, за-стао на сред одаје и задивљено је посматрао.

- Да ниси болесна? - једва је успео да промуца, од узбуђења.

- Болесна сам - одговорила је Мара. - Ипак приђи и седи овде крај мене.

Махмуд је збацио с рамена огртак и, покорно при-шавши, сео на ивицу дивана.

- Зашто ми ниси јавила да си болесна? Послао бих ти султановог лекара Грка.

- Мојој болести ниједан лекар не може помоћи. То је болест срца и душе. Болесна сам јер знам да губим оно што више никада нећу моћи да добијем у животу.

- Узвишена, не схватам те.

- Млад си, пред тобом је цео живот. А преда мном

[76]

се поново отварају понори усамљеништва и пустош. Одлучила сам да се вратим оцу у Смедерево.

- Ту одлуку си донела не питајући мене - очајнички је рекао Махмуд.

- И да си се успротивио мојој одлуци, тако би мо-рало бити.

- Зашто? - зачудио се Махмуд.

- Зато што ћеш се ти ускоро оженити. А ја не бих могла остати равнодушна живећи у близини док ти уживаш с другом.

- Не разумем о чему говориш.

- Ових дана се пронео глас да ће те Мехмед поста-вити за великог везира. А увелико се прича и о удаји принцезе Газеле. Тако ћеш ти постати падишахов зет и члан царске породице. Тиме ће се природно све међу нама двома морати да прекине. Зато ја одлазим у Сме-дерево, да поделим судбину са својом породицом и

Ср-бијом.

- Узвишена, веруј ми, изненађен сам тиме што си ми рекла. У теби сам нашао жену, учитеља и прија-теља. Волим те свим жаром младог човека који је до-сад само сањарио о љубави. Заједничка нам је била ми-сао да у бури која се ковитла над судбином света учи-нимо бар нешто да помогнемо староме деспоту и нес-рећној нашој отаџбини.

- Махмуд-беже, Газела је млађа, лепша и моћи ће да ти десетоструко надокнади све што губиш са мном. Сама ми се поверила, па знам да те безумно воли. Ус то, она ти доноси положај великог везира. Према томе, нема разлога да се буниш и очајаваш. Заборавићеш ме после прве ноћи проведене с њом. То је природно, и ја се с тим унапред мирим. Али бих хтела да ми обећаш да никад, ма колико ти слава помутила памет, нећеш заборавити Србију. Све је пролазно: успех, слава, бо-гатство и власт, а отаџбина остаје заувек љубав, лепо-та, снага и понос човеку. Ти знаш да сам за очување Србије била принета на жртву. Ако буде потребно, опет ћу се жртвовати, а то и овај пут чиним губећи тебе.

- Али...

- Нема никаквог »али«. Ова ноћ је наша. Уживаће-мо ноћас као да смо осуђени на смрт - рекла је Мара, и винула се у загрљај Махмуду. - Нека нам ова послед-ња заједничка ноћ, драги, буде као свадбена.

[77]

це и како те у седлу поносито држи на коњу. Један ње-гов умиљати поглед обрадује ме више него дарови и пажња коју ми сви указују.

- Разумем те, кћери моја - одговорила јој је Мара уздрхталим гласом, схвативши одмах да ће јој то девој-че отети Махмуда.

После Муратове смрти, када су, по наређењу њего-вог наследника, све жене из харема покојног султана и сва женска послуга испоклањане достојанственици-ма, принцеза Газела је постала прва женска личност у сарају. Добила је одаје које су одувек припадале првој султанији или њеним кћерима, окружена је новом по-слугом евнуха и младих робинја. Султан Мехмед II про-мишљено је растурио глас да ће ускоро удати своју по-лусестру. У сарају и у високом једренском друштву почела су нагађања ко ли је срећни изабраник коме је султан наменио сестру љубимицу. Само је Мара то до-бро знала. Зато је и одлучила да напусти Једрене и вра-ти се у Смедерево. Ипак је хтела да своје мишљење провери у разговору с Махмуд-бегом. Узнемирана што губи вољеног младог човека, Мара је хтела да још јед-ном искуша своју моћ зреле и мудре жене. Намерно је отказивала и избегавала састанак с Махмуд-бегом пуне две недеље. Тек пошто га је, како је мислила, добро намучила, пристала је да је он једне ноћи тајно посети. У заказани час, намерно се опружи-ла на кадифени отоман, застрт златотканим прекрива-чем. У провидној свиленој хаљини, кроз коју су се на-зирале све дражи њеног тела, сачекала је свога милос-ника лежећи. Заогрнут тамним плаштом, Махмуд је, изненађен њеном лепотом као да је први пут види, за-стао насред одаје и задивљено је посматрао.

- Да ниси болесна? - једва је успео да промуца, од узбуђења.

- Болесна сам - одговорила је Мара. - Ипак приђи и седи овде крај мене.

Махмуд је збацио с рамена огртач и, покорно при-шавши, сео на ивицу дивана.

- Зашто ми ниси јавила да си болесна? Послао бих ти султановог лекара Грка.

- Мојој болести ниједан лекар не може помоћи. То је болест срца и душе. Болесна сам јер знам да губим оно што више никада нећу моћи да добијем у животу.

- Узвишена, не схватам те.

- Млад си, пред тобом је цео живот. А преда мном

[76]

се поново отварају понори усамљеништва и пустош. Одлучила сам да се вратим оцу у Смедерево.

- Ту одлуку си донела не питајући мене - очајнички је рекао Махмуд.

- И да си се успротивио мојој одлуци, тако би мо-рало бити.

- Зашто? - зачудио се Махмуд.

- Зато што ћеш се ти ускоро оженити. А ја не бих могла остати равнодушна живећи у близини док ти уживаш с другом.

- Не разумем о чему говориш.

- Ових дана се пронео глас да ће те Мехмед поста-вити за великог везира. А увелико се прича и о удаји принцезе Газеле. Тако ћеш ти постати падишахов зет и члан царске породице. Тиме ће се природно све међу нама двома морати да прекине. Зато ја одлазим у Сме-дерево, да поделим судбину са својом породицом и Ср-бијом.

- Узвишена, веруј ми, изненађен сам тиме што си ми рекла. У теби сам нашао жену, учитеља и прија-теља.

Волим те свим жаром младог човека који је до-сад само сањарио о љубави. Заједничка нам је била ми-сао да у бури која се ковитла над судбином света учи-нимо бар нешто да помогнемо староме деспоту и нес-рећној

нашој отаџбини.

- Махмуд-беже, Газела је млађа, лепша и моћи ће да ти десетоструко надокнади све што губиш са мном. Сама ми се поверила, па знам да те безумно воли. Ћс то, она ти доноси положај великог везира. Према томе, нема разлога да се буниш и очајаваш. Заборавићеш ме после прве ноћи проведене с њом. То је природно, и ја ће с тим унапред мирим. Али бих хтеда да ми обећаш да никад, ма колико ти слава помутила памет, нећеш заборавити Србију. Све је пролазно: успех, слава, бо-гатство и власт, а отаџбина остаје заувек љубав, лепо-та, снага и понос човеку. Ти знаш да сам за очување Србије била принета на жртву. Ако буде потребно, опет ћу се жртвовати, а то и овај пут чиним губећи тебе.

- Али...

- Нема никаквог »али«. Ова ноћ је наша. Уживаће-мо ноћас као да смо осуђени на смрт - рекла је Мара, и винула се у загрљај Махмуду. - Нека нам ова послед-н>а заједничка ноћ, драги, буде као свадбена.

[77]

це и како те у седлу поносито држи на коњу. Један ње-гов умиљати поглед обрадује ме више него дарови и пажња коју ми сви указују.

- Разумем те, кћери моја - одговорила јој је Мара уздрхталим гласом, схвативши одмах да ће јој то девој-че отети Махмуда.

После Муратове смрти, када су, по наређењу њего-вог наследника, све жене из харема покојног султана и сва женска послуга испоклањане достојанственици-ма, принцеза Газела је постала прва женска личност у сарају. Добила је одаје које су одувек припадале првој султанији или њеним кћерима, окружена је новом по-слугом евнуха и младих робиња. Султан Мехмед II про-мишљено је растурио глас да ће ускоро удати своју по-лусестру. Ћ сарају и у високом једренском друштву почела су нагађања ко ли је срећни изабраник коме је султан наменио сестру љубимицу. Само је Мара то до-бро знала. Зато је и одлучила да напусти Једрене и вра-ти се у Смедерево. Ипак је хтела да своје мишљење провери у разговору с Махмуд-бегом. Узнемирена што губи вољеног младог човека, Мара је хтела да још јед-ном искуша своју моћ зреле и мудре жене. Намерно је отказивала и избегавала састанаЛ с Махмуд-бегом пуне две недеље. Тек пошто га је, како је мислила, добро намучила, пристала је да је он једне ноћи тајно посети. Ћ заказани час, намерно се опружи-ла на кадифени отоман, застрт златотканим прекрива-чем. Ћ провидној свиленој хаљини, кроз коју су се на-зирале све дражи њеног тела, сачекала је свога милос-ника лежећи. Заогрнут тамним плаштом, Махмуд је, изненађен њеном лепотом као да је први пут види, за-стао напред одаје и задивљено је посматрао.

- Да ниси болесна? - једва је успео да промуца, од узбуђења.

- Болесна сам - одговорила је Мара. - Ипак приђи и седи овде крај мене.

Махмуд је збацио с рамена огртач и, покорно при-шавши, сео на ивицу дивана.

- Зашто ми ниси јавила да си болесна? Послао бих ти султановог лекара Грка.

- Мојој болести ниједан лекар не може помоћи. То је болест срца и душе. Болесна сам јер знам да губим оно што више никада нећу моћи да добијем у животу.

- Узвишена, не схватам те.

- Млад си, пред тобом је цео живот. А преда мном

[76]

се поново отварају понори усамљеништва и пустош. Одлучила сам да се вратим оцу у Смедерево.

- Ту одлуку си донела не питајући мене - очајнички је рекао Махмуд.

- И да си се успротивио мојој одлуци, тако би мо-рало бити.

- Зашто? - зачудио се Махмуд.

- Зато што ћеш се ти ускоро оженити. А ја не бих могла остати равнодушна живећи у близини док ти уживаш с другом.

- Не разумем о чему говориш.

- Ових дана се пронео глас да ће те Мехмед поста-вити за великог везира. А увелико се прича и о удаји принцезе Газеле. Тако ћеш ти постати падишахов зет и члан царске породице. Тиме ће се природно све међу нама двома морати да прекине. Зато ја одлазим у Сме-дерево, да поделим судбину са својом породицом и Ср-бијом.

- Узвишена, веруј ми, изненађен сам тиме што си ми рекла. Ћ теби сам нашао жену, учитеља и прија-теља.

Волим те свим жаром младог човека који је до-сад само сањарио о љубави. Заједничка нам је била ми-сао да у бури која се ковитла над судбином света учи-нимо бар нешто да помогнемо староме деспоту и нес-рећној нашој отаџбини.

- Махмуд-беже, Газела је млађа, лепша и моћи ће да ти десетоструко надокнади све што губиш са мном.

Сама ми се поверила, па знам да те безумно воли. Ћс то, она ти доноси положај великог везира. Према томе, нема разлога да се буниш и очајаваш. Заборавићеш ме после прве ноћи проведене с њом. То је природно, и ја

ће с тим унапред мирим. Али бих хтела да ми обећаш да никад, ма колико ти слава помутила памет, нећеш заборавити Србију. Све је пролазно: успех, слава, бо-гатство и власт, а отаџбина остаје заувек љубав, лепо-та, снага и понос човеку. Ти знаш да сам за очување Србије била принета на жртву. Ако буде потребно, опет ћу се жртвовати, а то и овај пут чиним губећи тебе.

- Али...

~ Нема никаквог »али«. Ова ноћ је наша. Уживаће-мо ноћас као да смо осуђени на смрт - рекла је Мара, и винула се у загрљај Махмуду. - Нека нам ова послед-ња заједничка ноћ, драги, буде као свадбена.

[77]

XI

Некако те исте вечери, пред дигнутим мостом и за-твореном смедеревском капијом, застао је коњаник и гласно дозивао стражаре, који су са осматрачнице на бедему будно пратили погледом целу околину.

- Стражо! - викао је већ промуклим гласом коња-ник.

- Де, де, не вичи толико, узбунићеш цео град, већ кажи ко си и шта желиш у ово доба ноћи.

- Гласник сам царице Маре и носим узвишеном деспоту Бурђу кћерино писмо.

- Сјаши и одложи оружје! Послаћу људе да прове-ре говориш ли истину.

- Са коња ћу сјакати, а као калуђер и Божји слуга °РУЖе не носим, али писмо морам предати одмах, јер ми је царица рекла да говори о важној ствари.

- Добро - одговорио је старешина стражара и на-редио да се опрезно и полако спусти мост преко јарка пуног воде. Затим су стражари стали у бојни поредак, а њихов заповедник је потом отворио тешка, гвожђем окована врата, и са исуканим мачем у руци опрезно пришао средовечном калуђеру, који је држао коња на узди. Добро га је осмотрио са свих страна и онда ре-као:

- Покажи писмо!

Калуђер је из дугачког шупљег штапа извадио сви-так и предао га старешини стражара. Овај је дуго, гире-Ма светлости буктиње, загледао свитак, на коме је био печат од воска, притиснут Мариним прстеном.

На-смешлио се калуђеру и наредио:

- Поведи коња преко моста, а затим ћемо заједно поћи до деспотовог двора. Тамо ћу те предати другој стражи.

Калуђер и старешина страже упутили су се уским улицама ка кастелу на обали Дунава. Ту су опет мора-ли застати, опоменути од других етражара, јер је мост пред кастелом био дигнут.

- Јавите узвишеном деспоту да је стигао гласник са писмом од кћери му Маре, и да моли да га деспот од-мах прими.

Стражари су спустили мост преко јарка и пажљиво претресли калуђера, а заповедник је одјурио у кастел да јави о доласку гласника. Деспота и деспотицу зате-

[78]

као је будне. Бурађ је седео у удобнс/ о Аслоња^ пред разбукталим огњем у камину, десно^ ^Љега с^елаје деспотица Јерина држећи у рукам^-Јетиво, 'једна млада дворанка читала је наглас Ж ,л^ Сте^ш Ве-мање. Остаревши, деспот је постао ВРре ђобоиЛ и ио-сио се мишљу да се закалуђери а п^н Во пре^ сину Лазару чим буде уверен да Србији а прети 'влика опасност. То би већ одавно урадио ЛуЛ није Ѓјао да ће Турци промену на престолу про "ачити ^о кр-шење уговора о миру. А у томе га је ^ гечаваУи дес-потница Јерина, властољубива, мудЈУур, издрм^ива у свим невољама које су за све време В^еВе влЛвине пратиле Србију. Јерина је бодрила св , ^ мужа, Лмага-ла му у владању земљом, пратила га ^С говарала да своје велико богатство и на

вање градова и држање стајаће војск што су утврђени Смедерево и Ново по и свим тврђавама ојачане одбрамбенеул.,Саде. \ про-гнани грчки и српски племићи из облЦ^ти кој^у по-сели Турци налазили су код деспот^Д Јерине тана-ту и помоћ. Борбена и далековида, сГ., рала јеја уго-вори о миру с Турцима немају велик^.,е^ачај, ј^ ихје султан склапао кад год је вршио рат^о 'Грипр6%, ИАИ их кршио кад крене у освајачке пол^дЈе. Зат^је она била присталица струје која је траж/^Јј савез ^Угри-ма. Због повећаног давања за одбр-Ср' земљ^ниже племство и народ, окрививши је да н-СЈЧине у,'дшу намеће све теже кулуке и порезе, прв ^ли су I »про-клета Јерина.« ^јv

Деспот Бурађ је волео и ценио св^тм жену ј^ м^је била најпоузданији саветник и увек с^^мна А^ве ие-воље сноси заједно с РБИМ. Али је он И,ечо и војводе Михаила Анђеловића, свога У^ЧШО који је стајао на челу струје која је сМу ј.,ала да је кж~ ва-таква независност може одржап^^Хино ак> сее Турцима буде живело у миру и редо^., Гглаћа^Гарач.

Јерини је било познато раширен<^К1*Јшље^ о ЈО-ВОМ султану. На свим средњоевроп^,Јм и иЛијан-ским дворовима говорило се да је М^дЧД II н^посо-бан младић који много расправља с м^^ацима' вери, филозофији, поезији и уметности, ВО^Ј лов и {^зово-де, а мало га занимају ратовања /ЈО ^олип-^а. То

мишљење су прихватили Јерина и њена сранка око ње, која је тражила савез с Угрима ослане на папу и хришћански поход на Османлију

[79]

И изражена жеља новог султана да њену кћер, удо вицу од тридесет и неколико година, врати у Смедерево, родитељима, обрадовала је мајку, па је рекла:

- Племенити мужу, мислим да је Свевишњи излио на нас своју милост враћајући нам Мару. Наша кћи је још млада, има достојанство царице. Повратком у очински дом ослобађа се свих зала и отвара јој се пут ка срећи да се поново уда, и то за неког хришћанског владара. Поред тога, после Муратове смрти нисмо више везани вазалством да остајемо по страни у случају новог хришћанског похода на Османлију.

- Јерино, увек сам ценио твоју памет и мудре савете, али овог пута ја ништа добро не видим у промени султана. Мурат II је био човек од речи, разложен и милостив. Уговоре није кршио први. Истина је да је нашој породици нанео велику несрећу ослепевши Гргура и Стефана, али је доцније покушао да то исправи склапањем мира у Будиму. Вратио нам је тада све земље које је освојио и никада више ничим није угрожавао наш мир. Не знам шта ће радити и шта намерава нови султан Мехмед, који се према нашој Мари понео као према рођеној мајци. По свему што сам могао дознати о њему, у Сијана је глава која се заноси великим освајањима. Ако је тако, ми смо му на путу, јер ако жели да осваја Угарску, Поморје, Босну и Италију, пре свих тих земаља мора освојити Србију. Зато у промени на престолу не видим ништа добро.

- Па шта намераваш да чиниш?

- Послушаћу савет наше кћери Маре. Још колико сутра сазваћу Велики савет да одреди задатке посланству, које морамо упутити у Једрени да новоме султани честита у наше име ступање на престо. Поред тога, посланство ће имати дужност да поведе разговоре о обнављању мировног уговора, и да од султана преузме свечано нашу кћер.

- Кога мислиш да одредиш да предводи посланство?

- О томе морамо водити строго рачуна. На челу посланства мора бити уман и дипломатским пословима вичан човек, већ познат на турском двору, који ужива углед код турских достојанственика, и који својом личношћу и поступцима улива поверење.

- Верујем, племенити мужу, да си намислио послаати војводу Михаила Анђеловића, јер на турском двору има брата Махмуд-бега, за кога се зна да је султанов

[80]

уубимац.

- Не, нећу војводу Михаила. Треба ми непопустљиви к позданији човек, који ће се строго држати мојих упутстава. Ако нови султан не остане при одредбама мировног уговора који смо склопили с његовим оцем, мораћемо се спремати за одбрану. У овом случају, мислим да би најпогоднији да предводи посланство био стари кнез Гвозденовић, који је годинама одржавао везе и пријатељске односе с великим везиром Халил-пашом, а досад је код Турака увек било онако како велики везир рекне. Ако је нови султан онакав како се о њему прича, онда ће Халил-паша бити стварни господар. Уосталом, наша кћи Мара најбоље зна шта носи промена, па ћемо се доцније равнати према њеном савету.

Сутрадан је деспот Бурађ Бранковић на Великом савету саопштио вест о смрти султана Мурата II:

-Славна господо српска, кнезови и велможе, и моји витезови! Окупила нас је овде једна важна вест. Турски султан Мурат II умро је, а на престо у Једрену сео његов син Мехмед II. По уговору о миру, ми смо вазална држава па морамо упутити одабрано посланство да у наше име честита султани ступање на престо и да му изрази наше саучешће у тузи за оцем. Знаш да не мислите сви исто о нашим односима с Турцима. Али овог пута морамо бити мудри и показати једнодушност. То ће нам помоћи да тачније проценимо способности и намере младог султана. Ако се Мехмед II заноси освајачким походима на Запад, онда смо му ми први на удару. Онај ко буде предводио посланство имаће тежак задатак да обнови уговор о миру, прозре султани нове намере, и доведе моју кћер Мару, којој је Мехмед II дозволио повратак у родитељски дом. Зато предлажем да посланство предводи кнез Гвозденовић, који добро зна турски а у великом везиру Халил-паши има старог знанца и пријатеља.

- Слажемо се, господару - рекао је деспотов син Лазар, који је већ тада био одређен за очевог наследника - мада сам уверен да нови султан отпуштањем моје сестре Маре показује да има задње намере према Србији.

- Узвишени господару - рекао је војвода Михаило Анђеловић - предлажем да се посланство снабде новцем и даровима, јер се тиме може стећи наклоност турских великаша и добити њихова подршка. Тако ће по-

6/1

[81]

штовани кнез Гвозденовић упола лакше обавити повремену му дужност.

- У праву је војвода Михаило, узвишени деспоте. Код Турака се новцем и поклонима све може, а

Халил--паша је велики лакомац.

- Нова ковница у Новом Брду, коју су Дубровчани усавршили, излива двоструко више сребрног и златног новца. Кујунџинице у Призрену, Пећи и Митровици обогатиле су се израдом и продајом нових накита, који надмашује млетачке, дубровачке и ђеновске. Нека кнез на рачун државне благајне узме све што му је потребно за даривање новог султана и његових до-стојанственика. Ако тиме купимо мир бар за извесно време, бићемо спремни да дочекамо буру.

ХП

Млади султан Мехмед II је по преузимању власти објавио на све стране да жели да живи у миру са свим суседним владарима, па чак и са онима на Западу које му је отац оставио непријатељски расположене. Поводом тога прогласи стекли су се у Једрену изасланици Византије, Лезба, Беневе, Млетака, Дубровника, Влашке и Србије. У престоној дворани, Мехмед II је примио одједном сва изасланства, која су му појединачно честитала ступање на престо и изразила жалост због смрти његова оца. Пошто је саслушао свечане говоре и примио дарове, Мехмед II се на српском језику обратио свим изасланицима:

- Уважавам жеље својих суседа да живимо у миру и пријатељству. Као владар највећег и моћног Османског Царства, настојаћу да се сви уговори које је закључио и потписао мој отац одрже на снази, уколико то од мене буде зависило. Добро би дошао и један уговор о миру с Угрима повољан по обе стране. Зато ја овде пред вама, изасланицима владара са разних страна, изјављујем да сам спреман да и са Угарском закључим мировни уговор, који нећу прекршити све док се Угарска буде држала мирно и поштовала границе мога царства.

Својом изјавом да жели мир Мехмед II је хтео да обмане суседне владаре, како би могао да се несметано припрема за спровођење великих освајачких планова које је сковао још као престолонаследник, узимајући [82]

за узор Александра Македонског и Цезара. Преко свестрано исплетене мреже доушника хришћана у његовој служби, био је добро обавештен о стању ствари у Средњој Европи, Италији, и код хришћанских кнежева и деспота на Средоземљу. Знао је да му је први задатак да освоји Цариград, који је делио његове азијске земље од европскихседа, и да се потом може устремити на Запад.

Осим са свима посланствима заједно, Мехмед је српске изасланике примио и посебно, у присуству царице Маре, и држао се врло свечано.

- Захваљујем се преко вас и моје помајке деспоту Бурђу на указаној ми пажњи и пријатељству. Са моје стране га поздравите и саопштите му моју поруку да се између мога царства и Деспотовине неће мењати ништа, и да стога није потребно склапати нов мировни уговор.

- Пресветли падишаху - рекао је кнез I возденовић - мој господар ми је наложио да измолим од тебе обнављање уговора.

- Моја реч дата пријатељу већа је од сваког уговора, а То добро зна и моја помајка. Уз то вам могу свечано саопштити да у знак дубоког пријатељства и поштовања дарујем својој помајци земље у Дубочици, које је донела у мираз, и велико добро у Жејеву, са кога ће примати сав убрани приход, да може и даље живети како то одговара њеном положају и достојанству.

Велики везир Халил-паша такође је уверавао кнеза Гвозденовића да ће он, са своје стране, учинити све да се накнадно обнови уговор са Србијом.

- Да султан заиста жели добре односе и мир са Србијом, најбољи је доказ што изузетно шаље велике дарове деспоту Бурђу и враћа му кћер.

Сутрадан је велика поворка натоварених камила, које су носиле ствари царице Маре и султанове дарове деспоту Бурђу, кренула испред султановог двора. Када је Мара изашла спремна да појаше коња, појавио се лично Мехмед, у пратњи Махмуд-бега и великог везира Халил-паше.

- Узвишена царице и мајко, желим ти срећан повратак родитељима. Наредио сам да се у свим местима око границе Србије припреми све што је потребно за удобно преноћиште и одмор. Пут ће бити обезбеђен, и моја је жеља да те прати срећа и да ти путовање буде

[83]

пријатно. Осим тога, хтео сам да ти на разговору саопштим да ће ти приходи од твојих добара бити доста-љани редовно, а у Жејеву ће ти бити подигнута рези-денција. Ма шта се убудуће десило између мога царства и Србије, твоје место никада ничим неће бити угрожено. Још једном ти желим срећан пут, и молим те да изручиш моје поздраве уваженом ти оцу.

Онда је Мехмед даровао царици Мари бисерну огрлицу, а Махмуд-бег наруквицу с дијамантима опточеним златом. Опроштај је био срдачан и потресан. Заплакавши, Мара је појახала коња и кренула са српским посланством, у пратњи одреда спахија.

У свим местима на турској територији, царицу Мару су свечано дочекивали представници турских власти,

указујући јој пажњу каква доликује султанији. У сретање својој кћери деспот је послао на границу код Пирота свога прочелника, с одредом коњаника, да од турских пратилаца преузме царицу Мару, а он ју је са женом Јерином чекао у граду, скривајући узбуђење достојанственим држањем.

Поред родитеља, Мару су, на улазу у Пирот, дочекали владика и свештенство целог краја, властела, трговци, занатлије и сељани из околине. Цео градић је био у заставама, куће и дворишне оgrade окићене ћи-лимима, а девојке, свечано обучене, засипале су царицу цвећем. Са обе пиротске цркве звонила су звона. Чим је Марина поворка приспела, двојица младих племића пажева притрчала су и помогла царици да сјаше с коња. Стари деспот Бурађ је раширених руку приступио кћери, загрлио је и притиснуо на груди, а онда, по-тресен родитељском радошћу, плачући узвикнуо:

- Сирото дете моје, пуних шеснаест година нисам те видео ни загрлио.

Деспотица Јерина била је уздржљивија, загрлила је кћер љубећи је у лице и шапћући:

- Дете моје, дивно и величанствено ми изгледаш. По страни, међу рођацима и дворанима, стајао је Михаило Кантакузин, у панциру. Сада је то био сна-жан, од сунца и борби преплануо четрдесетогодишњак, са црним брчићима и густим обрвама. Осећао се неугодно и држао круто. Све време док се царица по-здрављала с дворанима и љубила с родбином, стајао је непомично очекујући хоће ли га познати. Мара је од првог тренутка запазила Михаила, и неко чудно осећање радосно се покренуло у њеним грудима. Тај снаж-

[84]

ни достојанствени ратник, са ожилком на десном об-разу, ничим је није подсећао на младог племића, рођака, у кога је била некада заљубљена. Поздрављајући се са присутнима, стално је мислила о Михаилу, не знајући како да му приђе и шта да му каже. Најзад се при-брала и приступила му.

- Михаило - рекла је - ни слутила нисам какав си делија постао. Много сам слушала о теби и твојим јуначким делима.

Михаило се поклонио и одвратио јој:

- Нека ти је срећан повратак, светла царице. Ја и мој мач бићемо ти увек на служби.

- Кренимо, Михаило, у поворку - рекла је Мара, и узела га под руку - да од жеље видим народ.

У свим местима Јфоз која су Србијом пролазили деспот и царица Мара с пратњом, племство, свештенство и народ дочекивали су их у свечаним поворкама. Звона су звонила, жене и девојке засипале пут цвећем, ратници их пресретали песмом и поклицима добро-дошлице. Мара је свуда уз пут даривала сиротињу и просјаке. При улазу у Смедерево, пред поворку се ис-пречио висок, крупан старац, зарастао у проседу браду и косурину. Око врата је носио тузачки знак. Кад је поворка застала, подигао је очи на царицу Мару и за-вапио:

- Узвишена мајко, спаси ме овог срамног знака!

- Ко си ти? По свему изгледа да ниси Србин и хришћанин.

- Узвишена, ја сам Саид-бег, заробљен пре три године од Угара на Косову. Кад је деспотов челник Михаил заробио Хуњадија, преробљен сам и пуштен да се просјачењем милостиње откупим. Сто дуката сам сакупио, али ми недостаје још педесет.

- Саид-бега ја откупљујем - обратила се Мара оцу. - Нека га твоји људи поведу у град, обуку и уреде, дају му коња и оружје, а потом безбедно проведу до турске границе.

- Светла царице, ја му опраштам откуп - рекао је Михаило.

Мара га је топло и захвално погледала, а прекаље-ном ратнику очи су радосно засјале и лице му се обли-ло црвенилом.

Смедерево је топовском палбом дочекало царицу Мару. Постројени војници и раздраган народ поздрављали су је док је пролазила улицама града, а пред кас-

[85]

телом су је дочекала сва три брата - слепи Гргур и Стефан, држећи се за руке, и најмлађи, Лазар, у панциру. Мара их је дуго грлила, љубила и плакала, а у гомили народа чуло се гласно јецање.

Још исте вечери, пошто се одмориле од пута, Мара је, насамо са оцем и мајком, повела разговор:

- Султан Мехмед није хтео да обнови споразум о миру јер, вероватно, намерава да чим среди прилике у Анадолији и на Средоземљу крене у освајање према за-паду. У том случају, Србија би му била прва опасна препрека и не би хтео да је има за леђима кад удари на Београд и Босну. Зато бих вам препоручила да јачате одбрамбену моћ и тајно покушате да склопите савез с Угрима и Кастриотом. Знајте да ће Мехмед бити опаснији од свих пређашњих султана.

— Кћери моја, у Деспотовини се ништа тајно против Турака не може урадити. Велик је број мањих и већих племића који желе да сачувају своје поседе и положај. Они сматрају да удворништвом и покорношћу Турци-ма могу све сачувати, а на њиховој страни је чак и дес-потов велики челник, војвода Михаило

Анђеловић. Он се узда у свога потурченог брата Махмуд-бега, који је, како он тврди, миљеник новог султана.

- Мислим да си у праву, мајко. Код Турака не по-стоје никакве обавезе кад крену да освоје неку земљу. А онда, није пресудна турска снага, него хришћанска расцепканост, коју Турци умеју да искористе кад год им затреба. Махмуд-бег зна за своје српско порекло. Уверена сам да жели да помогне Србији, али нисам си-гурна да ће у одлучном часу моћи да утиче на султана. Мехмед је фанатик који је увртео себи у главу да поко-ри свет, оснује једно царство и једну веру, да оствари све оно што нису могли Александар, Цезар и Констан-тин Велики. За нас је велика несрећа што сви на Sana-Au верују да је Мехмед неспособан, и што је Угарска растрзана унутрашњим нередима а Јанко Хуњади ос-тарео и немоћан да поведе нов крсташки рат.

- Кћери моја, преурањено је тако мислити и гово-рити док не видимо какве су намере новог султана. Слажем се с тобом да одбрамбену снагу треба јачати, али исто тако треба настојати да ничим не дамо Тур-цима повода да нас нападну. Што се тиче Хуњадија,

[86]

љегово посланство је пре неки дан прошло кроз Срби-ју на путу за Једрене, да са султаном закључи уговор о ченападању.

- Оче, Турцима не треба веровати. Нисам позвана да ти дајем савете, али је одувек било и биће: ко жели мир, мора бити спреман за рат.

- Хвала ти, кћери, на обавештењима, о којима ћу од вечерас морати да водим рачуна.

XIII

За царицу Мару је у деспотовом двору у Смедереву уређено једно крило с неколико одаја, у којима се на-станила и где је почело ново раздобље њеног живота. Породица ју је окружила љубављу, а од најнижег слуге до велможа сви су јој указивали поштовање као цари-ци, сећајући се њене велике жртве. Са угарског двора, из Дубровника и Венеције дола-зили су у Смедерево изасланици, посебно упућени к њој, да јој искажу поштоваље и донесу дарове. Те иза-сланике, као и српске велможе и њихове жене и кћери, калуђере и људе из народа Мара је љубазно примала у својим одајама. Свако је ту био предусретан и почаш-ћен, а просјаци богато даривани. Готово сваки манас-тир у Србији добио је од Маре поклон у новцу и цркве-ним књигама, а калуђерска братства чоху за монашке расе. Глас о њеној дарежљивости, великодушности и хришћанском милосрђу пронео се по целој Србији, Угарској и Поморју, па је допро и у Цељску грофовију, до њене сестре Катарине, жене грофа Улриха, са којим деспот Бурађ није био у добрим односима, јер никада није могао заборавити нити опростити зету не баш пријатељско и рођачко држање када се, после првог пада Деспотовине, потуцао по страним дворovima као владар без земље. То се одразило и у брачним односи-ма Катарине и Улриха. Мара је покушала да писмом и даром сестри и зету изглади неслогу међу супружни-цима, и помогне да се поново успоставе пријатељски односи између деспота и грофа. Настојала је да свога оца присније повеже са западним дворovima, и допри-нела развоју трговачких односа са Дубровником и по-бољшању везе с Млечанима. Као у Једрену, и овде је окудљала око себе учене људе, летописце и сликаре, својим новцем помагала обнову цркава и манастира и

[87]

заузимала се за доношење одредаба о заштити тргова-ца и занатлија. Њеним посредовањем изглађене су многе несугласице између деспота и властеле.

У то време ковница новца у Новом Брду удвостру-чила је производњу, такође и тополивица. У свим у-тврђеним градовима ојачане су посаде, обновљени бе-деми и постављени далекометни топови. Са свих стра-на стизале су вести о ужурбаном раду на обнови зем-ље, па се стицао утисак да је Србија кренула ка ранијем успону. Једино се односи властеле према зависним сељацима нису побољшавали. Властела је немилоср-дним изабљивањем својих сељака подстицала неза-довољство широких народних слојева, а ТО незадовољство, иако још неиспољено, представљало је опасност по Србију, унутрашњу, али ништа мању од оне на границама. Неколико пута царица Мара је по кушавала да преко свога оца и ујака Томе Кантакузи-на утиче да Државни сабор донесе нове одредбе који-ма би се односи према себрина уредили, али је сваки покушај пропао, јер је властела остајала при својим стеченим правима и самовољи. Уверавала је оца да моћ Турског Царства почива не само на добро органи-зованом војсци него и на сељаку који ту војску храни. Знала је да је по турском закону сва обрадива земља била државно власништво, односно, царска. Султан је земљишне поседе могао уступати на коришћење спа-хијама, с правом да на поседу живе и од сељака који га обрађују прикупуљају државни приход, и уз обавезу да одржавају ред у селу и својим кметовима осигурају миран живот. Сељаци су трајно обрађивали земљу, уживали њене плодове и имали права да је пренесу на своје синове. Заузврат су давали трећину од земаљ-ских приноса, а остатком прихода могли су да распо-лажу слободно. Могли су слободно и да исповедају своју веру. Зато су се балкански сељаци, међу њима и српски, осећали много сигурније под влашћу Турака него под влашћу својих племића, па су се приликом ратних

похода Турака држали пасивно у борби и на-стојали да ничим не изазову гнев освајача. Ипак је Србија показивала видне знаке напретка и снажења. То се осећало нарочито у престоници Смедереву. Учвршћивани су и ојачавани спољни бедеми, грађене нове куле, проширивани и продубљивани оп-копи око града и подизани земљани насипи. У граду су подизане нове куће и касарне за војску. Растао је број

[88] трговаца и занатлија, а каравани из Дубровника при-стизали су свакодневно с товарима сваковрсне робе. Гчтоливница у граду изливала је топове - далекомет-не, љубарде и хабердаре, искивали су се нови мачеви и коп-ла, а повише града, у Годоминском пољу, вежбала се лака коњица. Србија се упињала да спремно дочека будуће догађаје.

Царица Мара се постепено привикавала на слободан и независан живот у родитељском дому, и Србији. Још би се понекад, кад остане сама у својим одајама, присећала Махмуд-бега и своје позне страсти. Нарочито су је на то подсећале топле летње ноћи, кад се ме-сечина разлије по мирној води Дунава испод њених прозора. Тада би она чежњиво упрла поглед у реку и магленосиву даљину према истоку, где се налазило Једрене. Отуда је имала вести о удаји принцезе Газеле за Махмуда, коме је султан подарио титулу паше. Чула је и да су у Анадолији опет букнули нереди. Господар Караманије, Ибрахим-бег, чим је дознао за смрт султана Мурата II, поново је дигао главу смерајући да Османлијама отргне део западне Анадолије. Да изведе добро смишљени и одавно припремани план, пронашао је три млада Туркмена, потомке развлашћених кнежевских породица, и прогласио их претендентима на престоле кнежевина Ментеша, Ајдина и Германије. Када Исхак-паши, кога је султан послао да угуши не-реде, то није пошло за руком, Мехмед II је са европском војском прешао у Анадолију и напао Караманију. Ибрахим-бег се препао и напустио сва заузета места, и затражио од султана опроштај понудивши му мир. Понудио му је и своју најмлађу кћер за жену. Мехмед је прихватио обе понуде, уговором обавезао таста да испуњава све обавезе и, као уздарје за кћер, оставио га да и даље влада у Караманији. Затим је, наредивши да се из царске хазне исплате јаничари, угушио њихову побуну у Бруси, и вратио се у Једрене.

Сва обавештења о догађајима у Једрену и Анадолији слао је Мари Махмуд, сада паша, који је остао у Једрену као заповедник свих трупа до султановог повратка из Азије. Ус извештаје, слао јој је своје нове песме, иконе и источњачке мирисе. Понекад би и од Газеле--хатун стизао какав дар. Све је то Мару подсећало на

[89] срећне часове које је, уз највећу опасност по живот, проводила с Махмудом. За њу није била тајна да многе жене из харемског царства успевају некако да воде прикривену љубав, чиме се излажу највећој опасности. Међутим, никад није могла дознати да ли је било која од званично проглашених жена султана Мурата имала љубавника за његовог живота. Зато се у бесаним ноћима питала да ли је Мехмед сумњао или наслућивао њене односе са својим миљеником, коме је био дозвољен приступ у њене одаје. Веровала је да није, а та тајанственост њене љубави улепшавала јој је успомене.

Дешавало јој се да у спарним ноћима, док се у бе-саници преметала по постељи, зажели да се поново заљуби. Мислила је како би сва могла да се преда човеку који би је био достојан. Питала се није ли човек кога жели Михаило Кантакузин, њена младалачка љубав. Али, кад год би помислила на Михаила, пред очима јој је уз његов лик искрсавао и лик његове жене Милице. То би је узнемирило, па би устала, клекла пред велику икону Богородице и ватрено јој се молила да је спасе грешних жеља и помисли.

Али, ма колико се трудила, није успевала да побегне од таквих мисли и свога разбуђеног тела. Молитве би је смириле само за тренутак. Чим би склопила очи и сан се спустио на њено уморно тело, уснила би као на јави да се налази у царској палати у Једрену, у својој ложници, сва устрептала од жудње, помешане са страхом, чекајући да се кроз тајни пролаз појави Махмуд--бег. Најпре би чула шум опрезних корака, шуштање застора, а онда би се појавио он, заогрнут црним плаштом, какав су носиле собарице и нудиље. Затим би се све догађало као некада. Махмуд би са себе збацио плашт, пао јој пред ноге и љубио стопала, и меким дла-новима миловао сваки делић њеног тела, које је горело од узбуђења. Онда би се обоје свукли, па би је он у на-ручју однео до амама. Пошто би се у млакој води, за-сићеној мирисима ружиног уља и мошуса, дуго купали и миловали, узимао би је поново у наручје и односио у постељу. Ту се Марин сан свакад прекидао. Тада се нагло будила, узнемирена, обливена врелим знојем--Једва је успевала да устане из постеле, збаци са себе кошуљу и отре зној. Затим је прилазила великом вене-цијанском огледалу у златном раму, и дуго, дуго се по-сматрала у њему, запажајући тамне колутове око очи-

[90] набубреле усне, и осећајући како је поново обузима нека неодржива жудња.

Једне спарне ноћи, док се над Смедеревом спрема-ла бора, Мара није могла да у одаји издржи немир и

спарину, па је тихо, да не пробуди послугу, сишла низ мрачне степенице у врт. Први предзнаци буре већ су се осећали у врховима дрвећа, чије су гране чудесно шу-меле, и у ковитлању воде АУнава, који је све већим та-ласима заплускивао зидине тврђаве. Тај чаробни шу-мор, мрачна алеја, повремено севање муња на северној страни неба и усамљеност као да су годили њеној не-спокојној души. Не знајући ни сама куда би, тумарала је подуго док није наједном, у мраку, угледала нешто слично људској прилици. УпАаиіеНа, застала је и упи-тала:

- Ко си?

- Светла царице, ја сам, калуђер Никодим. Калуђер Никодим је био додељен Мари за исповедника. Одавно већ добегао је у Смедерево из Цариграда, где га је патријарх био огласио за јеретика, због слободоумља, јер је тврдио да су иконе светогрђе а култ икона супротан хришћанству као духовној вери. Никодим је познавао старогрчку, вавилонску, персијску и друге филозофије Истока. Доказивао је да је хришћанство синтеза свих ранијих религија, и порицао право папи и патријарху да присвајају себи заступништво Христа на земљи.

Избегавши из Цариграда, Никодим је нашао уточиште у Смедереву благоарећи Михаилу Кантакузи-ну, који му је био даљни рођак по мајци. Овај калуђер био је снажан човек четрдесетих година, велике главе, изразита лица, продирних тамних очију. Облачио се скоро раскошно, у чоху и свилу, носио камилавку као игумани светогорских манастира. С Никодимом је Мара једном водила дуг разговор о чистоти душе, греху, о томе да ли духовник, као Божји заступник, може опростити грешнику. Тај необични калуђер доказивао је Мари да нема греха ако човек није убио, облагао или својим поступком нанео неправду и наукао несрећу на ближњег.

- Оче Никодиме, зар и тебе мучи несаница?

- Да, узвишена, ових дана много размишљам о случају стегоноше Богдана, који је због неверства своје жене позвао на двојој младог бојника Јована, и пробо гамачем. Тај несрећник је овим поступком пропастио [91]

себе, младића лишио живота, и унесрећио своју жену.

- Бранио је своју част - рекла је Мара, и спустила се крај Никодима на клупу под гранатим ораховима.

- Зашто би тиме била оштећена стегоношина част? По Христовом учењу, човек и жена су равноправна бића. Са собом и са својим телом то двојесу имали право да располажу. Љубав не признаје нишкве вештачке границе, и они су заиста имали право да се воле и живе. Стегоноша је могао, једноставно, да затражи од цркве раскидање брачне везе.

- Значи, ти сваку љубав сматраш безгрешном? - Да, узвишена. Ето, и тебе већ дуга жгосматрам.

Имаш све што може имати људско биће на земљи, али ти недостаје љубав, без које се не можеш никоме предати вољно.

- Ја ту љубав замењујем добротворством.

- Од тога твоје здраво тело нема ништа. Тебе мори жудња и потреба да се некоме предаш, узвишена царице.

- Шта ако је таква љубав пресакла у моме срцу?

- Једна љубав умире, а друга се рађа.

- Свети оче, моја је љубав била грешна, : волела сам Турчина, мада сам цео свој живот досада провела у хришћанској вери.

- Тиме си доказала да си права жена. Царска дијадема није могла да у теби убије жену, природу, а таквих жена је мало на свету. Зато ти се још више дивим и спреман сам, ма шта учинила, да ти опростим сваки грех.

- Свети оче, у праву си, ја у овом тренутку изгарам од жудње.

- На истој се ватри жари и моја душа. Од првог дана кад сам те видео, желим да паднем пред твоје ноге, да ти изљубим стопала - одвратио јој је Никодим, пао пред Мару, обгрлио јој колена и загнурио главу у њено крило. Мара се збунила само за тренутак, а онда је осетила жељу да заведе тако умна човека, помшловала га руком по коси и упитала:

- Зар монах није уништио у теби грешног похотника?

- Није, узвишена. Знаш да ни ти ниси делила дуго постељу са султаном Муратом и да је у теби и жива жарка жеља за љубављу, а ја никада нисам ни покушавао да се понашам као ушкопљеник.

Рекавши то, Никодим се прикучио Мари, обухва-

[92]

• ио је око струка, привукао и почео жудно да је љуби у лице, уста, врат. Мара му је узвраћала пољупце и мишљивања, и ту, на клупи у врту, предала му се. Потом је луго седела наслоњена на његово раме, клонула, али растерећених мисли и тела.

XIV

Деспот Бурађ Бранковић уживао је надалеко углед умног човека и вештог политичара, чак су га и султани Мурат II и Мехмед II ценили као најмудријег владара на Балкану. Међутим, иако је био многобројним нити-ма везан за све европске дворове, већ поодавно су Угрп, Млечани и папа почели да о њему говоре као о лукавом исхлупелом старцу који мости по длаци између турских завојевача и западних крсташа. Али је дес-пот знао да су ти западни крсташа хтели да искористе најезду неверника да потчине Балкан и све земље на подручју Средоземља католичанству, па га такве при-че нису много дирале.

Приликом свог лутања по Европи, када је био при-моран да мољака за помоћ западне владаре, деспот је упознао слабости хришћанских кнежевина, краљеви-на и двеју олигархијских република, Млетака и ЕСНО-ЕС. Завађени и завидљиви хришћански владари уздали су се у папу, који није располагао^војним снагама, и трудио се да као поглавар цркве моралним утицајем изглади њихове несугласице.

Насупрот овим разједињеним државицама стајало је моћно Турско Царство. Као најближи-сусед, и из обавештења своје кћери Маре, Бурађ је знао каквом силом располаже султан Мехмед II, а познате су му биле и његове велике амбиције. Стар и обрван тешким слутњама да привремено затишје код Турака скрива велике покрете према западу, чији ће се први ударци сручити на остатке Византијског Царства и Србију, деспот је настојао да се својим држањем не замери ни-једној страни, како би у повољном часу могао у сукобу двеју сила тражити било какав излаз за опстанак Ср-бије као државе, макар и овакве, вазалне. Поред тога, морао је да води рачуна о мишљењу велике властеле и цркве, чија је снага била пресудна за одржање Дес-потовине. Велможе и црква су се колебали коме да се прикључе, јер је свако првенствено имао у виду своје

[93]

интересе: да заштити своје поседе и осигура се за бу-дућност. Прикључити се потпуно Западу значило би одрећи се прадедовске вере и постати зависан од папе и угарских краљева. Препустити се Турцима значило би или изгубити све, или, уз прихватање ислама, сачу-вати поседе и угодно живети, штавише, стећи и извес-на звања. Према православној цркви Турци су се као освајачи показивали трпељиви, и тамо где нису наила-зили на отпор становништва остављали су стање не-дирнуто.

У таквим замршеним приликама, и сама деспотова породица била је подељена. Најмлађи син, Лазар, са својом женом и неколико веома утицајних велможа, определили се за ослањање на Запад. Сматрао је да је опстанак Србије могућ једино у чврстом савезу с угар-ским, и босанским краљем, уз ослонац на папу и Млет-ке. Слепи Гргур и Стефан били су везани за деспотовог великог челника Михаила Анђеловића, који је држао да се Деспотовина и православље могу очувати једино ако се буде водила протурска политика. Јерина се ко-лебала између двеју струја, и највећи део времена по-свећивала одржању дворског церемонијала усвојеног од Византинаца. Она је веровала да се свечаним ручко вима и вечерама, забавама и ловачким хајкама чвршће него ичим другим могу привезати великаши, високо свештенство, витезови и амбициозни политичари.

Тако је деспотски двор постао стециште често-хлепних великаша, славољубаца, прељубника и сплет-кароша, где су се противници сретали за богатом тр-пезом и на забавама, смешкали се и један другом сте-зали руку, а иза леђа се оговарали, заводили противни-кову жену или кћер.

У таквој атмосфери на двору, царица Мара је све чешће бивала мета потајних напада људи који су веро-вали да су је Турци намерно вратили оцу да би поду-прла протурску струју. Поред тога, видевши да је Мара у најбољим годинама, многи су око ње почели да плету интриге на рачун њеног личног живота. Али нико од њих није могао претпоставити да је царица Мара, лепа, утицајна и богата жена, на коју су бацали око многи европски владари, а султан Мехмед II је по-штовао и редовно слао приходе са имања која јој је по-клонио, изабрала себи за љубавника монаха Никоди-ма, избеглицу и отпадника од цркве, кога су српске владике и игумани гледали с подозрењем. Прозападна

[94]

грвја на двору смишљала је како да на Западу одабе-.,->е погодну личност да преуда царицу, па да у тој од-у чној и паметној жени нађе поузданог поборника но-вог крсташког рата, јер је свима било познато да је Мара и као жена султана Мурата II остала све време у православној вери и заштитница цркве, страдалника и сиротиње.

Све то није могло остати тајна за Мару. Ослобођена стега турског двора, она се из дана у дан све више при-лагођавала приликама и животу у родитељском дому. Живела је на изглед спокојно, водила разговоре с уче-ним људима, помагала хроничаре и живописце, при-мала дубровачке поклисаре, и преко Махмуд-паше, који је уз султана Мехмеда заузимао најутцајнији по-ложај у Османском Царству, поСредовала у свим спор-ним питањима између Србије и Турске.

Али у општој смутњи која је владала на двору у Смедереву, Мари је интересовање за политику, науку и веру служило као заклон да несметано проживи нов љубавни занос. Калуђер Никодим не само да је био ис-кусан

љубавник који је у њој разбудио замрлу страст, него је и као личност одударао од свих мушкараца са којима је долазила у додир. Дневна политика га је ин-тересовала као сценска представа светских догађаја, у исламу и хришћанству је гледао две филозофије, а у њиховом сукобу судар Истока и Запада. По његовом мишљењу, Исток је наступао силовито и с фанатиз-мом, а Запад се постепено ослобађао средњовековног феудализма, који је губио своју моћ са развојем градо-ва и снажењем трговачког и занатлијског сталежа, и закорачио ка јачању централизма који ће се оваплоти-ти у апсолутистичкој монархији.

Никодим је многим својим размишљањима и по-ступцима још више заинтересовао Мару. Познавао је добро хеленску и римску историју, читао изворна дела Хомера, Овидија, Плутарха и Цицерона, знао је и хеб-рејски па је у Старом завету преведеном на грчки језик откривао грешке. Све његово богатство чинио је по-приличан број вредних ретких књига, смештених у не-колико великих сандука. Било је ту старих египатских папируса, грчких и латинских изворника, старих јеван-ђеља. Имао је и збирку Богородичиних икона од ита-лијанских мајстора који су живели у Цариграду док је он боравио тамо. Каткад је Никодим волео да одрешу своју немирну подсмевачку душу, и пред Маром је без

[95]

устроучавања исмевао деспотове велможе, уображене и хвалисаве племиће. Свему што је прошло или што постоји налазио је разложне замерке, а понекад је знао да направи шалу и на свој рачун:

- Узвишена царице, зар ти никад није пало на памет да прекориш себе што си између толиких будала на двору изабрала мене, убогу ништарију која се одавно уортачила са самим ђаволом?

- Можеш бити и сам ђаво, али теби имам да захва-лим што друкчије од осталих гледам на људе и живот - рекла је Мара, насмејавши се и загрливши га.

- Чини ми се да смо нас двоје, у ово време људског беспућа, дошли до границе кад се мора сумњати у све вредности овог света. Ето, ти си била царица, живела под шапом једног ограниченог султана, који је мислио да све што жели и предузме мора да оствари, а своју убогу душу испустио је бекријајући. Вероватно ће за будућа поколења више од моћног султана значити ка-кав убоги ђаво из Фиренце или Венеције који је, гладу-јући, мрљао бојама по платну. Или неки умашћени хроничар папа, краљева и пометености нашег време-на, а да не говорим о стихоклепцима који облећу око богаташких трпеза да оглођу бачене кости.

- Колико видим, теби скоро ништа није свето.

- Јесте, света ми је твоја милост која ме награђује богатством твога тела у ложници. Да ми је Господ подарио способност вајања или сликања, сав свој жи-вот бих посветио да овековечим у мрамору или на платну твоје тело.

- Разблуднице, не говори тако! Доводиш ме у поло-жај да црвеним.

- Узвишена, да знаш колико си предивна, не би могла замерити овим мојим речима.

Мари се чинило да је Никодим дошао као Богом по-слан у њену пустош. Његова страст и неутрошва мужјачка снага толико су је препородиле да се просто подмладила. Све већу пажњу је посвећивала спољном изгледу, чешљала се, дотеривала, облачила у раскош-не хаљине, украшавала накитом. Чак је у часовима кад остане сама, везући ликове светаца које ће даривати манастирима, почела и да певуши.

XV

Док се разједињени Запад уљуљкивао сном о нес-пособности младог султана, дотле је Мехмед II приво-дио крају припреме за остварење својих освајачких за-мисли. Пошто је темељито средио прилике у Анадоли-ји и осигурао се од изненађења са запада потписавши уговоре с Угарском и Венецијом, одредио је као први задатак освајање Цариграда, желећи да се целом свету представи као једини наследник Византије. Због овог великог подухвата, смањио је издатке за издржавање свога раскошног двора и наредио свим ковницама у земљи да кују новац за потребе рага. Затим је преко својих посредника домамио у Једрене најбоље ливце топова са Запада, и конструкторе бродова, а јаничари-ма је повећао плате и свуда спровео најстрожу дис-циплину. Наредио је да се преко пута утврђења Анадо-лу хисар сагради на Босфору тврђава Румели хисар, да би загосподарио мореузем, што ће омогућити преба-цивање његових трупа из Азије у Тракију. Из свих про-винција стизали су грађевински мајстори и допреман је материјал за градњу, а дотле је султан у Великом са-рају у Једрену примао представнике страних дворова, приређивао им забаве, весеља, настојећи да их завара.

Зидање тврђаве наспрам зидина Цариграда и при-преме у околини узбунили су цариградско станов-ништво. На грчким острвима и дуж Средоземља гово-рило се: »То су весници пропасти Цариграда, долазе дани Антихриста.«

Цар Константин је одмах упутио у Једрене своје изасланике, молећи султана да му образложи ратне припреме око његове престонице. Изасланике је сул-тан примио врло учтиво, почастио их и одговорио:

- Радим оно што је потребно да се обезбеди саоб-раћај мојих источних провинција с престоницом у Тра-кији. А ако се цару Константину то не допада, нека сматра да су прекинути пријатељски односи.

На куле утврђења, које су градитељи назвали раз-двајачем мора, постављени су далекометни топови, и ниједна лађа није смела проћи кроз Босфор, упловити или испловити из Цариграда без Мехмедове дозволе. Док је трајала изградња тврђаве, често су у пољу под градом избијале чарке између турских градитеља и Цариграђана који су ту обрађивали своје њиве. Цар Константин је упућивао и одреде војника да грађане

[96]

7/1

[97]

штите при обделавању земље, па би се и они понекад умешали у те чарке и заробили понеког Турчина. Јед-ном приликом, међу заробљеним Турцима било је и не-колико евнуха, који су, изведени ирсд цара

Константи-па, пали ничице и рекли:

- Ако нас, господару, не пустиш пре заласка сунца, онда нам одруби главе, па ћемо ти бити захвални.

Ми-лије нам је да нам смрт задаш ти него рушилац света. Цар Константин је пустио заробљенике и упутио Мехмеду II последњу поруку, позивајући га да се дого-воре о миру. Султан је ову поруку о споразуму и мир-ном решењу локалних сукоба искористио да објави рат Константину XI. Наредио је да се византијском по-сланику одсече глава и пошаље у Цариград. Истом ме-ром је одговорио Константин XI одрубивши главу тур-ском посланику.

Док се то дешавало око Цариграда, у Венецији, Бе-нови и Фиренци нису никако могли да нађу заједнич-ки интерес за прибирање снага, а папа је тражио да се у Цариграду уведе латинска служба у све цркве, усло-вљавајући тиме помоћ своју и немачког цара Фридри-ха. Цару Константину није остајало ништа друго доли да то прихвати, па је 12. децембра 1452. године папин легат кардинал Исидор одслужио римску мису, на ла-тинском језику, у Светој Софији, у присуству цара и Сената. Тиме је био потврђен уговор о унији источне и западне цркве и призната папина власт. Тај чин је оз-лоједио сав православни свет, и још више огорчио већ озлојеђене Грке, који су у тој невољи остали приврже-ни својој вери.

Мада је рат био објављен, обе стране су преко целе зиме остале пасивне, а ОКО града су само ту и тамо из-бијале мале чарке. Мехмедов план је доследно изврша-ван. Веза са Цариградом је била готово прекинута, што је требало да онемогући притицање помоћи из преосталих делова Византије и западних земаља. Дуга опсада и чарке смањивале су отпорни дух бранилаца. Мехмед је за напад на Цариград располагао добро увежбаном, дисциплинованом и фанатизованом вој-ском од 80 000 ратника, од којих је било 15 000 јанича-ра јуришлија. Војску је пратио велик број мула, хоца и дервиша, који су непрестано читали молитве и говори-ли војницима: »Пророк тражи да падишахова престо-ница буде Цариград. А што Пророк тражи, то мора бити.«

[98]

Мехмед II је поставио свој ратни стан на брду Мал-И епе до Мраморног мора, где су се налазиле анадолске тр/пе, а на левом крилу биле су распоређене румелиј-ске групе све до Златног рога. Када се обруч нападача спојио око града, сва турска војска примакла се цари-градским зидинама на километар растојања. Истога дана напустио је цар Константин XI своју резиденцију и заузео одбрамбено место код капије Свети Роман, са 3 000 стрелаца и 300 Беновљана добро-вољаца. То је било најугроженије место у одбрани гра-да. Остатак византијске војске био је распоређен по зидинама око града. Цар Константин је располагао врло малом али одабраном, храбром војском, која је могла бројати највише до 15 000 бораца, рачунајући и грађане добровољце. Техничка надмоћност је била на страни Турака, нарочито у јакој артиљерији. Грци су били много слабији у свему, али су их штитили двост-руки бедеми и имали су такозвану »грчку ватру«, КОЈОМ је руководио Немац Јохан Грант. Помоћу ње су браниоци успевали да спале гурска нападна оружја, која су била обавијена волујским кожама. Том ватром су Грци одбијали турске јурише, спаљујући по неколи-ко стотина људи у један мах.

У првим налетима Турци су изгубили око 12 000 људи. Кад је видео како његове јуришлије одступају, султан Мехмед се није могао обуздати. Појахао је коња и нагнао га у море, псујући и убијајући своје војнике који су одступали. Команданта својих бродова хтео је да набије на колац када је, покушавајући да продре у цариградско пристаниште, у једној поморској битки дозволио да византијска флота однесе победу.

Сада је Мехмед II одлучио да употреби своје мно-гобројне далекометне топове не би ли даноноћним бомбардовањем разорио цариградска утврђења. Ме-ђутим, зидине су одолевале бомбардовању, а поруше-не делове су браниоци обнављали у току ноћи. Онда је Мехмед наредио да се град заузме ноћу, на препад. Че-тири пуна часа трајали су турски јуриши, али су их храбри браниоци одбијали.

На саветовању које је султан одржао с војсковођа-ма и државницима, велики везир Халил-паша је пред-ложио закључење мира, под условом да Грци плаћају султану харач од 70 000 златника годишње. Рекао је да ои се закључењем мира избегло страдање обеју војски, а да би византијска престоница згоднијом приликом

[99]

могла без борбе пасти Турцима у руке.

Томе су се успротивиле друге турске војсковође, сумњајући да Халил-паша одржава сталну везу с царем Константином. Тада је Мехмеду пала на памет сјај-на мисао да део своје флоте копном превуче у Златни рог, па да и с мора нападне Цариград. Једне мрачне ноћи изведен је овај плаи. Сутрадан су браниоци били запањени кад су у свом заливу угледали турску ескадр-ру. Стражари су позвали на узбуиу, али у тренутку када су браниоци хтели да »грчком ватром« униште турско бродовље, капуданпаша напао је један венецијански брод и зачас га уништио, а убрзо су и ос-тали бродови били потопљени. Само је с једног пото-пљеног брода успела да се спасе пливањем посада од тридесет два члана, али је била заробљена. Турска војска се већ налазила у опкопима а флота у Златном рогу. Цариград је био иритешњен с копна и с мора. Мехмед II је тада одлучио да византијског цара позове да се преда. Више му је било стало да провери какво је стање код бранилаца него да изнуди предају града. Ради тога је послао свог зета Исмаил-Оглуа, који се представио Византинцима као пријатељ и савето-вао им да прихвате предају и тиме ублаже султанов гнев. Цар Константин му је одговорио:

- Захвалићу Богу ако се султан одлучи за мир, као што су то чинили његови преци. Али ниједан од његових предака који су опседали Цариград није живео дуго. Зато нека Мехмед тражи харач, а не град. Реците му да је сваки бранилац спреман да погине за одбрану Цариграда.

После одговора цара Константина, султан Мехмед је објавио у свом табору: »Мојом вољом и вољом све-вишњег Алаха, 29. ће се извршити општи јуриш на град с копна и мора. Војсци је допуштено да три дана пл>ач-ка и роби све у граду. Моје су само зграде, зидине и све богомоље.«

Од 26. маја отпочеле су припреме турске војске, на-рочито код капије Светог Романа, где се налазио сул-танов шатор. Хоџе, дервиши, муле и шејхови су молит-вама, обећавањем богате пљачке и причама о неизмер-иом богатству града распаљивали борбено располо-жење. Телали су обећавали награде и одликовања онима који се истакну у борби. Вика и клицање су били толики да су браниоци Цариграда и све станов-ништво мислили да ће се небо срушити од толике дре-

[100]

ке и претњи.

По улицама и трговима замраченог Цариграда, и у свим црквама одјекивали су вапаји и молитве: »Скини, Господе, своје праведне претње са нас. И ослободи нас из руку крвника.« Уочи страшне ноћи, ђеновски ко-мандант Бовани Бустинијани успео је да пружећем и зем-љом затвори пукотине на зидинама код капије Светог Романа, па је заповедника византијских трупа молио да му допреми два топа, јер је осећао да ће ту бити главни непријателзски напад. С обзиром на јадно стање утврђења, цар Константин XI дао је из своје ризнице 70 000 хиљада златника двојици калуђера да их поделе народу, и тиме их подстакну да затварају пукотине у зидинама. Уместо да то учине, калуђери су новац за-копали.

XVI

На Светог Теодосија, у освит 29. маја, покренута је сва турска сила на општи јуриш. И овога пута Мехмед II се послужио лукавством. У први јуриш бацио је сво-је најслабије трупе, да њиховим нападима замори бра-ниоце. Ови војници су гинули у групама али и проди-рали кроз брење у бедемима. Браниоци су били одлуч-ни и храбро се борили, па су јуриши првих турских чета били одбијени и турски губици велики. Међутим, кад је зарудела зора, почела је, уз заглушну буку тру-ба, рогова и бубњева, топовска паљба из неколико сто-тина великих и средњих топова, а турски бродови су у току ноћи били приведени до саме обале. Осамдесет турских борбених ратних бродова са по два реда веса-ла стајало је од Дрвене до Лепе капије. Обе зараћене стране знале су да је дошао одсудни час и да ће све за-висити од предстојеће битке. Уочи главног напада, око цара Константина окупи-ли су се после/хњи пут, у Светој Софији, сви браниоци Цариграда. После службе, заузели су опет своје поло-жаје на бедемима. Беновски заповедник Бовани Бус-тинијани кренуо је са својим одредом од 3 000 људи, који су сачињавали Беновљани, Немци, Римљани и до-бровољци крсташи са Запада, све до спољних зидина код капије Светог Романа. Велики војвода и државник Лука Нотарис штитио је с грчком војском четврт Вла-херну, а лучку обалу бранило је 500 стрелаца и праћ-

[101]

каша. На свакој кули стајао је само по један стражар, на бастионима по два-три борца. Цар Константин XI, окружен својом свитом и дворанима, умешао се међу војнике и са коња их бодрео речима и борећи се храб-ро. Браниоци су се борили лавовски, сатирући пре-моћне буљуге турских јуришлија. Јунак највећих под-вига, Бовани Бустинијани, тешко је рањен у окршају, у руку и бедро. То га је обесхрабрило па је напустио свој положај. Чак ни молбе цара Константина нису биле у стању да га задрже.

- Брате мој - довикнуо је цар Бустинијанију - држи се храбро! Куда то идеш? Врати се на своје место!

- Идем онамо - одговорио је Бустинијани - куда Бог води Турке.

После тих речи, одјурio је ка Златном рогу и укр-цао се на једну ђеновску лађу, где су му превили ране, па је искористио општу забуну код нападача и неопажено испловио на пучину. Бустинијанијево бекство изазвало је код бранилаца најпре збуњеност и узнеми-реност, а потом општу пометњу. Турци су то приметили. Заганос-паша увео је у борбу главне резервне трупе - јаничарски корпус, и извршио јуриш на капију Све-тог Романа. Браниоци су се повукли према унутраш-њој капији, али је мноштво њих било побијено и пре-гажено, док су нападачи продирали у град преко гомиле лешева. Кад је видео да се турски барјак вије на бе-демима Цариграда, цар Константин је, са исуканим мачем, јурнуо на коњу у гомилу помахниталих јанича-ра, и обарао све који су му стајали на путу. У тој жес-токој борби, брзо је допао рана, али је и рањен настав-љао да се бори. Међутим, десило се нешто што цар није очекивао. Једна велика група Турака, која је била продрла са друге стране у град, напала га је с леђа. Тек тада је Константин видео да је борба безизгледна, па је узвикнуо:

- Зар овде нема хришћанина који би ми узео главу пре Турака?

- Нема, ђаурине! - викнула су два јаничара приско-чивши му с леђа. Један га је ударио сабљом по глави, а други пробо мачем.

Освајачи су још дуго убијали посаду док нису уви-дели да је она неспособна за било какву даљу борбу. Затим су се дали у пљачку и робљење. У пометњи која је завладала међу освајачима око пљачке, многи пре-живели браниоци Цариграда успели су да умакну.

[102]

Бустинијани се склонили на острво Хиос, и ту умро, кардинал Исидор побегао је у Галату, а Антоније Дие-го успео је да се са неколико својих бродова домогне Егејског мора. Принц Орхан, претендент на турски престо, убијен је у бекству јер га је неко од Грка издао. Тако је последњи цар Византије завршио свој жи-вот на бојном пољу у одбрани своје престонице и хришћанства.

Још док су Турци продирали у град, из свих град-ских четврти покулзало је мноштво народа ка цркви Свете Софије. Био је то општи метеж људи, жена, ста-раца и деце, калуђера и калуђерица, свештеника, јер се у току борбе била пронела празноверна прича да ће, кад Турци продру у град, са неба сићи Арханђео Ми-хаило с пламеним мачем и уништити невернике. Тако су за тили час све просторије, ходници и галерије ве-лике цркве били препуни народа који је, клечећи, ва-пајем призивао Бога у помоћ, да им сачува бар голи живот. Али та фанатизована гомила православних људи и у том трагичном часу, да је заиста сишао с неба Арханђео, радије би се предала Турцима него што би се определила за католичанство, јер је толико био ве-лики раздор између двеју хришћанских цркава, источ-не и западне.

За то време, турски војници су несметано пљачкали хиљадугодишњу престоницу Византије, мушкарце убијали, а жене, децу, старце, калуђере и калуђерице одводили, да би их, доцније, продали на трговима ро-бова. На трговима, по улицама, кућама и црквама си-ловали су жене и девојке. Јаничари су се окомили на-рочито на цркве, у којима су, као у торовима, могли да заробе на стотине жена, девојака и тек стасалих мла-дића. Разбијали су врата на зградама, упадали и узима-ли све што им се чинило да има било какву вредност. У црквама су скидали са зидова иконе, газили их, раз-бијали златне олтаре и иконостасе, грабили скупоцене путире и одежде.

Биле су опљачкане све државне и приватне палате, грађанске куће, трговине, цркве и манастири. Настр-дале су све јавне и приватне библиотеке. Јаничари су избацивали књиге на улице, газили их ногама, цепали и палили. Најдрагоценији плен за освајаче биле су жене, нарочито младе девојке, а затим злато, ћилимо-ви, драго камење и скупоцено посуђе.

За то време, Мехмед II је са зидина Цариграда по-

[103]

сматрао пустошење освојене византијске престонице. Кад су му поднели извештај да је сваки отпор престао, и да се цео град налази у рукама његове војске, наре-дио је да се широм отвори капија Светог Романа и нађе тело цара Константина, да му се одруби глава и набије на Јустинијанов стуб, како би се показало Грцима да више немају владара.

После тога је Мехмед, у пратњи везира, ушао у Ца-риград на коњу, у свечаном оделу. Јашући на челу по-ворке, прво се упутио у Свету Софију, да највећу хриш-ћанску богомољу заштити од разарања, захвали се Алаху на победи, и претвори је у цамију. Кад је ушао у цркву, угледао је неког дервиша како скида златне украсе са олтара. То га је толико разјарило да је из руку једног пратиоца зграбио топуз и њиме на месту убио пљачкаша викнувши:

- Имате и сувише плена, разбојници! Грађевине припадају мени.

Са државних зграда скинути су царски орлови и постављен полумесец и турска застава. Онда је султан Мехмед II сео на престо визан гијских царева и огласио да ће убудуће његова престоница бити Цариград. У касно поподне довели су султану Мехмеду вели-ког војводу Луку Нотариса, који је заробљен у окрша-ју код капије Светог Романа. Султан му је, показујући на гомилу убијених Грка, рекао:

- Видиш до чега је довела ваша тврдоглавост када сте одбили да предате град.

- Падишаху - одговорио је војвода - ја сам верно извршавао наређења свога господара. Мога пресвет-лог цара уверавали су твоји високи помоћници да ни-када нећеш моћи да освојиш Цариград. Зато је већа кривица за несрећу овог града и људи на теби.

Мехмед је одмах схватио да је велики везир Халил--паша био у вези с царем Константином.

- Постарајте се за безбедност великог војводе и ње-гове породице - наредио је. - А ти, Махмуд-пашо, на-реди да овог часа престане свака пљачка и робљење, и да се јаничари и остала војска повуку у логор.

Међутим, истог дана кад је показао милост према Луки Нотарису, омамљен пићем и на наговор војводи-них непријатеља, наредио је да му доведу војводиног сина, дечака од четрнаест година, да с њим блудничи, јер је лепе дечаке волео више од жена. Војвода је од-говорио да ће радије примити целата него срамоту сво- [104]

га сина. Кад је евнух саопштио султану војводин одго-вор, Мехмед је одговорио:

- Погубите великог војводу, његова сина и зета му Кантакузина.

Плен који су Турци узели у Цариграду био је огро-ман. Заробљено је 60 000 људи, опљачкано злата, среб-ра, драгог камења, уметничких предмета, скупочених тканина, сагова, порцелана и оружја велике вреднос-ти.

Губитак који је том приликом претрпела Венеција процењен је на 200 000 златника, а губитке Бенове, Фи-ренце и Дубровника нико није могао утврдити. Турци су деценијама после тога говорили за своје богаташе да су суделовали у пљачки Цариграда.

Вест о паду Цариграда и храброј погибији послед-њег византијског цара, Константина XI Палеолога, прва је дознала Венеција када је 29. јуна у дворану где је заседао Сенат улетео гологлав гласник и предао пис-мо којим је млетачки баило обавештавао Сињорију о страшном удесу »Источног Рима«, последњег бедема хришћанства и европске културе на истоку. Папа Ни-кола V дознао је о катастрофи Цариграда тек 8. јула, и одмах је ту вест разаслао италијанским владарима и великашима и обавестио француског краља и немач-ког цара. Силовит одјек тога догађаја потресао је целу Европу. Пад Цариграда оцењиван је као најсудбонос-нији догађај за будућност човечанства, а свакако је био најтрагичнији за хришћанство и европску културу на истоку. Научници, филозофи и политичари говори-ли су, с правом, да се опасна нема, погубна по напре-дак и будућност, устремила из дивљих пустиња Азије на средњу Европу, пошто је већ скршила Византију и угрозила опстанак Србије.

Вест о паду Цариграда стигла је много пре у Смеде-рево него на Запад. Њу је преко татарина послао цари-ци Мари Махмуд-паша, описујући јој опширно ток борбе и сградања Грка. Страшна вест следила је срце деспоту Бурђу, па је као окамењен ћутао неко време. Тек пошто се прибрао, рекао је:

— Нећемо дуго чекати да дође ред на нас.

- Преурањено је још говорити шта очекује Србију - одговорила је Мара оцу - мада мислим да Мехмед неће трпети на Балкану ниједну, чак ни вазалну држа- [105]

ву. Зато, оче, ако ниси склон да се предаш, припремај се за борбу на живот или смрт. Да би то могао што ус-пешније спровести, одмах одреди посланство које ће поћи да честита Мехмеду победу.

- Значи ли то, кћери, да си и ти за борбу?

- Оче, па ја сам хришћанка иако сам била жена Тур-чину. Моје су жеље и молитве на страни моје отаџби-не. Кад си ме приносио на жртву својим политичким обманама, нико ме није питао да ли ми то тешко пада. У случају да Мехмед завојшти на Србију, ја ћу се пову-ћи на своје добро у Жејеву и молићу се за победу срп-ског оружја.

Ускоро је деспоту Бурђу стигла посланица којом га је султан Мехмед II обавештавао о заузимању Цариг-рада. Захваљивао се при том староме деспоту на њего-вом лојалном држању, али га је узгред обавестио да је Србији подигао харач на 12 000 златника. Царици Мари султан је упутио посебну поруку: »Мајко, знам да ћеш се обрадовати моме великом успеху, као и да ћеш ме осуђивати за зла и невоље које је, мимо моје воље, донео рат. Учинио сам све што је требало да разарања и жртава буде што мање. Али, мени је суђено да освајам, а самим тим, без моје воље, долазе зла и несреће. Ако сматраш, мајко, да сам због тога грешник, опрости ми. А у знак вечитог поштовања и захвалности за све што си ми учинила, шаљем ти ову златну икону и дија-дему византијских царица. Мехмед II.«

ДЕО ДРУГИ

I

Мехмед II Освајач, како се млади султан називао од освајања Цариграда, осетио је већ после неколико месеци по заузимању византијске престонице да се грубом физичком силом и војничком победом у рату не односи коначна победа над Западом, чије је друкчије схватање света и живота отварао шире ви-дике. Сада је тек Мехмед разумео да је Александар Македонски својим освајањима стварао нову цивилизацију на темељима хеленске културе, а Цезар за-снивао Римску Империју на праву римског грађани-на, без обзира на верску и националну припадност, да је Константин Велики изградио Источно Римско Царство на православљу, које се хиљаду година суп-ротстављало Риму и католичанству. Уски, фанатич-ни ислам, по чијем је учењу свако право припадало једино правовернима, могао је однети само кратко-трајне победе. Сањајући о господарењу светом, Мехмед је раз-мишљао у коме би могао наћи савезника за ту пред-стојећу велику борбу против Запада, који је још био несложен, али се пред валом ислама све више збијао и организовао. Не би ли нешто докучио из поступа-ка својих предака, почео је да проучава историјска збивања од оснивача османске државе, претка Осма-на Газије, који је дао своје име и држави и династији, и Орхана и сина му Сулејмана, који се први учврстио на европском тлу. Шехит Мурат I ударио је темеље османском господству на Балкану, и то је платио гла-вом, однео победу, али није успео да једним ударцем саломи снагу српског народа, који се, има томе већ стотину година, испречило као неразрушиви бедем пред даљом најездом Османлија у Европу. Сада је Цариград освојен, Грци побеђени, нема више моћног

[107]

Византијског Царства, али Српска Деспотовина још стоји пред њим као последња препрека. Та слаба Деспотовина, која се још некако држала у неколико утврђених градова, имала је још једну снагу, коју је сачувала и побеђена Грчка - снагу православног хришћанства, које није хтело Рим и католичанство. Зато је, принремајући се за нове освајачке походе према западу, Мехмед II упорно тражио како да пра-вославље придобије за савезника, или га бар неутра-лише у будућем рату. У тим размишљањима, сећао се разговора које је, својевремено, његова мајка во-дила с царицом Маром о двојности хришћанства, из-раженој у православљу и католичанству. Испитују-ћи тај проблем, утврдио је да верске старешине у Ви-зантији његова времена нису већином биле грчког порекла, нити су у борби између Рима и Цариграда играле одлучну политичку и културну улогу. Патри-јаршијски митрополити, расути на широком подруч-ју Средоземља, припадали су разним народима, и у борби против Рима заједнички интерес им је био о државање својих положаја. А такви црквени досто-јанственици који виде свој интерес једино у очувању положаја и привилегија, а не мешају се у политичке ствари, не могу ометати остварење његових завоје-вачких планова, штавише, могу му и користити. За-кључио је, стога, да треба што пре обновити Цари-градску патријаршију. Обнова Патријаршије, мис-лио је, потиснуће код Грка и Срба непомирљиву мр-жњу према исламу, или је бар ублажити и навести их да је јавно не испољавају, што би могло ослабити и њихов отпор.

Ова Мехмедова размишљања и интересовања за хришћанство, нарочито за православље, потицала су само из његове жеље да хришћански свет освоји и њиме завлада. Своју намисао да обнови Цариград-ску патријаршију убрзо је остварио. Патријаршија је обновљена и изабран нови патријарх, Генедије, Мех-медов штићеник. А онда је султан упутио у Смедере-во посланство са даровима царици Мари и позивом да га посети у Једрену и привремено се настани на свом добру у Жежеву. Извлачећи Мару из Смедерева, Мехмед је на уму имао скоро освајање Србије. Прет-постављао је да ће у Деспотовини надјачати протур-ска струја ако буде имао под руком царицу помајку, а ТО би био пут да без борбе дође до Србије, коју је

[108]

желео да има као упориште према средњој Европи.

Мара је скоро радосно прихватила Мехмедов по-зив, јер су јој биле дојадиле сплетке на деспотовом двору и неслога у породици. Наиме, странка отпора је већ читаву годину дана правила планове о Мари-ној удаји за истакнутог борца против Турака Николу Скобаљића, рођеног у браку српског племића и Угарке. Тај врсни ратник, фанатични борац, био је удовац без деце, па је Хуњади хтео да га преко Маре ороди са династијом Бранковића, која је у Бурђевоу сину Лазару спала на јединицу кћер, јер се слепи Гр-гур и Стефан нису женили.

Међутим, Мара се дубоком љубављу везала за ка-луђера Никодима, а знала је да не може имати деце, па је сматрала да је боље да остане удовица и узме од живота све што, као жена, још може. Са друге стра-не, добро су јој били познати турска сила и фанати-зам њеног посинка Мехмеда, и била је убеђена да је победа на његовој страни, а као православка веро-вала је да се њена прадедовска вера може очувати је-дино уз Мехмедову помоћ.

Ови разлози су је навели на одлуку да пође султа-ну посинку у Једрене. Поред тога, желела је да види како изгледа Цариград после турског освајања и да посети Христов гроб у Јерусалиму. У исто време, ра-чунала је да ће сад, после обнове Цариградске пат-ријаршије, моћи, уз султанову помоћ, да издигне на виши положај у

црквеној хијерархији свога милосни-ка Никодима.

Кад је султан Мехмед био обавештен да се царица Мара ђа својом пратњом приближава Једрену, по-слао јој је у сусрет великог везира, неколико учених шејхова, муфтију Хамида и новог патријарха Генеди-ја. Такве почести говориле су свима колико свемоћ-ни Мехмед Освајач држи до своје помајке, султаније удовице његова оца.

Пошто се Мара сместила и одморила у својим не-кадашњим одајама у Великом сарају у Једрену, Мех-мед јој је преко Махмуд-паше јавио да ће је посетити. За тај први сусрет са султаном Мара је припремила велики дар. На сребрну плочу ставила је 2 000 злат-ника, прстен с дијамантом и мач искован у Новом [109]

Брду. Султан се појавио у свечаном оделу, у пратњи великог везира Халил-паше, Махмуд-паше, једрен-ског муфтије и патријарха Генедија. Гордо дигнуте главе, осмехнут, пошао је одлучним кораком према Мари и узвикнуо:

- Срећан сам што те видим, мајко, у добром здра-вљу и крепкију него када си отишла својим роди-тељима.
- Сине мој, ја сам се све време молила Богу за тво-је здравље и успех. Дозволи да те пољубим у поносно чело и загрлим онако како би то учинила твоја покој-на мајка, коју ти ја одавно замењујем. А сад прими од мене овај поклон, можда скроман али и велик јер ти га даје твоја помајка.

Мехмед је пришао Мари, долустрио да га загрли и пољуби у чело, и узвратио јој загрљајем и пољупцем. Затим је примио Марин дар, додао га Махмуд-паши и рекао:

- Какво ударје желиш, мајко? Реци шта могу да учиним за тебе.

- Желим, сине, да калуђер Никодим буде изабран за епископа који ће стално бити у мојој пратњи.

- Твоју жељу ће још данас испунити патријарх Ге-надије. Ако, мајко, имаш још какву жељу, слободно чини што ти је драго.

- Желим да одем на хаџилук до Христовог гроба, и да потом посетим Цариград.

- Свака ће ти жеља, мајко, бити испуњена - одго-ворио је Мехмед.

Затим је султанова пратња била почашћена јелом и пићем које је Мара донела из Смедерева. Султан се, седећи на шиљтету поред Маре, распитивао о здрав-љу деспота Бурђа.

- Вести које до мене допиру товоре да је твој отац још крепак и доброг здравља.

- Узвишени, мој отац је ушао у осамдесету годи-ну живота, а живот му је био тежак, пун страдања. Повио се под теретом година и брига, али је његова оданост теби остала непромењена.

- Шта ће бити, мајко, када твој отац умре? Твој брат Лазар наклоњенији је Западу него мени.

- Његов положај је врло тежак, сине. Ваше погра-ничне чете често упадају у Србију и пустоше, а ТО са севера чине и Угри.

- Таква су, мајко, и моја обавештења. А ти знаш

[110]

да због тебе желим да Србија буде поштеђена буду-ћих ратних пустошења.

Уздам се, сине мој, да ћеш према моме народу показати своју великодушност, и да ће мој стари отац проживети своје последње дане у миру и спо-којству.

- Уколико то буде зависило од мене, и ова не ти жеља бити испуњена.

У ствари, Мехмед је хтео да Мара што пре крене на хаџилук, па је наредио да јој се припреми величан-ствена пратња.

- Мајко, за недељу дана биће све спремно за твој одлазак до Христовог гроба. На повратку ћу те саче-кати у Цариграду, где ће ти бити указане све почести као првој турској султанији у новој престоници мога царства.

Пошто је отпратио Мару на хаџилук, Мехмед је сматрао да га више ништа не обавезује да остави на миру деспота Бурђа. Прилике у Анадолији и Цариг-раду биле су срећене, у Царству је владао мир. Вој-ска је била добро опремљена, увежбана и увек спремна за ратовање, а султан, који је из свих победа дотада излазио као победилац, мислио је да његова моћ нема граница. А како су и његове освајачке теж-ње биле безграничне, Мехмед Освајач је, не обазиру-ћи се на мировне уговоре, хтео сад да покори све балканске државе.

Прва му је на удару била Србија. Пре него што је покренуо војску, упутио је у Смедерево посланство и писменим захтевом се обратио деспоту Бурђу:

»Земља којом ти владаш не припада теби, већ Ла-заревом сину Стефану, па према томе - мени. Вољан сам да ти оставим некадашњу област твог оца Вука и град Софију. Ако се овом моме захтеву не будеш повиновао, напашћу те и целу Србију, по праву наслеђа, припојити своме царству.«

Турски изасланици протумачили су султанов за-хтев као његову жељу да се хитно уступе Турцима престоница Смедерево и утврђени град Голубац, како би одатле могли нападати Угарску. Изаслани-Г1П1

цима је наређено да послове око уступања ових гра-дова обаве са деспотом Бурђем за двадесет пет дана.

Староме деспоту је било јасно да султан не тражи само део Србије већ целу земљу. Зато је издао наређење заповедницима свих утврђења да се припреме за одбрану. Турско посланство је заварао изговором да мора најпре сазвати Државни савет, који ће усвојити султанов захтев. Затим је власт предао сину Лазару а заповедништво над војском шураку Томи Кантакузину. Са женом Јерином, синовима Гргуром и Стефаном и пратњом прешао је неопажено на своје поседе у Угарској и тамо се настанио. Бекством у Угарску стари деспот је спасао живот, јер је протурска странка припремала његово убиство. То су по преузимању власти открили Лазар и Тома, одмах предузели енергичне мере затворивши све заверенике и отпочевши живу припрему за одбрану престола.

Када није добио одговор од деспота Бурђа ни после месец дана, Мехмед је, не сачекавши повратак својих изасланика, кренуо с великом војском из Дренопоља на Србију. У Србији је срео своје изасланике, који су га обавестили о Бурђевом бекству у Угарску. Они су му донели и вест да је угарска војска прешла Дунав, опљачкала велике делове Србије и појачала своје поседе у Београду и Шапцу. Угри су затим, заједно с деспотовим трупама прикупљеним у Срему, заузели положаје код Смедерева и Островице. Србијом је већ харало 50 000 турских војника и робило српско сеоско становништво.

Као при нападу на Цариград, султан Мехмед II је лично заповедао одабраном војском нападајући Смедерево. На самом положају саливени су далеко-метни топови. Опсада Смедерева, уз стално бомбардовање, трајала је месец дана, а када су на многим местима спољни зидови утврђења били порушени, султан је на челу војске, испред својих војсковођа, повео јаничаре и спахије на јуриш. Браниоци Смедерева, кличући »за крст часни и Србију«, кренули су у сусрет нападачима и после великих губитака на обе стране разбили султанову војску. Мехмед је по том неколико пута тражио да се град преда, обећавајући браниоцима слободу, али му је Лазар одлучно одговорио:

- Ти никада ниједно обећање ниси одржао. Пре-

[112]

кршио си мир закључен с мојим оцем. И браниоцима Островице обећао си слободу ако ти предају већ скопирозорен свој град, па си их све одвео у ропство. Док сам жив ја, или нједан други Србин борац у овом граду, нећемо ти се предати.

Видевши да не може освојити Смедерево, Мехмед II је дигао опсаду и са својом војском вратио се у Софију. На Морави код Крушевца оставио је свог најбољег војсковођу, Фериз-бега, са 32 000 војника, да се супротстави деспоту Бурђу и Јанку Хуњадију, који су кретали са севера. Деспотов напад је ускоро уследио. Фериз-бегова војска је била до ногу потучена и сам бег заробљен и одведен у Смедерево у заточење. За то време, Хуњади је са својом војском жарио и опљачкао у околини Ниша и Пирота, разбио другу турску војску и спалио Видин. После успешног похода и победе над Турцима, Хуњади се од Видина вратио у Београд на зимовник. Ту су га дочекали деспот Бурђа и његов зет Урлих Цељски.

Заповедник једног борбеног српског одељења, храбри ратник Никола Скобаљић, потукао је Турке који су надирали од Враћа, али су га при једном извиђању Турци изненадили, ухватили и набили на колац. Страховита пустошења по Србији у току ових борби довела су до масовног бежања становништва чак до приморских градова. Млетачки провидури су радо прихватили српске доbegлице, давали им земљу и од њих стварали борце за одбрану градова и пристаништа на Јадранском мору.

После неуспеха у нападима на Србију, Мехмед се вратио у своју нову престоницу и почео да се бави двама новим подухватима. Прво је велику пажњу посветио стварању турске флоте, а затим враћању сјаја Цариграду, који је претрпео тешка разарања и изгубио престиж духовног средишта тадашњег света. Многи научници, филозофи, теолози и други ученици који су преживели пад Византије пребегли су, са старим књигама и рукописима, у Млетке, Бенову и Фиренцу. Тамо су били прихваћени на владарским дворовима, постали учитељи и тумачили хеленске филозофије, науке и уметности. Поред празноглавих варалица, међу избеглицама из Византије било је великих зналаца и уметника. Њихова делатност на Западу пробудила је интересовање за духов-

8/1

[113]

не вредности антике и утицала да се брже изађе из мрачног средњег века и уплови у ново раздобље - ренесансу, коју ће обележити процват уметности и развој науке и филозофије.

Мада је међу свим османским султанима Мехмед II имао најшире погледе и био врло образован, он је, занесен освајачким плановима, пренебрегао велико наслеђе византијске културе, покушавајући да од разочараних избеглица са Запада дозна само оно што се односило на политику и војну снагу. Али га је стално нагризала сумња да је нешто најзначајније испустио из својих руку. Да то надокнади, отворио је широм врата Јеврејима, који су на Западу били прогањени. У њима је нашао добре финансијере, трговце и обавештаче.

II

За то време је царица Мара, у пратњи свог љубав-ника, новонаименованог митрополита Никодима, са сјајно опремљеном свитом обилазила света места по Малој Азији. У Јерусалиму се задржала пуних осам месеци, и Христов гроб богато обдарила новцем. Смештена у засебну палату, окружена удобношћу сваке врсте, проводила је време у некаквом верском, али и љубавном заносу.

Митрополит Никодим, далековид и увек о свему добро обавештен, а заврбован од султанове службе, трудио се свим силама да Мара не дозна о Мехмедовом походу на Србију. Он је имао сада два циља у жи-воту: да се преко царице Маре докопа патријаршиј-ског престола у Цариграду, и да подилазећи Турци-ма учини све што може за покорене Грке, поготову за остатке византијске културе, које су избеглице од-носиле на Запад. Да оствари ове своје циљеве, ско вао је подмукао план: да искористи Мехмедову синовљу љубав према Мари, знајући да ће јој султан испунити сваку жељу, и Марину љубав према њему, Никодиму, уверен да му она не може ништа одбити. Осетио је нови митрополит да је сурови завојевач Мехмед везан за Мару нитима осећања понетог из најраније младости и да у њој налази све што је из-губио у рано умрлој мајци. Наслутио је да је то осе-ћање у њему толико јако да га никакав спољни дога-

[114]

ђај неће моћи да потисне. У исто време, знао је да је Мара у власти неутољиве жудње за њим, па је то под-јаривао вештином искусног љубавника.

Сваке вечери односио јује у амам да заједно ужи-вају у млакој намирисаној води љубећи се и милују-ћи. Потом би је понео у њену ложницу, спуштао на свилом застрту постељу, упијао се страсно у њене појудне усне. Она му је узвраћала загрљаје и пољуп-це и миловала његово мишићаво снажно тело, док се нека слатка дрхтавица разливала њеним телом као поплава, и у свести остајала само неугасива жеља да то вечно траје. А кад би се најзад обоје смирили, ос-тајали су дуго загрљени у постељи, без речи и покре-та. Тек пошто се одморе, Никодим би се усправио, налактио и рекао:

- Ноћас си била чудесно нова и несавладива.

- За све што сада доживљавам, за сву срећу коју сам упознала с тобом, захваљујем Свевишњем. Мада знам да је ово што ми чинимо грех.

Никодим би јој тада говорио о лепоти и значају љубави и пролазности свега осталог. Подсећао је да је сам Исус Христ речима »Идите и множите се« оза-конио овакву везу између жене и мушкарца. Али је Мара била упорна:

- Свети оци су то доцније прогласили грехом.

- Свети оци су били и остали само себични и су-јетни људи. У потаји су живели као разблудници. Ми чинимо оно што нам је природа наменила, и у томе нема ничег грешног - одговарао јој је Никодим.

- Љубљени, желела бих да наша љубав никада не престане.

- То ће зависити само од тебе. Ако се настаниш у своме двору у Жежеву, моћи ћеш да ме задржиш као свог исповедника.

- Реци шта желиш. Испунићу ти сваку жељу уз помоћ јвог посинка султана.

- Узвишена, ти добро знаш да не желим ништа од земаљских блага. Желим само да останем уз тебе као одани роб. Али као Божји представник на земљи же-лео бих да учиним нешто за спас Христове вере и те-ковина грчке културе, јер оне невидљивим путевима одлазе на Запад. Знам да су читаве библиотеке пре-несене лађама из Цариграда у Венецију, Бенову и Фиренцу. Бојим се да иста судбина не задеси ускоро културне тековине у Србији.

[115]

ч

- Мислиш ли тиме да кажеш да Мехмед неће по-штедети мога оца?

- Мислим, узвишена. Србија је сто година била бедем о који се ломила најезда ислама. Деспотовина му је последњи бастион на путу. Ма колико да је ве-ликодушан према теби, Мехмед неће имати ни трун-ке милости према твојем оцу и Србији.

- Значи ли то да се морамо унапред помирити с пропашћу Србије?

- Да, узвишена. Мудрост налаже њеним управља-чима да је поштеде Освајачева беса и разарања. Али не верујем да ће они поступити мудро. Срби су храбр-ни и тврдоглави људи. Мало је требало да под Милу-тином и Душаном завладају Византијом, и да се то десило било би велике користи за Србе, још више за Грке.

Сачувале би се хиљадугодишње тековине Ви-зантије.

Таквим и сличним разговорима Никодим је стал-но припремао Мару да од свог двора у Жежеву напра-ви центар посрнулог хришћанства на истоку. Видео је одмах да је патријарх Генедије само играчка у ру-кама султана Мехмеда, који је многе цркве у Цари-граду претворно у цамије, а ља многих других скинуо олово да покрије свој нови дворца.

Док је Мара ходочастила, Србија се налазила у очајном стању. Многа места и села била су опустела. Око 50 000 њених становника Турци су одвели као робље и населили их у околини Цариграда. Многи људи видели су једини спас у бекству према Јадран-ском мору, или су гурали преко Босне до Лике и Кр-баве, где су их хрватски племићи једва дочекали да им буду одбрана и заштита њихових поседа и замко-ва. Тако је почело велико померање српског народа с југа и истока према северу и западу.

Деспот Бурђ, остарео, сморен ратовима и гра-гичном судбином своје породице, налазио је још сна-ге да остатак своје разорене државе некако консоли-дује и припреми за идуће борбе, које су биле неми-новне. Чак и велик део племства, поготову нижег, први пут је увидео да је судбински везан за народ, па је почео да му се приближава ради заједничке од-бране од турских хорди, које су угрожавале цело

[116]

»одручје Србије, продирале у Босну и Херцеговину, М све до Далмације и Хрватске.

У таквој тешкој ситуацији на подручју Србије, од сељака и нижег племства образовале су се хајдучке чете, које су из шума нападале турске гарнизоне у пограничном појасу, или сачекивале турске акинци-је из заседа, уништавале их, односиле плен у храни, одећи, новцу и оружју у своја хајдучка склоништа. Тако је изван доаташњих насеља, далеко од путева, у неприступачним херцеговачким и србијанским планинама, све од Тимока до Таре, никао ред нових насеља, у којима су се на равноправној основи из-мешали сељаци и нижи племићи, калуђери и попови. То су били жилави бранитељи Србије. Стари деспот, велможе и високо свештенство нису их могли потчи-нити себи, али су у случају турске најезде могли ра-чунати на велику снагу тих хајдучких чета и борбе-них племена настањених по забитим планинским местима и у мору шума. Бурђу је остајало да што боље припреми одбрану Смедерева, а Хуњадијев план је био да идући пут пусти Турке до Београда, да их ту измучи дугом опсадом и потуче.

Али Мехмеда II Освајача ништа није могло да ус-пава, ни победа ни пораз. Будним ОКОМ је преко сво-јих ухода пратио све припреме у Угарској и Деспото-вини. Зато се и султан преко зиме припремао за рат, реорганизовао војску, повећавао број корпуса и оп-ремао своје ратнике новим оружјем. Стотине најпоз-натијих ливаца, доведених са Запада, добро плаће-них и готово мажених, неуморно су током целе зиме изливали лаке и средње топове, и припремали мате-ријал за далекометне, које ће излити на бојишту. Када се у околини Цариграда и Једрена окупила у пролеће велика војска, која је бројала до 150 000 до-бро опремљених, дисциплинованих и увежбаних ратника, Мехмед II је кренуо у нови поход. Припре-мио је и речну флотилу, као што је то учинио и при-ликом опсаде Цариграда. Тако је, истовремено с копненом војском, Дунавом запловило две стотине лаких речних бродова и шездесет барки према Сме-дереву и Београду. У Крушевцу је, по султановом на-ређењу, подигнута за кратко време велика тополив-ница, где су вешти ливци израђивали мерзере.

Поткрај месеца јуна, Освајач је с великом војском продро у Србију с југа. Намерно је упао у време кад

[117]

дозревају жита, да би своје противнике лишио хране уколико се рат не заврши пре зиме. Султан је скоро несметано пројурио кроз Србију од Крушевца до Београда. У саставу своје војске имао је сад велик број странаца који су већ раније руковали топовима, нападним меховима, катапултима за избацивање за-пљивих материја - свим оружјем опробаним на За-паду. Ти западњаци у Мехмедовој служби били су уг-лавном Италијани, Немци и Угри. Сви су се они ста-вили у службу нападачу хришћанства да би се обо-гатили, јер их је судан издашно награђивао. Да ос-воји Београд, који је представљао главна врата за упад у средњу Европу, Мехмед није жалио новаца, јер је био уверен да ће, ако му пође за руком, лакше савладати остатке Србије, освојити Босну, Угарску, Далмацију, а потом кренути на Италију, у Венецију и Рим, где ће на Капитолу сести на престо цезара.

Кад је угарски краљ Ладислав дознао с каквом је силом Мехмед II Освајач кренуо на Београд и Србију, побегао је ноћу из Будима у Беч. Али ни угарски ве-ликаши нису били спремни да се изложе опасности, па су похитали да се прикључе трупама Јанка Хуња-дија тек кад су чули грмљавину топова над Београ-дом. Сад су поново све наде и очи биле упрте у ста-рог ратника, иако су сви веровали да ће предност коју је Мехмед постигао у ратној техници, људској сили и тиме што је већ запосео положаје око Београ-да одлучити о победнику.

Хуњадијеву војску од око 60 000 људи чинили су сеоска и градска сиротиња, која није имала шта да изгуби, монаси просјаци, и православни и католици, нижи свештеници, чобани, пустињаци, студенти и пустолови сваке врсте. Већина је од оружја имала само мач, понеко батину или праћку, али је ова чуд-на гомила била распаљена одушевљењем да се бори за хришћанство. Тим људима, махом невичним рато-вању, који су као крсташи дошли са разних страна, није сметало што су различит14х народности и вере. Сви су они слушали ватрене проповеди великог фа-натика Јована Капистрана, који је с фрањевцима и православним монасима свакодневно распаљивао борбено расположење крсташа молитвама, говори-ма и истицањем заставе с ликом

распетог Христа. У очима ове борбене гомиле Јанко Хуњади је био оли-чење смелости и јунаштва.

[118]

Кад се Хуњади с ТОМ војском примакао Дунаву, видео је да је Мехмед већ опсео Београд и почео да га бомбардује. Неколико стотина топовских ждрела засипало је београдску тврђаву даноноћно, док је турска коњица несметано пустошила околину оп-седнутог града.

Турска флотила је овладава Савом и Дунавом, њени бродови, повезани ланцима, затворили су са водене стране прилазе тврђави. Да би се помогло упола разрушеној тврђави, морало се пробити до турских бродова на Дунаву. Хуњади је ради тога окупио код Сланкамена малу флотилу од четрдесет чамаца и једног већег брода. Посаду су чинили храбри и искусни шајкаши, који су живели и борили се на Дунаву, и познавали га као себе саме. Пошто је Капистран прочитао молитву и у сваки бродић ушао по један калуђер да бодри посаду, мала хришћанска флота спустила се ноћу између 13. и 14. јула низ Дунав, под Земун, до турских бродова у бојном поретку. Удар је изведен с леђа, изненада и-силовито. Шај-каши су успели да прекину ланце који су везивали турске бродове и разбију њихов поредак. Три турске галије послате су на дно са свом посадом а четири највећа брода заробљена. Остали бродови, оштећени, натоварени мртвима и рањенима, спасли су се бекством низ Дунав. Бојећи се да и те лађе не падну крсташима у руке, Мехмед је наредио да се запале. Ова победа је одлучила даљи ток рата и судбину Београда. Искористивши победу и пометњу код Турака, Хуњади је са својим борцима ушао у београдску тврђаву. Упола срушени бедеми оправљени су на брзу руку, и по њима размештени топови који су се затекли у граду и они које је Хуњади довукао.

III

Искусни војсковођа Хуњади знао је да тек наилазе тешке борбе и пресудан обрачун. Чинио је све што је могао да одбрану припреми што брже. На коначан обрачун се није морало дуго чекати, јер су у турском табору вршене припреме за општи јуриш на Београд.

Пошто су ископани лагуни и миниране тврђавске куле, султан је дао знак да почне јуриш све војске на [119]

тврђаву. На челу једног јуришног одреда налазио се румелијски беглербег Караца, султанов миљеник и главни заповедник војске. Борба је трајала од поноћи до зоре. Јуриши јаничара су се ређали један за другим, а крсташа су их дочекивали и одбијали. Видевши да не може извршити заповест свога господара, Караца-бег је узео барјак с полумесецом у руке, стао у прве редове јаничара и викнуо:

- Напред, соколови, за славу падишаха и у име Пророка, нападнимо и уништимо ђауре!

Али тек што је закорачио погодило га је топовско ђуле и разнело у комаде. Јаничаре његова погибија није збунила, већ их је још више распалила. Они су у густим редовима јурнули на мост, на неколико места успели да се успну на бедеме и у убиственом клању продру у тврђаву. Али ова фанатична маса нападача није слутила да је њихов продор у град унапред припремљена варка старог ратника Хуњадија. Док су трајале борбе на мосту, он је разместио по кућама и скровитим местима у граду своје најбоље војнике и заповедио им да Турке, чим продру у град и почну да пале и пљачкају, нападну са свих страна, поготову с леђа, и униште их. Тако се и збило. Чим су гомиле јаничара продрле у град, браниоци су затворили брешу и свом снагом се са свих страна бацили на Турке. Неколико хиљада јаничара било је зачас поклано.

Али то није омело Мехмеда Освајача. Он је своју навалну војску већ био превео у опкопе испод бедема, не претпостављајући да га ту чека још теже изненађење. У току припрема за одбрану града, Јован Капистран је смислио ујасно одбрамбено средство: наложио је да се све шибље и суво грање које се могло наћи у граду веже у снопове и натопа сумпором и катраном. У часу када је Мехмед II повео војску на јуриш да освоји бедеме, крсташа су запалили снопове и бацили их на Турке у опкопима. Турски војници у опкопима и они који су већ почели да се успињу уз бедеме одједном су се нашли у живом огњу. Нападачи су постајали живе буктиње, а крсташки топови су истовремено бљували катран у збуњене турске редове изван јуриша. Разбуктали пламенови захватили су чак и резерву, која је чекала да се прелије у други јуриш, а запаљени очајници јурнули су у позадину и унели такву пометњу у сву турску војску да су војни-

[120]

ци, газећи једни друге, тражили спас у бекству, уз гласну кукњаву и очајничке крике.

Мада је Хуњади, који је ову пометњу посматрао с бедема, видео обрт ратне среће, није се усуђивао да стави све на коцку. Тада је Јован Капистран, у делиријуму радости и верском заносу, повео на јуриш гомили од 1000 крсташа и зачас заузео положај на коме су били постављени турски опсадни топови. Онда је и Хуњади издао заповест за општи јуриш својих бораца. Турци су били толико збуњени да нису ни помишљали на пружање отпора. Један за другим, турски положаји падали су крсташима у руке, а кад је заузета и трећа линија, крсташа су јурнули на утврђени султанов логор, који је био сав у опкопима и хоповским редутима. Изненађен и разјарен, султан Мехмед се бацио у прве редове одбране. Јурио је свуда где је логор био угрожен и одбијао навалу крсташа, али га је у тој очајничкој борби погодила стрела у десну ногу.

Бла-годарећи ноћи и заморености крсташа, султан је ус-пео да се одржи у свом логору, али није сачекао иду-ћи дан, већ је наредио да се његова војска повуче. Том приликом је жестоко изгрдио заповедника јани-чара Хасан-агу, кога је султанов прекор дубоко дир-нуо, па се, у очајању, бацио при повлачењу на кр-сташе. Али није имао среће. За трен ока био је посе-чен и од јаничара његовог одреда мало који је уте-као. Овај пут се и сам Мехмед толико помео да није умео да искористи приспели одред своје коњице, која је чекала са 6 000 свежих, одморних ратника да уђе у битку. Наредио је опште повлачење, о-ставивши победницима целокупну рагну опрему и велике залихе хране. Све је то пало у руке крсташа као ратни плен. По проценн крсташа, Мехмед је у том боју изгу-био око 24 000 својих елитних бораца, а велик број мањих одреда настрадао је при повлачењу. Српске хајдучке чете пресретале су их, нападале и убијале до последњег Турчина. Повлачећи се према Софији, султан је, у наступу беса и озлојеђености, наредио да се погубе сви које је сматрао кривима за пораз.

Вест о сјајној победи бранилаца Београда изазва-
[121]

ла је велику радост и одушевљење широм Европе. У Риму се био раширио глас да је и Цариград ослобо-ђен а Турци протерани у Азију. Италијански градови Венеција и Бенова свечано су прославили Хуњадије-ву победу тродневним карневалом. У Бечу и Будиму веровали су да им ова победа доноси дуже раздобље мира и спокојства. Али нигде та победа није дочека-на са више наде и одушевљења него у Србији. У свим крајевима Деспотовине устали су народ и ниже племство, уништавали или прогонили турске посаде. Међутим, стари деспот Бурађ је најреалније про-ценио догађај код Београда. Знајући колика је и как-ва турска сила, и да пораз под Београдом неће од-вратити Мехмеда II од његових освајачких намера, он је одмах, уз посредовање своје кћери Маре, упу-тио свога посланика, челника Бурђа Големовића, да изрази султану деспотову оданост и поведе прегово-ре о миру. Преговори су се одуговлачили, и стари деспот Бурађ, на измаку живота, није дочекао да се окончају: умро је 24. децембра 1456. године. Султан Мехмед II је после деспотове смрти за-кључио уговор с новим деспотом, Бурђевим најмла-ђим сином Лазарем, по коме је Србија имала да пла-ћа харач од 20 000 златника. Тако повољан споразум остварен је уз посредовање царице Маре и моћне браће Анђеловића - деспотовог великог челника Ми-хаила и великог везира Махмуд-паше.

IV

Када су сви на Западу мислили да је после тур-ског пораза под Београдом наступио преокрет у ко-рист хришћанског света, неколико изненадних дога-ђаја окренули су све наопако.

Највећег турског противника, прослављеног вој-сковођу Јанка Хуњадија, и фанатичног борца Јована Капистрана покосила је куга, а после неколико не-деља за њима је отишао и деспот Бурађ Бранковић. Заповедништво над Хуњадијевим трупима насле-дио је његов син Ладислав. Почетком зиме, у Бео-град је дошао угарски краљ Ладислав, у пратњи Ул-риха Цељског, зета деспота Бурђа. По уласку краља и грофа, Ладислав Хуњади је одмах подигао мост не дозволивши њиховим трупима да уђу у град. Затим

[122]

је Улрих Цељски, краљев ујак, био мучки убијен. Краљ Ладислав, велики мајстор у претварању, од тог убиства није правио питање. Чак га је, у четири ока с младим Хуњадијем, одобрио:

- Мој ујак је свугде пањкао твога храброг оца. Уз то, сигуран сам, радио је и на томе да се угарски пре-сто преда немачком цару Фридриху III. То ти је још више могло дати за право да смакнеш издајника, ма-кар што ми је био ујак.

Тако је рекао, али није тако и мислио. Да би о-светио ујака, угарски крал, је, чим му се указала при-лика, бацио у будимску тврђаву оба сина Јанка Ху-њадија. Затим је јавно погубио старијега, Ладислава, а млађег, Матију, задржао у заточењу. После тога, заказао је Сабор сталежа у Прагу за 22. јануар 1458. године, али је и овде судбина уплела своје прсте. Краљ Ладислав је изненада умро, а на угарски пре-сто је неочекивано дошао шеснаестогодишњи Ма-гаја Хуњади, назван Матија Корвин. Тај догађај је имао пресудан утицај на развој прилика у југоисточној Ев-ропи, као што је смрт деспота Бурђа имала утицај на развој прилика у Србији.

После смрти Улриха Цељског и Бурђа Бранкови-ћа, притајена неслога међу деспотовом децом букну-ла је пуним жаром. Док је била жива, деспотица Је-рина је као мајка обуздавала ту неслогу, али када је "• Јерина умрла на Руднику, још исте ноћи, не сахрани-вши мајку, побегао је слепи Гргур и ујак му Тома Кантакузин царици Мари, на њено добро у Жејеву. Уз деспота Лазара у Смедереву остао је други брат, слепи Стефан. Угрима није било по вољи што је дес-пот Лазар закључио мир са султаном, па је заповед-ник београдске тврђаве Михаило Силађи са својом војском упадао у Деспотовину и опустошио читаве крајеве.

Тако је 1457. година, после Мехмедовог пораза код Београда, уместо у окупљању и припремама за нови рат против Турака, сва протекла у међусобним свађама и борбама. Ускоро ће се видети да ништа није радило у

султанову корист као те свађе у време затишја. Далековид и одлучан да настави освајања, Мехмед II је прво прибегао лукавству да обмане своје противнике. Док се широм пространог му царства потајно припремала и увежбавала нова велика војска, ковало оружје и градила морнарица, султан је [123]

проводио дане у забавама и свечаностима. Да би потпуно успавао своје противнике на Западу, 17. марта 1457. године разаслао је на све стране Европе своје гласнике, обавештавајући владајуће дворе да ће приредити велике свечаности приликом обрезавања својих синова, принчева Бајазита и Мустафе. Чак је преко свога роба Карахасана упутио млетачком дужду писмени позив да присуствује свечаностима. »Велики господар и велики емир султан Мехмед--бег, многиоштованом, најславнијем, најплеменитијем, најмудријем, најсилнијем, сваке части, сваке славе достојном, најплеменитијем нашем изнад свега вољеном и поштованом оцу, дужду славне Сињорије венецијанске. Нека твоја милост, заједно са твојим свештеницима прими одговарајуће прикладан поздрав од моје висости. Обзнањујем и оглашавам твојој висости, да с Божјом помоћи предузимам обрезавање својих синова, уз мир и пријатељство које ја одржавам са твојом милости. Пошто сам преко свога садашњег роба обавештен да твоја милост према мени гаји исту наклоност, шаљем роба Карахасана да твоју милост позове на нашу свечаност, која ће се одржати, у складу с нашим обичајем, 17. дана месеца марта 1457. године.«

Мехмед ни најмање није сумњао да ће дужд Француско-Фоскари хтети да дође на ову свечаност. Знао је да ће се лукави Млечанин изговорити болешћу или хитним државним пословима, али и да ће из позива извући закључак да султан не припрема никакав ратни поход.

Сличне позиве султан је упутио свим емирима у Малој Азији, јер је хтео да и тамо заваре своје противнике. Тако је тракијско пролеће протекло у сталним забавама и слављу. Њима је присуствовала и царица Мара. Али то султану није сметало да често одлази у Стамбол, како је назван Цариград, да би надгледао довршавање своје палате и уређивање нове престолице.

Два пута је тога лета Мехмед са собом водио Мару у Стамбол, користећи се приликом да што дуже разговара с њеним пратиоцем, митрополитом

[124]

Никодимом, од кога је много сазнао о католичанству и приликама на Западу. Једном му је Никодим рекао: - Недокучиви у моћи, дозволи мени, служи Богу, да ти кажем истину о снази и упорности католичанства. Твојом моћи је скршено православље и заувек потчињена ти Византија. Твој престо постављен је на рушевинама престола цара Константина. Уништењем Византије уништена је најупорнија сила која је давала отпор Западу.

- Ја сам то схватио, и обновио Патријаршију.

- Али си је лишио сваке моћи. Турској Империји, којој ти удараш чврсте темеље, потребно је снажно православље, које би ти било савезник при освајању Запада.

- Реци слободно и отворено шта мислиш да треба урадити.

- Свемоћни и недостижни, дај могућност Грцима и Србима да ти преко православља постану савезници. Ето, твој највећи град на Балкану остао је без иједне цркве. Узвишена царица би била вољна да уз твоју помоћ постане заштитник неке богомоље у Софрулу.

- Мајко, учинићу све што ти желиш. Излазећи у сусрет Мари и испуњавајући њене жеље, султан Мехмед је знао да тиме јача протурску странку у оронолој Деспотовини, коју је сада водио колебљиви деспот Лазар. У љубазности према Мари султан је ишао толико далеко да је негдашњем највећем турском непријатељу у Србији, царичином ујаку Томи Кантакузину, даровао посед у близини Солуна, који је годишње доносио преко 1 000 дуката. Схватио је оно што раније није хтео да види: да је неутралност Срба од великог значаја за његова даља освајања. Поготову што је Смедерево, уз Београд, значило много за Запад, и још више за њега.

V

Док је Мехмед II, на запрепашћење Европе, освајао по Средоземљу трговачке колоније Млетака, Фиренце и Беневе, а његове војсковође водиле упорне борбе са Скандербегом око Албаније, Деспотовину је нагримала унутрашња неслога, нарочито када се после смрти деспота Лазара, иза кога је остала само

[125]

кћи јединица, поставило питање наследника. Угарска струја желела је да Србију стави под заштиту Римске курије, у ствари, да је прикључи Угарској. Томе су се упорно противиле српске велможе, које је предводио Михаило Анђеловић, брат великог везира Махмуд-паше. Савезнике су нашли у присталицама грофа Целског, који је сматрао да му Србија припада као мираз његове мајке Катарине. За протурску странку радиле су и присталице царице Маре, која је била фанатичан противник католичанства. Она је, уз пристанак свога заштитника, султана Мехмеда, и према замисли свога љубавника, митрополита Никодема, успела да

уједини све противнике проугарске странке. На Сабору велможа одлучено је да Деспо-товином управља намесништво, које су сачињавали деспотица Јелена, њен девер Стефан и велики чел-ник Михаило Анђеловић. Али због трвења двеју странака, у земљи више није било реда, па је протурска странка, по савету митрополита Никодима и неколико калуђера, које је Мара упутила у Смедерево, успела да грађани Смедерева признају за деспота Михаи-ла Анђеловића.

Међутим, присталице деспотице Јелене, коју је подржао девер Стефан, намамиле су Михаила у тврђаву, оковале га и бациле у тамницу. Његово имање су потом запленили а њега као заробљеника послали Угрима у Будим. Затим је Деспотовином владао сле-пи Стефан са својом властољубивом снахом.

Ови догађаји у Србији изазвали су оправдане сум-ње у Цариграду. Султан Мехмед II поверио је великом везиру Махмуд-паши да среди прилике у Деспо-товини. Озлојеђен, Махмуд-паша је стигао с великом војском у Крушевац, и одмах освојио утврђени ма-настир Ресаву на истоименој реци. Град Вишесав у теснацу Дунава предао му се без борбе. Затим је ко-начно пало утврђење Жрнов на Авали. Одатле је ве-зирова војска узнемирала Београд, а сам везир се трудио да некако среди српске односе са султаном. У томе су посредовали и дубровачки поклицари који су му се обраћали за помоћ. Дубровчани су желели да поновом успоставе прекинуте односе с Турским Царством, а Махмуд-паша их је слао Мари и слепом Гргуру, с намером да царица посредујући код свога посинка за Дубровчане учини нешто и за Србе.

Мада је био озлојеђен, Махмуд-паша није кретао

[126]

»ојску на Смедерево. Надао се да ће Мара наћи начин да бар привремено сачува Деспотовину. Међу-гим, главни разлог што је отезао да крене на Смедерево била је његова нада да му је брат у Будиму још у животу, па је хтео да најпре њега ослободи. Зато је пребацио знатан део својих снага у Срем, опљачкао га и спалио Митровицу. На њега је пошао Матија Корвин са угарском војском, и ту у Срему разбио Турке. Затим се пребацио преко Дунава, ушао у Београд и затворио свога ујака Михаила Силађија, заповедника тврђаве, под изговором да је с Турцима ковао заверу о предаји Београда.

У јануару 1459. године, на Државном сабору у Се-гедину, донета је одлука да се Српска Деспотовина преда Стјепану Томашевићу, сину босанског краља Стјепана Томаша, који се оженио јединицом деспота Лазара. Тако су Босна и бедни остаци Србије призна-ли за свога покровитеља угарског краља Матију Корвина. Неколико недеља после припајања Србије Босни, састао се Мехмед Освајач са својом помајком, царицом Маром, у њеној резиденцији у Жежеву, у којој се било окупило стотинак српских и грчких удовица и девојака из високог племства. Мару су већ у целом свету звали »господарицом месијанских племкиња«. У ствари, њен двор је важио као прибежиште за све несрећне властелинске жене. Ту је после прогонства дошла и њена сестра Катарина.

Султан Мехмед је том приликом потврдио Мари куповину цркве Свете Софије у Солуну. На свечаном ручку, који је у Мехмедову част приредила царица Мара, молитву је појало стотину младих монахиња племкиња. То је изненадило и одушевило султана.

- Мајко - упитао је Мару - зар није штета да ово-лико лепих младих жена пропадне без удаје?

- Ове девојке су одрасле у великом добру и добро васпитане. Српско и грчко племство је уништено, сине мој. Женике какве бих њима желела тешко је наћи. Али кад за неку од њих искрсне прилика, ја је удајем.

- Ја ћу ти, мајко, поклонити хиљаду петсто дука-та за њихов мираз, како би се сироте племкиње мог-ле удати лакше.

- Хвала ти, сине - одговорила је Мара, очекујући да с.ултан помене било шта о Србији, јер јој је хаотич-

[1271]

но стање у Деспотовини говорило да ће се Мехмед лично позабавити тиме.

Међутим, као и у ранијим приликама, Мехмед ни овог пута није хтео да открије помајци своје намере према Србији. Најљубазније се опростио са царицом Маром и кренуо војску у Софију.

Како су у Будиму с великом пажњом пратили султанова кретања и намере, већ у марту су сви били начисто да ће Мехмед напасти Србију а потом Угар-ску. План Матије Корвина о уједињењу Србије и Војне под управом Стјепана Томашевића, који је о ус-крсној недељи преузео власт у Смедерево, пошто је пре тога једва умакао Турцима из Бовца, није обећа-вао никакав успех. Чим је Стјепан Томашевић узео власт, слепог Стефана, дотадашњег деспота, проте-рала је његова лична пратња. Он је из Смедерева отишао сестри Катарини, а одатле, несигуран за свој живот, побегао у Албанију Скендер-бегу.

Долазак Стјепана Томашевића на деспотски пре-сто у Србији султан Мехмед II сматрао је повредом турских права, јер је Деспотовина била вазална тур-ска држава. Уз то, султан је био огорчен што је у зе-мљи коју је већ сматрао својом владара поставио угарски краљ. Зато је кренуо војску на Србију. Нео-метан, прошао је с великом војском и стигао под Смедерево, у коме нико није ни помишљао да пружи отпор. Кад се турска војска појавила у пољу под гра-дом, најугледнији грађани отворили су капије на твр-ђави, пошли

султану у сусрст и предали му кључеве од града. Збило се ТО у среду 20. јуна 1459. године.

Пад Смедерева изазвао је на Западу страхан ути-сак, јер је Смедерево називано »жапијом Рације«. Папа Пије II и краљ Матија окривљавали су Босанце за тако брзу предају Смедерева. Зато су сва деспотова добра у Угарској заплена. Једино је деспотици Јелени, удовници деспота Лазара Бранковића, дозвољено да се, са својим драгоценостима и новцем, повуче у Дубров-ник, а нешто доцније је са својом кћери отишла у Ита-лију.

Трагичну судбину средњовековне Србије није мо-гао да преживи најстарији Бурђев син Гргур, није мо-гао да се смири чак ни код своје сестре Маре.

- Пад Смедерева је, сестро - рекао је слепи Гргур -
[128]

што и дан кад сам изгубио очни вид.

- И мој мир је, брате, само привидан, мада сам на-учила да се мирим са свиме што долази.

- Наша је породица, сестро моја драга, била кобна по Србију, јер нам је дед Вук преживео на Косову и по-сле Лазареве смрти једини хтео да се бори докраја с Турцима. У оно време кад је све могло да се окрене у корист Србије, кнегињи Милици, велможама и ујаку Стефану прече је било да сачувају престо него да се боре против неверника. Наш отац је цео живот провео у борби за веру и Србију. И ти си за Србију жртвована. Мени су за Србију очи узели неверници. Остали су ми још само јади и слепо слушање како Турци одводе наш народ у ропство. То више не могу да издржим. Зато сам решио да бедан остатак живота докрајчим као монах у Светој Гори, где не допиру јауци и страда-ња.

- Можда ћеш, брате, у Хиландару наћи спокој. Даћу ти пратњу и опремити даровима и новцем за ма-настир, а игуман Теодосије умеће да те крепи утехом и молитвом.

Немир и бол због трагичних потреса и пропасти Ср-бије није могао Гргур да утажи ни у Светој Гори.

По-вучен у испосничку пећину, умро је једне ноћи.

Тих дана је царица Мара доживела још један удар. Приликом појаве куге у Солуну, митрополит Никодим изненада се разболео и за неколико дана умро. Жеља царичина да се митрополит сахрани свечано, и да том чину и сама присуствује, запрепастила је све на њеном двору у Жежеву, а исто тако и Саид-бега, заповедника Солуна. Не смејући да се супротстави царичиној жељи, Саид-бег је потајно издао наредбу да сахрани присуствује само најужи круг митрополитових прија-теља и свештеници. Ковчег с Никодимовим телом че-као је два дана у солунској цркви Свете Софије на Ма-рин долазак из Жежева. При уласку у Солун, царицу МаРУ је свечано поздравио Саид-бег, дубоко јој се по-клонио и рекао:

- Узвишена царице, морам те упозорити да је ми-трополит умро од куге. Присутством његовој сахрани ТВОја узвишеност се излаже великој опасности. Зато желим да скинем са себе сву одговорност пред па-
9/1

[129]

дишахом, мада сам спреман да извршим свако твоје наређење.

- Племенити Саид-беже, ако ми се деси било каква несрећа, присутни ће обавестити мога посинка да си ти урадио све што закон предвиђа. Зато сва одговор-ност, у том случају, пада на мене.

Затим се царица окренула трима својим пратиља-ма, међу којима је била млада Гркиња Ирина, седам-наестогодишња лепотица, коју је Мара откупила још као девојчицу кад је једном приликом обишла трг роб-ља у Солуну. Девојчица је расла и васпитавала се на Марином двору и у њеном крилу. Ирину је Мара воле-ла као да јој је рођена кћи. Мада је сад била скрхана бо-лом због изненадног губитка љубљеног Никодима, ца-рица није хтела да своју усвојеницу и њене друге изло-жи опасности.

- Сахрани ћемо присуствовати само ја, игуман Се-рафим и три сестре калуђерице из девојачког брат-ства, и то оне које су прешле педесет година.

VI

Глас да ни куга неће царицу Мару разнео се убрзо градом Солуном и свом околином. Скрхана болом али навикнута да се мири са судбином, Мара се припрема-ла за повратак у Жежево. После погребља, она се издво-јила од своје пратње, свукла са себе одећу и спалила је, а затим се окупала у амаму. Није допустила ни својој неговатељици Стани, старој монахињи, да јој помогне при облачењу.

По доласку у Жежево, одмах је отишла у испоснич-ку ћелију, где се затворила да у посту и молитви про-живи четрдесет дана, да не би кугом, уколико се заразила, угрозила остале. У ствари, Мара је хтела да у самоћи ожали свог милосника, јер јој се чинило да ће јој после Никодимове смрти остатак живота бити пуст и сувишан. Повученау испосничку ћелију, онаје ожи-вела драге успомене на Никодима, своју велику љубав и страст, знајући да се часови које је провела с њим ни-када више неће поновити.

:

Четрдесет дана провела је Мара у ћелији у посту и молитви, читајући свете књиге и размишљајући о сво-јој

судбини. То су били дани тешких сумњи, у којима је видела себе као проклето створење, коме је Бог до-
[130]

судио да надживи све миле и драге, да види својим очима пропаст Србије и коначно гашење породице Бранковић. Међутим, вера у Бога и нека душевна сна-га помогле су јој да преброди и ову кризу и да се, о-крепљена, врати у живот. Ту чудесну снагу имају једи-но жене које је, као Мару, бурна као море судбина ба-цала у вртлоге животног беса, и сваки пут их избаци-вала на обалу да тамо, кад се бесови стншају за часак, среде своје мисли и осећања и да се, прибрале, опет упусте у животну борбу с још већом силином. Одболевши Никодима, царица Мара се вратила својим многобројним пословима, које је себи већ годи-нама наметала. Наиме, она је сама водила рачуна о приходима са својих добара, а исто тако и о расходи-ма, који су били многоструки: расходи за издржавање њеног двора, за издржавање сиротиње, одржавање веза с Дубровником, Млецима и Беновом, прилози цр-квама и манастирима, разна добротинства. Имала је добро организовану службу обавештача, посредовала код свог посинка при склапању трговачких уговора, нарочито с Дубровником. К њој су редовно навраћали изасланици западних земаља који су ишли султану, да се обавесте о приликама и посаветују о питањима због којих су одлазили у Цариград. Исто тако, долазили су к њој и Мехмедови саветници кад је требало разматра-ти питања православне цркве и обавезе које су страни дворови имали према Српској Деспотовини.

Мехмед II је, сматрајући себе наследником српских владара, тврдио да је по смрти деспота Стефана Лаза-ревића, који није имао потомака, право наслеђа остало Бајазитовим потомцима, по Оливери, Бајазитовој жени. Али то пред Маром није никада помињао, и ос-тајао јој је постојано наклоњен. Обављајући многе послове уз помоћ султанову, ца-рица Мара је била све уверенија да су њена улога и ути-цај на неукротивог Освајача користш за цео свет. Осим за свога посинка, била је осећањима везана и за Махмуд-пашу, који је, као велики везир и султанов за-меник, био, уз Мехмеда, једина личност у Царству од највећег угледа и утицаја на све токове живота и поли-тике.

Та два моћна човека нису никада пропустила при-лику, ако су се с војском кретали према западу, да сврате у Жежево, на виђење и разговор с царицом. Мах-муд јој је доносио на дар иконе, свете утвари, књиге и
[131]

своје песме. Она га је, нарочито откад је умро Нико-дим, дочекивала с узбуђењем, надајући се да ће он у разговору поменути негдашњу њихову љубав, иако ништа више није очекивала, јер је била свесна да је много остарела, упркос томе што јој се понекад чини-ло да се незнатно променила.

Чим би дошао гласник да је обавести о посети сул-тана и великог везира, почињала је да се спрема, обла-чила најскупоценије хаљине, украшавала накитом, а неговатељица Стана мучила је муку да је очешља и ру-жиним уљем истре боре око очију, уста и по врату. Иако је већ била зашла у шездесету годину, у таквим тренуцима понашала се и осећала као средовечна жена. Приликом сваке посете, било султанове, вели-ког везира, или обојице, царица Мара је узимала у сво-ју свиту по две најлепше своје штићенице, Откако је Ирина одрасла, увек је била једна од првих њених пра-тиља.

Кад је једном приликом Мехмед II полазио с вој-ском на Албанију, известио је царицу Мару да ће се у Жежеву задржати неколико дана, да се ту одмори и са-чека своје анадолске трупе. Мара се много обрадовала тој вести, јер су се код ње тад налазили дубровачки по-клицари, који су хтели да осујете склапање трговин-ског уговора између Венеције и Турске. Наиме, мле-тачка Сињорија, изтубивши многобројне трговачке колоније на подручју Средоземља, хтела је по сваку цену да допрема своју робу на Балкан копненим путем из Сплита и Задра. Опет, Дубровчани су желели да је у томе спрече, такође по сваку цену, и рачунали су на помоћ царице Маре, подсећајући је на услуге које су чинили њеном оцу, браћи и сестри Катарини. Молећи је да се заузме за њих код султана, даровали су је ску-поценом чохом, кадифом и накитом. Поред тога, Мара је одавно решила да своју миљеницу Ирину уда за не-ког богатог дубровачког племића. Али, као што често бива, човек једно снује, а судбина друго одлучује.

Кад је Мехмед угледао крај своје помајке њену шти-ћеницу Ирину, остао је запањен девојчином лепотом, па је неколико тренутака гледао у њу забезекнуто. Из-ненадило га је што се Ирина није ни збунила ни препа-ла пред њим, моћним господарем. Гледала га је право у очи и смешила се скоро изазовно, као што то поне-кад умеју дрске шипарице кад осете да су привукле пажњу снажних зрелих људи о којима свет много го-
[132]

вори. Готово опчињен младом лепотицом, султан се обратио Мари:

- Мајко, је ли ова хурија твоја штићеница?

- Јесте, сине.

- Знаш ли да никад нисам срео жену која би ме тако снажно привукла к себи?

- Знам, сине. Ти никад ниси остајао дуго било сја КОЈОМ женом. Можда те је мојој штићеници привукла њена благородна младост, која код тебе неосетно из-миче.

- Не знам шта је посреди, мајко, али се надам да ћеш ми је поклонити.
- Сине мој, девојка није робинја, а напунила је се-дамнаест година. Према томе, ја њоме не располажем, али нећу имати ништа против ако она пристане да буде твоја штићеница.
- Хвала ти, мајко - рекао је Мехмед, и обратио се Ирени: - Сад је на теби да кажеш шта мислиш.
- Свемоћни падишаху, радије ћу. вољно постати твоја него да ме узмеш силом. Ја знам да у овом цар-ству све припада теби.
- Вечно ћу бити захвалан свемоћном Алаху што те је створио да улепшаваш свет, а твоја разборитост је допуна твојој лепоти и краси те као дијадема од злата и драгог камења. Зато стављам пред твоје ноге своју моћ и славу, јер знам да ће сваки час проведен с тобом бити рајска сласт. А ти, мајко, учини све што треба да твоја штићеница постане још ноћас моја невеста.
Три дана и три ноћи Мехмед је провео с лепотицом Ирином не напуштајући ложницу. А када је четвртог дана послао Ирину у носилци, с великом пратњом, у своју палату у Стамболу, блед, изнурен и расејан, по-јавио се у друштву Махмуд-паше код своје помајке. Очи су му сјале као у звери, а усне се кривиле у задо-вољан осмех.
- Мајко - рекао је царици Мари - овог пута ти ниш-та не могу одбити, ма шта да ми затражиш.
- Ако моја штићеница осветли љубављу твој рат-нички живот, мени ће то бити највећа награда.
- Три заносна дана у загрљају хурије Ирине била су најсрећнија у мом досадашњем животу. Чак ни Мах-муд својим стиховима, који су за мене ненадмашни, не би могао дочарати мој занос. Зато тражи што год же-лиш.
- Свемоћни и узвишени, код мене већ недељама бо-

[133]

раве поклисари вољеног ти града Дубровника. Они желе да их заштитиш у трговачким пословима од Мле-чана, који покушавају да их потисну са тла Србије.

- Нека тај посао у моје име обави велики везир. Махмуд ће, мајко, такође склопити уговор с твојим уја-ком Томом Кантакузином о закушници рудника сре-бра у Новом Брду и Сребрници.

- Хвала ти, сине - одговорила је царица Мара.

VII

Чим се Мехмед нашао на своме бесном коњу и кре-нуо на челу војске према Албанији, лик лепотице Ири-не потиснула су из његове свести размишљања о пред-стојећим биткама. У његовим освајачким замислима Албанија је представљала сметњу да се у погодном часу пребаци у Италију, одакле би могао на Рим. Алек-сандар Македонски и Цезар су, у Мехмедовим присе-ћањима из историје, пошли са запада у освајање Азије. Овог пута је он, у пме Азије, кренуо на запад, с увере-њем да му је судбина доделила улогу великог освајача, који ће на римским црквама истаћи симбол полумесе-ца и једног дана у папској резиденцији поставити пре-сто светског исламског царства.

О тим својим замислима Мехмед је могао да разго-вара једино с Махмуд-пашом, који је у познавању про-шлости био на равной ноzi с њим, мада је, како се чи-нило султану, увек помало сумњао да се тако велики подухват може брзо остварити.

- Ако нас срећа послужи, дични мој везиру, да ос-војимо Драч и утврдимо се преко пута Барија, какви су изгледи за освајање Италије?

- Вероватно су тиме, моћни падишаху, већи, али ћемо у том случају одмах имати против себе цело раз-једињени хришћански свет Европе. У том случају, пре-стаће супарништво између италијанских трговачких република и моћне Шпаније. А папин утицај ће, услед опасности, све више расти. Уза све то, ми немамо снажну морнарицу која би могла тући удружене снаге хришћана на мору, па би наше трупе, убачене у Итали-ју, убрзо биле одсечене и уништене.

- Ти као да сумњаш у мој подухват, велики везиру?

- Не, моћни господару, али сматрам да пут за осва-јање Запада води преко Угарске, Далмације и Аустри-

[134]

је, до Беча. Кад те области будемо имали у својој влас-ти, Европа ће нам пасти у руке као зрела крушка са стабла.

- Можда си у праву, велики везиру, али један по-кушај пребацивања наших трупа у Италију, макар неуспео, неће нас омести у даљем освајању Запада.

- Увек сам готов, господару, да испуним све што од мене тражиш.

Први циљ, Мехмедовог похода била је утврђена Кроја, али се Кроја није предала. Затим је султан по-слао великог везира, са 12 000 коњаника у подручје Драча. Скендер-бегов нећак, погурчењак, остављен по Мехмедовом наређењу, угнездио се с турским трупама изнад Драча, уз морску обалу. Неопрезног, хвалисавог потурчењака напали су једне ноћи с мора Млечани са седам лађа а с копна Скендер-бег, који га је потукао и заробио. Ујак му је својом руком одрубис главу и на-такао је на јарбол једне млетачке лађе, како

би је с коп-на могли видети Турци.

Мехмед је тек ту, на ратишту, схватио да је Махмуд-паша био у праву. Ни Кроја ни Драч се нису предали нити су их Турци могли освојити. Становништво Алба-није повукло се у збегове по планинама, а многи су се бродовима пребацили у Италију. Л>уди су све оставља-ли и бежали, јер су знали да сви који падну Турцима у руке бивају без милости убијени.

За то време Турци су се већ били одомаћили у Бос-ни и Херцеговини, и за средиште своје управне власти одредили Сарајево. Њихови брзи коњички одреди ха-рали су по Далмацији, Хрватској, продирали у Истру, и чак до Крања. У то време и Дубровник је морао пла-ћати повећан харач, од 1 000 на 1 500 дуката, јер је неу-мољиви султан запретио да ће побити све дубровачке трговце на Балкану. Уз повећање харача, Мехмед је тражио да му се исплати још по 500 дуката за сваку протеклу годину од његовог ступања на престо. На за-узимање царице Маре и Махмуд-паше, султан се сми-ловао да тај дуг опрости Дубровчанима.

По смрти Бурђа Кастриота, славног Скендер-бега, сва Албанија, сем Скадра и околине, потпала је под турску власт. Тако је Османско Царство постало сусед Италији, од које су га одвајали Далмација и Јадранско [135]

море. Они који су се нашли уз султана Мехмеда кад је сазнао за Скендер-бегову смрт нису нимало били изне-нађени што је млади освајач узвикнуо:

- Махмуд-пашо, коначно мени припадају Европа и Азија! Нема више смеле руке Бурђа Кастриота, вели-ког ратника!

Док су после тога султан Мехмед и Махмуд-паша освајали Босну и били заокупљени плановима за дуб-ље продирање на запад, десило се нешто што нису оче-кивали. Узун Хасан, највећи противник Османовића у Анадолији, склопио је тајни савез са западним зем-љама, дигао побуну у Малој Азији, и отргнуо Карама-нију прогласивши је независном. Мехмед ни по коју цену није смео дозволити да се побуна шири. Обуста-вио је све веће нападе на западној страни и одмах упу-тио Махмуд-пашу да побуну у Караманији угуши, и да Узун Хасана ухвати и обеси. Махмуд-паша је брзо про-јурio преко Балкана и прешао у Анадолију. У крвавој битки, која је трајала пуна два дана, Узун Хасан је по-беђен, али је успео да побегне.

Да би ослабио Караманију, Мехмед II је наредио Махмуд-паши да из својих караманијских градова по купи све грађевинске мајсторе, тесаре, ћилимаре и друге занатлије, и да их пресели у Цариград. Махмуд-паша је при избору узимао већином сиромашне ес-нафлије, а ТО је дало повода Рум-паши да великог ве-зира оклевета како је тако поступао због подмићива-ња. Кад је султан дошао у Коњу, одмах је над главом Махмуд-паше срушио шатор, што је значило да га је свргао с положаја великог везира. Затим га је прогнао на његово добро у Такији, а Рум-паша је постао велики везир. Тиме су ратни походи у 1468. години били окон-чани.

VIII

Заморен ратовањем и јурњавом из Европе у Азију, султан Мехмед се вратио да проведе зиму у Царигра-ду, и да се препусти земаљским сластима у загрљају изабранице Ирине.

Та зима је у животу великог освајача Мехмеда II била изузетна по заљубљености и усхићености жен-ском лепотом. Дуге зимске ноћи проводио је уз Ирину доживљавајући сва пропуштена задовољства. Млада [136]

лепотица вреле крви, успламтела у пробуђеној стра-ти, својим пољупцима, миловањем, осмесима и нео-дољивом женственошћу одвлачила је моћног султана од његових освајачких планова и вођења државних по слова.

Откако је ступио на престо, Мехмед је први пут пре-пустио управу Царства и ратне припреме другоме, но-вом великом везиру, Рум-паши. Чак и гласнике своје помајке царице Маре једва је примао и гледао да их се што пре отараси. Наредио је Рум-паши да на себе преузме испуњење царичиних молби. Ако би гласник, по царичином налогу, упитао за њену штићеницу Ири-ну, Мехмед би се слатко и задовољно осмехнуо и од-говорио:

- Кажите мајци да ни ја ни Ирина нисмо ника/а били срећнији и задовољнији него сада. А она нека са својим молитвама захваљује Богу што нам је њеном ру-ком подарио бескрајну срећу.

И заиста је та зима у животу великог освајача била испуњена свим другим осим размишљањем о ратова-њу и новим освајањима. Ноћи пуне заноса и среће про-водио је уз Ирину, чудећи се и сам откуд му толико те-лесне снаге. Дане је проводио у друштву веселјака, песника и сликара Венецијанаца.

У то време се на његовом двору налазио чувени италијански сликар Бентиле Белини, који је, једном приликом, показао султану слику погубљења Јована Крститеља. Султан је дуго посматрао слику, осмехнуо се и рекао Белинију:

- На слици је направљена велика грешка. Сувише је истурен врат погубљеног Крститеља, јер кад се глава одруби, врат се повлачи унутра. А да је тако, показашу ти живим примером.

Затим је Мехмед наредио да му позову целата и јед-ног роба, коме је пред сликарем одрубљена глава. Тај ужасни приказ није нимало узрујао султана, па је, као да се ништа није догодило, наставио разговор са сли-карем.

Тако му је пролазила зима 1469. године.

Велики везир Рум-паша намерно је протурао по Ца-риграду глас да је султан заљубљен до те мере да је за-немарио државне послове и да не помишља на даља ратовања. Најпре се о томе тајно шапутало по харему, [137]

па међу везирима, а онда се почело јавно говорити, чак и међу јаничарима.

Разуме се да та говоркања нису могла остати тајна за моћног Мехмеда, који је свуг-де имао своје уходе и доушнике и који је више држао до славе него до било чега другог. Зато је намерно позвао једнога дана своје пријатеље и достојанственике на свечану вечеру и пи-јанку. Дуго се те ноћи говорило о поезији, мудрости, славним војсковођама и прошлости. У разговору се неко од присутних, мало загрејан пићем, осмелио да каже султану:

- Моћни падишаху, по граду се прича да си због ро-биње Ирине заборавио на све своје владарске дужно-сти и престао да мислиш на даља освајања и ширење исламског царства.

- Ако је Алах човеку даровао љубав, а ње нема без жене, греша ли султан кад заволи најлепшу жену на свету?

- Дина ми - одговорио је шејх Мурат, кога су сви сматрали најмудријим међу мудрацима - не греша. Ако је Влахиња Ирина лепа као што се прича, онда за-служује да се због ње заборави на све друго.

- Мудри шејху, тако не мисли мој велики везир Рум--паша.

-Заиста не мислим тако, узвишени господару. Алах је својом божанском милошћу одабрао тебе да завладаш светом. Шејх Мурат мисли и говори онако како је то научио дружећи се својевремено с Махмуд--пашом, док је бивши велики везир био у твојој мило-сти - одговорио је Рум-паша, уверен да је дошло време да једним ударцем сруши шејха Мурата и Ирину.

Мехмед се за тренутак замислио, затим се осмехнуо и одвратио Рум-паши:

- Нисам сигуран који је од двојице мојих пријатеља у праву. Зато ћу довести Влахињу Ирину, па кад је бу-дете видели, судите сами јесам ли у праву ја, или мој ве-лики везир.

Затим је устао и после извесног времена довео Ири-ну, обучену у скупоцене хаљине и украшену накитом од злата и драгог камења. Млада девојка сјала је небес-ком лепотом и младалачком љупкошћу, срећна што ће је господар показати својим достојанственицима.

- Везири, паше, мудраци и сви достојанственици ислама и мога царства, реците ми да ли је царску пала-ту икога од мојих предака красила оваква лепотица?

[138]

- Нека је слава свемоћном Алаху, који је могао ство-рити овакву жену! - повикали су углас сви присутни.

- Дина вам, реците ми јесу ли уз њу пропали моји дани.

- Нека свемоћни Алах залије смрћу уста која су ку-дила алем-камен божанске лепоте оличене у тој жени - узвикнуо је шејх Мурат, задовољан одговором оста-лих.

- Турци, ништа на свету не може ме спречити да ја-чам моћ османског дома! - рекао је Мехмед, зграбио за косу Ирину, извадио каму и својом руком јој одсекао главу.

Сви присутни су занемели од бола и ужаса, једино се Рум-паша задовољно осмехнуо и рекао:

- Нека је вечна слава и хвала Алаху, опет имамо не-победивог султана Мехмеда.

Други дан по Иринуној сахрани, Мехмед је напу-стио палату и прикључио се војсци у Дренопољу. По-што је обишао своје трупе, сазвао је седницу Царског дивана и рекао:

- Мој велики везир Рум-паша имао је наређење да припреми све што треба. Међутим, нити је војска до-била нове униформе нити су саливени нови велики то-пови. Зато вас питам шта заслужује човек који је сво-јим лукавством успео да ме раздвоји од најбољег при-јатеља, Махмуд-паше.

- Да буде свргнут и лишен свих почести - узвикну-ли су присутни.

- То је заиста заслужио. Али шта заслужује велики везир који је намерно протурао лажи о свом господару и најлепшем створењу, у коме је Алах оличио небеску лепоту?

- Пасју смрт! - узвикнули су сви присутни. - Јер по учењу Пророковом, жена никад не сме бити клевета-на.

Тог часа у дворану су ускочила два црна евнуха, на-макла Рум-паши свилени гајтан око врата и задавила га.

Пошто су робови уклонили тело Рум-паше, султан је свечаним гласом саопштио:

- Од данас је Махмуд-паша поново велики везир.

[139]

IX

Кад је чула да је Махмуд-паша поново постављен за великог везира, царица Мара се обрадовала и одмах

послала свога гласника с писмом султану Мехмеду:

»Сине мој, судбина мојештићенице Ирине и про-гонство оданогати Махмуд-паше довели су ме у очајање. Било ми је одмах јасно да је све то дело подлога и неверногати Рум-паше, који је умео да искористи твоју наглост и који је желео да се преко лешева двају племенитих створења угнезди крај тебе на високом положају, како би се несметано богатио, рачунајући да у погодном часу дође и теби главе. Бог је у последњем часу осветлио твој ум и показао ти злочинца, који је заслужено кажњен. Уз захвалност што си указао милост племенитом Мах-муд-паши, желим да изразим и своју бригу због стања које влада у врху православне цркве. Волела бих да ових дана дођем у посету узвишеном ти престо-лу, да поразговарамо о пословима цркве.«

Султан Мехмед је одмах одговорио помајци:

»Мајко, са радошћу чекам твој долазак у Цариград, јер и мени многе главобоље задају послови цркве.« Тих дана је неочекивано умро патријарх Симеун, не оставивши опоруку којом би одредио наследника. Кад је за то дознао султанов ризничар, Грк потурчењак, захтевао је да се свота од 3 000 златника, колико је износила оставина преминулог патријарха, унесе у Хазну. Међутим, нови патријарх, Србин Рафаило, про-нашао је и довео наследника, Симеуновог нећака, и тројицу калуђера који су то посведочили. Царев риз-ничар је тада, ослањајући се на Грке, који нису подно-сили странца на највишем положају у православној цркви, срушио Рафаила с патријаршијског престола. Да би срушеног патријарха, зато што је Србин, још више унизили, одредили су му глобу од 500 дуката, с тим да их са ланцем око врата испроси цариградским улицама. Када је то дознала, Мара се одлучила да дође у Цариград и код посинка се заузме за Рафаила, као и да се с њим посаветује о избору новог патријарха.

Појава старе царице Маре у Цариграду изазвала је

[140]

I

великУ радозналост у свим слојевима хришћанског света.ВзенУ носиљку пратила је поворка од десет ка-л^ђера и калуђерица, много слугу и младихштићени-ца, иза којих је климало десет камила, с товарима по-клоназа султана, великог везира Махмуд-пашу и цр-кве у Стамболу.

За царичину резиденцију је обновљена палата на БосфрУ из доба Кантакузина. По султановом наређењу, царицу Мару су дочекали на улазу у град представ-ници Јатријаршије и Мустафа-бег, старешина ефен-дија. Свечаној поворци су се придружили многобројни Срби, трговци, занатлије, учени људи, којих је било многоУ султановој служби и служби великог везира. Пошто се царица сместила у палату, сутрадан су јој до-шли уПосету представници дубровачке трговачке ко-лоније

Међутим, Грци су, уз помоћ својих потурчењака, већ играли видну улогу у Цариграду, вршећи снажан утицајаи послове цркве, занатства и трговине. По при-роди дрилагодљиви и практични, такмичили су се са Јевреј(Јма, који су већ били стекли привилегован поло-жај и На Авору султана Мехмеда и у финансијским и ТрГОВ8чким пословима. Поред тога, Грци су у свим ис-такнутим цариградским породицама имали своје људе, оА служинчади до учитеља. Преко њих су врши-ли велики утицај на сурове турске ратнике, учећи их како ла УДобно и раскошно живе. Патријаршију су по-кушалИ Аа уздигну као своју будућу заштитницу, не би ли Им помогла да одрже своју културу и заштите нациоНалне интересе у Османском Царству. царица Мара је то добро знала, и под утицајем срп-ских свештеника и калуђера, које су грчке владике прогоЈИле, или настојале да потурче, трудила се да на патријаршијски престо доведе Србина, који би могао ДОПрИ0ети да се српска црква заштити и обнови. Била је обавештена Аа је српска црква још угроженија у Угарск°Ј и Далмацији, где су католички бискупи и фратриИ вршили велику пропаганду и били у повлаш-ћеном положају. Знала је, такође, да су се у Срему, Бачкој, Банату, Ердељу, све до Будима и Сегедина, слегле огромне масе српских избеглица, које су пред-ставЛЈ^де заштитни бедем угарских краљева. Њена је заслуг била што су многи српски калуђери и владике отишл^ там° Аа штите Српство и православље. Међу-тим, ма колико се упињала, врло мало је могла помоћи

[141]

оним Србима који су умакли на млетачке поседе у Дал-мацији и аустријске поседе у Лици и Кордуну. Сад, када је предосећала да је крај животног пута близу, хтела је да на патријаршијски престо доведе Ср-бина. Знала је да ће имати на својој страни великог ве-зира Махмуд-пашу, који је после погубљења Рум-паше поново стекао Мехмедову милост и заблистао још јаче као државник, војсковођа и песник. Добро обавеште-на о свим догађајима на султановом двору и у Царству, Мара је рачунала и на велик број Срба потурчењака из Босне и Херцеговине, који су се својом бистрином и ју-наштвом успели до највиших и најутицајнијих ноло-жаја.

Знала је да Рафаила неће моћи поново издићи на положај патријарха, али је у калуђеру Дионисију има-ла

свога кандидата против Марка Ксилеграбе, кога је подржавала грчка странка. Спремна да победи, није жалила ни труда ни средстава. Спремајући се у ауди-јенцију код султана Мехмеда, наредила је да се у једну златну кутију, коју су Дечанима били поклонили при-зренски златари, ставе две хиљаде златника, и предала је калуђеру Дионисију да је приликом посете поднесе султану као дар калуђерског братства из Србије. Уче-ни и мудри Дионисије одмах је схватио шта тиме жели да постигне царица Мара, па се обукао у скромну ман-тију, али се уљудно дотерао, желећи да скромношћу и изгледом духовника остави добар утисак на султана.

Тако је царица Мара првог петка по доласку у Ца-риград примљена у свечаној одаји новог султановог двора. Велики везир Махмуд-паша пресрео ју је на вра-тима, дубоко јој се поклатио и пропустио је испред себе, а затим је допратио до султана Мехмеда, који је стајао крај свога златног престола, да тим укаже по-мајци поштовање.

- Сине мој - рекла је царица Мара - срећна сам што те остарелим својим очима видим крепка као увек и узвишена изнад свих владара света.

- Хвала ти, мајко! И ја сам срећан што видим тебе и у теби достојанствену турску царицу.

- Сине мој, дозволи калуђеру Дионисију да ти пре-да скроман дар свога братства.

- Сироти српски калуђери из Дечана и свих мана-стира широм Србије шаљу ти овај дар у знак захвал-ности за заштиту коју пружаш нашој вери и народу -рекао је Дионисије приступивши султану.

[142]

Мехмед је узео златну кутију, отворио је и, кад је ви-део да је пуна дуката, радосно су му засветлеле очи а на лицу му се појавио препреден осмех.

- Шта желиш овог пута од мене, мајко?

- Тражим да мој калуђер Дионисије буде изабран за патријарха.

- Где се, мајко, двојица свађају, трећи добија. Зато нека буде како ти кажеш.

Дионисије је после недељу дана био изабран за ца-риградског патријарха. Свечаном устоличењу, уз ца-рицу Мару, присуствовао је велики везир Махмуд-паша. Султан Мехмед је у знак наклоности послао но-вом патријарху велику икону Богородице у златном раму. После тога је царица Мара још једном посетила султана Мехмеда, и с великом пратњом и даровима вратила се на свој посед у Жежеву.

X

Нова побуна у Караманији и трагична судбина Мехмедовог сина принца Мустафе нису могле проћи без последица по великог везира Махмуд-пашу. Султа-ну Мехмеду, чије су »тркачке кориде« пустошиле пределе Далмације, Хрватске све до Загреба, до Л>у-бљане и Истре, све мање је била у вољи огромна попу-ларност великог везира, који се истицао на бојном пољу јунаштвом а мудрошћу и добротинствима у уп-рави Царством. Његове песме читае се на свим свеча-ностима а он био упоређиван с великим персијским песником Хафисом. Огромна везирова популарност је изазивала све више подозрење код султана. Једном приликом Мехмед је, у присуству Махмуд-паше, запи-тао једног ученог хоџу:

- Какав је узрок честим бунама у Царству и ко је за то крив?

- Узвишени падишаху, кривица је до рђавих чинов-ника, који не извршавају цареве наредбе - одговорио је хоџа.

- Махмуд-пашо, је ли хоџа рекао истину? - питао је султан.

-Није, падишаху. Султан бира и поставља своје службенике, и ако управници Царства нису како тре-ба, кривица је до султана - одговорио је Махмуд-паша.

После тога разговора султан је заказао седницу Ди-

[143]

вана. Повод за сазивање Дивана био је измишљен: то-божње незадовољство јаничара великим везиром.

Султан је том приликом питао Махмуд-пашу:

- Зашто су, велики везиру, јаничари незадовољни?

- Падишаху, зато што им се неуредно даје плата -одговорио је везир.

- Ко за то сноси кривицу?

- Јаничар-ага, коме ја нисам надлежан да запове-дам.

- Велики везир је крив за све што се догађа у Цар-ству.

Затим је пљеснуо дланом о длан, и одмах су утрчала три црна евнуха, бацили се на везира, свалили му са главе сарук са челенком, свезали га и одвукли у под-рум Седам кула. Ту је велики везир лежао у тамници неколико недеља, док се Мехмед није одлучио и наре-дио заповеднику Синану да га убије.

Вест о смрти великог везира Махмуд-паше затекла је царицу Мару у болесничкој постељи. После пропа-сти Деспотовине, овај догађај је најдубље потресао ос-тарелу царицу. Данима и недељама се налазила изме-ђу смрти и живота: У бунцању је често помињала Мах-муд-пашу, митрополита Никодима, штићеницу Ирину и

султана Мехмеда. Али њено прекаљено и снажно тело одолело је смрти. Придигла се из постеље као оседела старица, збрчаног лица, само је у очима и даље сачувала некакав чудесан сјај.

Са падом Махмуд-паше дошао је ред и на патријар-ха Дионисија. Грци су однекуд дознали да је Дионисије-је као манастирски ђак одведен у робље, продан у Смирни некој богатој муслиманској удовици, која се заљубила у њега, обрезала га и проживела неколико година с њиме. Када се удовица преудала за турског цариника, ослободила је Дионисија, који се после тога вратио у манастир и закалуђерио. То је био довољан разлог да Грци Дионисија сруше, али су га, да не би изазвали нову интервенцију царице Маре, поставили за охридског митрополита.

Сви ти догађаји утицали су да се царица Мара по-вуче од свега. Све ређе је одржавала везу са својим по-синком Мехмедом Освајачем, који је био на врхунцу моћи, али је, као сви Османовићи, боловао од тешке [144]

костобоље. Али иако се велики освајач налазио прико-ван за двор и постељу, моћна ратна машина коју је створио није мировала. Погранични турски одреди, »тркачи и паликуће«, пустошили су Хрватску, Коруш-ку све до Граца, узимајући силно робље и велики плен, са којим су се враћали у Босну. Поседе Млетака у Дал-мацији бранили су Срби крајшници, предвођени од српских ускока и задарских сердара. Нешто слично се дешавало на другој страни Мехмедове империје, где је султанов син, принц Бајазит, намесник Амасије, по на-ређењу свога оца узео Черкеду, Кубан и Анап.

Тако се Турско Царство под Мехмедом раширило на два континента, од Беча у Европи до степских об-ласти Кубана. Међутим, султан Мехмед је, иако тешко болестан, смишљао велики освајачки поход на Египат и Арабију, желећи да то оствари идуће године. Велики везир Јакуб-паша већ је био добио наређење да при-времено закључи мир с угарским краљем Матијом Корвином, док се султанов план не оствари. Тих дана су му историчари и географи израђивали географске карте царства Александра Македонског, Цезаревог Рима и Византије под Константином Великим, које је Мехмед Освајач упоређивао да утврди које још земље највећих освајача света нису ушле у састав Османског Царства. Упоређујући своје царство са империјама ос-вајача Старога света, Мехмед је осећао да их је пре-машио, али му се чинило да је Бог неправедан према њему што му је наметнуо гнусну костобољу, која га је спречавала да оствари до краја своје велике планове. Онемоћали султан није се мирио са смрћу, јер се уз-дао у помоћ свог лекара, Персијанца Ханида ал-Дина, који га је толико пута спасао својим знањем и лекови-ма. Међутим, некако око четири сата после подне 3. маја 1481. године, мучен страшним боловима, султан Мехмед је испустио своју немирну душу, у 49. години живота.

Царица Мара надживела је посинка Мехмеда Осва-јача пуних шест година, скоро потпуно заборављена у Цариграду. Нови султан се интересовао за њу само кад је требало испунити молбу каквог манастира у Ср-бији коме су локалне власти наметале велики данак. Стара и увела као сасушен стручак босоика, умрла је царица Мара једне септембарске ноћи, седећи у удоб-ној столици, док је слушала песму својих штићеница, које су се биле окупиле да у друштву кметова просла-10/

[145]

ве бербу грожђа у њеним виноградима. То се десило 14. септембра 1487. године. Сутрадан су је њени верни пратиоци сахранили, у свечаном оделу, са обиљем златног накита, у гробницу крај њеног дворца у Жеже-ву. Њен гроб је дуго остао неоскрнављен, али су једне ноћи неки тајанствени људи дошли, разбили плочу на царичином гробу, са скелета покупили накит и остави-ли разваљену гробницу, која је потомству казивала да несрећна Мара Бранковић није могла остати поштеђе-на ни скрнављења.

Душан Баранин ЦАРИЦА МАРА

Издавач

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА Београд, Маршала Тита 19

Главни уредник Милорад Бурић

Рецензент Бранимир Живојиновић

Ликовно-Графичка опрема Раде Ранчић

Коректор Вера Кокић

Тираж 6.000

Штампа РО графичке делатности

„Нови дани“ Београд, Војводе Бране 13